Lekker vrij!?

Vrije tijd, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen

Wil Portegijs (SCP)
Mariëlle Cloïn (SCP)
Rahil Roodsaz (Atria)
Martin Olsthoorn (SCP)

Sociaal en Cultureel Planbureau
Atria, Kenniscentrum voor emancipatie en vrouwengeschiedenis
Den Haag, februari 2016

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;

b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;

c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.
De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

scp-publicatie 2016-2
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland
Omslagontwerp: bureau Stijlzorg, Utrecht
Foto omslag: Berry Stokvis / Hollandse Hoogte

isbn 978 90 377 0776 2
nur 740

Sociaal en Cultureel Planbureau
Rijnstraat 50
2515 xp Den Haag
(070) 340 70 00
www.scp.nl
info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

De webversie van deze publicatie wijkt in opmaak iets af van de gedrukte, papieren versie. Bij verwijzingen naar pagina's van deze editie daarom vermelden dat naar de webversie is verwezen.

Voorwoord

‘De meest ontspannen moeders ter wereld.’ Zo werden Nederlandse moeders in november 2015 beschreven in een artikel in de *Washington Post*. Auteur Mihal Greener, een Australische met drie kinderen die sinds zeven jaar in Nederland woont, verbaast zich in het artikel over de rust die van de moeders op het schoolplein uitgaat. Ze heeft het gevoel dat zij de enige is die ‘ook maar een beetje afgepeigerd is’. Uit de diverse tijdsbestedingsrapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp) komt een heel andere beeld. Terwijl het totaal aantal uren dat aan verplichtingen wordt besteed niet toeneemt, voelen steeds meer Nederlanders zich gejaagd. Dat geldt nog sterker voor vrouwen, zeker als ze jonge kinderen hebben. Dit ondanks het feit dat de meeste vrouwen – en zeker de meeste moeders – in deeltijd werken. Dat blijkt echter, anders dan in de *Washington Post* wordt verondersteld, geen remedie tegen stress te zijn.
De verklaringen voor de grotere tijdsdruk die vrouwen ervaren, wordt vaak gezocht in de dubbele belasting. Vrouwen zijn massaal de arbeidsmarkt op gegaan, maar zijn ook nog steeds belast met het grootste deel van het onbetaalde werk. Dat blijkt echter weinig vruchtbaar: als het aantal uren betaalde en onbetaalde arbeid worden opgeteld, komen vrouwen niet hoger uit dan mannen. In dit onderzoek hebben we daarom een andere mogelijke verklaring onder de loep genomen: de vrije tijd. Hebben vrouwen evenveel vrije tijd als mannen? En vooral: biedt hun vrije tijd evenveel ruimte om bij te komen van de drukte van alledag en te doen waar ze zelf zin in hebben?

Dit onderzoek is gedaan op verzoek van de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het Sociaal en Cultureel Planbureau en Atria, kenniscentrum voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis, hebben het samen uitgevoerd.
Het scp is verantwoordelijk voor het kwantitatieve deel van het onderzoek, Atria voor het kwalitatieve deel van het onderzoek. Beide instellingen hebben gezamenlijk het inleidende en het afrondende hoofdstuk geschreven.
Wij danken onze collega’s die hebben meegedacht bij de opzet van het onderzoek en de concepthoofdstukken van deskundig commentaar hebben voorzien. In het bijzonder bedanken we Wim Tönissen en Maggie Wissink, die het project vanuit de opdrachtgever hebben begeleid.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Dr. Renée Römkens
Directeur Atria, kenniscentrum voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis

Samenvatting en conclusie

Hebben vrouwen evenveel vrije tijd als mannen? En is die vrije tijd dan ook even 'vrij'? Biedt deze tijd evenveel ruimte om te ontspannen en te doen waar vrouwen zelf behoefte aan hebben? Zo niet, zou dit kunnen verklaren waarom vrouwen meer tijdsdruk ervaren. En waarom veel vrouwen, ook als ze geen kleine kinderen (meer) hebben, toch niet meer uren willen werken.

De relatie tussen vrije tijd, tijdsdruk en arbeidsparticipatie staat centraal in dit rapport. Het verhogen van de arbeidsparticipatie, en daaraan gerelateerd het vereenvoudigen van de combinatie arbeid en zorg, is al jarenlang de inzet van het emancipatiebeleid (TK2012/2013a). In onderzoek over keuzes rondom arbeid en zorg is een mogelijke link met de vrije tijd tot nu toe vaak onderbelicht gebleven. Toch is het denkbaar dat ook dat deel van de tijdsbesteding een rol speelt; als vrouwen in hun vrije tijd minder dan mannen echt bijkomen (bv. omdat hun vrije tijd meer onderbroken wordt of in het teken staat van activiteiten met en voor anderen) heeft dat mogelijk gevolgen voor hun ervaren tijdsdruk en de beslissing om al dan niet meer uren betaald te (willen) werken. In dit rapport wordt deze relatie onderzocht. We hebben daarin het antwoord gezocht op de volgende onderzoeksvragen:

1. Is er een verschil in de hoeveelheid, de invulling en de kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen en die van mannen?
2. Bestaat er samenhang tussen de hoeveelheid en de kwaliteit van de vrije tijd en subjectieve gevoelens van tijdsdruk bij vrouwen en bij mannen?
3. Wat is de samenhang tussen de hoeveelheid en de kwaliteit van de vrije tijd met omvang van de betaalde arbeidsduur van vrouwen, inclusief de bereidheid om deze al of niet uit te breiden?

Vanwege de veronderstelde link tussen vrije tijd en betaald werk is de onderzoeksgroep beperkt tot vrouwen en mannen in de beroepsactieve leeftijd, dus van 20 tot 64 jaar, met uitzondering van voltijdstudenten.

Bij de beantwoording van de onderzoeksvragen hebben we allereerst gebruikgemaakt van het Tijdsbestedingsonderzoek 2011 (TBO'11).[1] Dat onderzoek bevat gedetailleerde informatie over waaraan mensen in een willekeurige week in 2011 hun tijd hebben besteed en met wie ze die tijd doorbrachten. Daaruit hebben we drie indicatoren afgeleid die in internationaal onderzoek worden opgevat als indicatief voor de kwaliteit van de vrije tijd: de mate van *versnippering*, in hoeverre men in de vrije tijd tegelijkertijd ook huishoudelijk werk verricht of zorgtaken uitvoert (*multitasken*) en ten derde in hoeverre men de vrije tijd doorbrengt in aanwezigheid van kinderen (*kindgebonden vrije tijd*). Aangenomen wordt dat kortere 'stukjes' vrije tijd, multitasken en kindgebonden vrije tijd duiden op een minder 'goede' vrije tijd. Niet omdat deze vrije tijd per definitie minder bevredigend zou zijn, wel omdat deze mogelijk minder ruimte biedt om te ontspannen en te doen waar men zelf zin in heeft.

In aanvulling op deze kwantitatieve tijdsbestedingsdata zijn focusgroepsgesprekken en interviews gehouden. Deze bieden een beeld van de achterliggende processen die mede bepalen waarom de vrije tijd van vrouwen minder 'vrij' is dan die van mannen. Om een diepgaander beeld van de kwaliteit van vrije tijd te krijgen, is hierbij *emotion work* als analytische lens genomen: welke (impliciete) inspanningen vinden plaats rondom het welbevinden van anderen en het reilen en zeilen thuis?
In deze samenvatting staan de belangrijkste bevindingen uit het rapport, geordend per onderzoeksvraag.

1 Is er een verschil in de hoeveelheid, de invulling en de kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen en die van mannen?

Vrouwen besteden minder tijd aan betaald werk dan mannen, en meer tijd aan huishouden en zorg. Opgeteld komen vrouwen op een totale *work load* van 45 uur in de week, vier uur minder dan de mannen. Vrouwen zijn daarnaast iets meer uur kwijt aan persoonlijke verzorging. De tijd die overblijft als alles wat moet (betaald en onbetaald werk) of nodig is (eten, slapen, douchen) gedaan is, wordt opgevat als vrije tijd. De vrouwen in dit onderzoek hebben evenveel vrije tijd als de mannen (beiden 43 à 44 uur in de week). Ouders van jonge kinderen hebben de minste vrije tijd, alleenwonende mannen de meeste. Alleen bij de alleenwonenden is er sprake van een significant verschil in uren vrije tijd, ten nadele van de vrouwen.
Vrouwen hebben dus vrijwel evenveel uren vrije tijd als mannen. Wel verschilt het moment waarop ze vrij hebben. Het weekend blijkt voor vrouwen minder ontspannend te zijn dan voor mannen. Vooral overdag in het weekend komen mannen vaker toe aan vrijetijdsactiviteiten dan vrouwen. Op doordeweekse dagen is dat andersom: dan hebben vrouwen overdag vaker vrij. Het deeltijd werken door de vrouw kan een strategie van partners zijn om samen op eenzelfde hoeveelheid vrije tijd uit te komen. Bij gelijke arbeidsduur hebben vrouwen minder vrije tijd dan mannen.
Vrouwen en mannen verwachten veel van hun vrije tijd. Vrijwel iedereen wil daarin uitrusten en kunnen doen waar hij of zij zin in heeft. Driekwart vindt het ook belangrijk zichzelf in de vrije tijd te kunnen ontwikkelen; vrouwen even vaak als mannen. Eveneens driekwart van de mannen wil in zijn vrije tijd met vrienden of familie kunnen afspreken. Vrouwen hechten hier nog iets meer belang aan. Of de feitelijke invulling van de vrije tijd bij deze verwachtingen aansluit, is moeilijk te zeggen. Ruim een derde van hun vrije tijd brengen vrouwen en mannen door voor de tv of de computer. Of ze daar zelf voor hebben gekozen, of dat ze meekijken met een huisgenoot, of geen energie hebben om iets anders te doen, is niet duidelijk. Ook of ze ervan uitrusten, is in het tijdsbestedingsonderzoek niet gescoord. Vrouwen besteden meer van hun vrije tijd aan sociale contacten, zowel face to face als via telefoon of sociale media. Dat sluit aan bij het iets grotere belang dat ze daaraan hechten.
De vrije tijd van vrouwen is iets meer versnipperd: verdeeld over meer en kortere stukjes vrije tijd. Dat is het geval bij ouders van jonge kinderen (0-11 jaar), en ook bij mensen die samenwonen en geen jonge kinderen (meer) hebben. Alleenwonende vrouwen hebben

evenveel, maar kortere 'stukjes' vrije tijd vergeleken met alleenwonende mannen. Bij hen is dus niet zozeer sprake van meer fragmentatie, maar van een geringer vrijetijdsbudget. Multitasken tijdens de vrije tijd komt weinig voor, of respondenten hebben deze secundaire activiteiten niet zorgvuldig genoeg ingevuld in de tijdsbestedingsdagboeken. Vrouwen hebben iets vaker dan mannen opgegeven dat ze in hun vrije tijd tegelijkertijd iets in het huishouden deden of zorgtaken verrichten. Alleen bij samenwonende vrouwen en mannen zonder jonge kinderen is dit verschil significant.
Vrouwen brengen een grotere deel van hun vrije tijd door in aanwezigheid van kinderen (kindgebonden vrije tijd). Het gaat dan om kinderen in dezelfde ruimte. Over eventuele kinderen die boven liggen te slapen of hun huiswerk (zouden moeten) maken, zijn geen gegevens in het tijdsbestedingsonderzoek verzameld. Vrouwen zijn vooral vaker in hun vrije tijd alleen met kinderen. Ook dat hangt samen met het werken in deeltijd. Zeker jonge kinderen moeten 's avonds, als hun vader thuis is, al snel naar bed. Het verschil in deze kindgebonden vrije tijd is vooral groot tussen vrouwen en mannen met kinderen van 0-3 jaar.
Uit de focusgroepen en interviews komt naar voren dat vrouwen zich meer dan mannen verantwoordelijk voelen voor het huishouden en de zorg voor hun kinderen, en dat dit ook doorgaat in hun vrije tijd. Vrouwen gaven vaker aan dat ze het lastig vinden om te ontspannen als er nog dingen gedaan moeten worden. Het gaat dan niet alleen over concrete huishoudelijke en zorgtaken, maar ook om het in de gaten houden of alles wel goed gaat en iedereen zich prettig voelt. Zo gaf een vrouw aan dat zolang de kinderen nog niet in bed lagen, ze nog steeds het gevoel had 'in functie' te zijn. Volgens veel vrouwen hebben zij veel meer dan hun partners een gejaagd gevoel en ervaren ze meer vermoeidheid aan het einde van de dag, en in de gesprekken met mannen (dit waren niet de partners van de vrouwen) lijkt dit beeld bevestigd. Voor de mannen lijkt het bijvoorbeeld geen punt om iets voor zichzelf te gaan doen terwijl het huis nog niet opgeruimd is. Ook vinden ze dat kinderen de ruimte moeten hebben om te experimenteren, en ze vinden het niet nodig dat ze dat steeds in de gaten moeten houden.

2 Bestaat er samenhang tussen de hoeveelheid en de kwaliteit van de vrije tijd en subjectieve gevoelens van tijdsdruk bij vrouwen en bij mannen?

De meeste vrouwen en mannen hebben een voorkeur voor een rustig leven, maar ervaren hun leven vaak als behoorlijk druk. Vrouwen hebben dit vaker dan mannen; ze voelen zich vooral vaker gejaagd. Ze hebben niet vaker het gevoel dat ze op hun werk of thuis tekortschieten en vinden even vaak dat ze voldoende vrije tijd hebben. Alle vragen aan de respondenten die over tijdsdrukte en tekortschieten gaan, hebben we samengevoegd tot een schaal die de mate van tijdsdruk meet. Vaders en moeders van jonge kinderen scoren hierop even hoog. Mannen zonder jonge kinderen scoren veel lager, vrouwen zonder jonge kinderen zitten ertussenin. Als rekening wordt gehouden met hun leeftijd, opleidingsniveau, leefsituatie en arbeidsparticipatie, dan komen vrouwen wel significant hoger uit op deze tijdsdrukschaal. Vooral de arbeidsduur is relevant. Als vrouwen net als mannen vol-

tijds of bijna voltijds zouden werken, dan zouden ze dus veel meer tijdsdruk ervaren. Door dat niet te doen, komen ze min of meer gelijk uit.
De tijdsdruk die vrouwen en mannen ervaren, hangt samen met het aantal uren vrije tijd. Vrouwen en mannen met weinig vrije tijd voelen zich vaker onder tijdsdruk staan. Dit effect is bij mannen sterker dan bij vrouwen. Bij mannen heeft tijdsdruk voor een groter deel dan bij vrouwen te maken met een reëel tekort aan vrije tijd. Ook in ander onderzoek is al geconstateerd dat tijdsdruk bij mannen wel en bij vrouwen niet te maken heeft met een tekort aan vrije tijd. En werd verondersteld dat dit komt door de mindere kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen. In ons onderzoek is echter geen sterke relatie aangetoond tussen deze kwaliteitsindicatoren van de vrije tijd (versnippering, multitasken en kindgebonden vrije tijd) en tijdsdruk. Althans, niet als rekening wordt gehouden met het wel of niet hebben van kinderen. Mannen met en zonder jonge kinderen en moeders van jonge kinderen voelen niet meer tijdsdruk naarmate hun vrije tijd meer versnipperd is, en/of ze die in grotere mate multitaskend of in gezelschap van kinderen doorbrengen. Alleen bij vrouwen zonder jonge kinderen legt deze kwaliteit van de vrije tijd enig gewicht in de schaal. Zij voelen zich vaker te druk of gejaagd naarmate hun vrije tijd meer versnipperd is. De interviews en focusgroepen laten zien dat wanneer de meer verborgen inspanningen van *emotion work* als uitgangspunt worden genomen, er wel aanwijzingen zijn voor een verband tussen de kwaliteit van vrije tijd en algemeen ervaren tijdsdruk.

3 Wat is de samenhang tussen de hoeveelheid en kwaliteit van de vrije tijd en de omvang van de betaalde arbeidsduur van vrouwen, inclusief de bereidheid om deze al of niet uit te breiden?

Een kwart van de vrouwen (en 15% van de mannen) werkt niet en van de werkende vrouwen heeft driekwart een deeltijdbaan, tegen 15% van de mannen. Bij de werkende vrouwen houden degenen die meer willen werken en degenen die minder willen werken elkaar in evenwicht, waardoor de gewenste arbeidsduur gelijk is aan de feitelijke. Van de niet-werkende vrouwen wil bijna de helft aan de slag voor gemiddeld tweeënhalve dag per week.
Bij werkende mannen is er vooral een behoefte om minder te gaan werken (meer werken behoort vaak ook niet tot de mogelijkheden, aangezien de meesten al voltijds werken). Ze willen gemiddeld graag twee uur per week minder werken.
Vrouwen willen vaker meer uren werken, maar dat is een vertekend beeld en komt doordat mannen vaak al voltijds werken en niet meer uren kúnnen werken. Bij een gelijke arbeidsduur zijn het juist vaker de vrouwen die minder willen werken. Vooral vrouwen die samenwonen (ook degenen die geen jonge kinderen (meer) hebben) willen relatief vaak hun arbeidsduur inkrimpen.
Bij mannen zonder jonge kinderen is er geen verband tussen subjectieve gevoelens van tijdsdruk en eventuele wensen om meer of juist minder te gaan werken. Ook bij moeders van jonge kinderen ontbreekt een verband. Dat zij niet meer willen werken, houdt dus geen verband met tijdsdruk, al dan niet in relatie tot te weinig vrije tijd of te slechte kwaliteit van die vrije tijd. Dat is wel het geval bij de vrouwen zonder jonge kinderen. Degenen

van hen die zich erg onder tijdsdruk voelen staan, zijn minder geneigd om hun arbeidsduur uit te breiden en willen vaker juist wat minder gaan werken. Twee derde van de vrouwen in de potentiële beroepsbevolking behoort tot deze groep. Zij werken vrijwel net zo vaak als moeders van jonge kinderen in deeltijd en hun arbeidsduur is nauwelijks hoger dan deze moeders. Dit onderzoek laat zien dat dat voor deze vrouwen zonder jonge kinderen onder andere te maken heeft met tijdsdruk, en die weer op zijn beurt met te weinig, en versnipperde, vrije tijd.

Noot

1 Zie voor meer informatie over dit onderzoek www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Tijdsbestedingsonderzoek_TBO.

1 Vrije tijd, arbeid en zorg

1.1 Vrije tijd als onderdeel van keuzes over arbeid en zorg

De scheidslijnen tussen vrije tijd, betaalde arbeid en zorg zijn in het dagelijks leven voor veel mensen niet zo strikt als doorgaans in onderzoek en beleid wordt aangenomen. In het bijzonder voor vrouwen lijkt dat niet het geval te zijn. Internationaal onderzoek (o.a. Mattingly en Bianchi 2003) spreekt van een zogenoemde *triple shift* voor vrouwen: naast hun betaalde werk buitenshuis en onbetaald werk thuis (*first* en *second shift*) zou de vrije tijd (d.w.z. tijd voor zichzelf en voor sociale contacten of hobby's) van vrouwen veel meer dan die van mannen in het teken staan van bijvoorbeeld zorg over het welzijn van anderen, activiteiten met de kinderen en het organiseren en initiëren van sociale activiteiten (waaronder het beschikbaar zijn voor en het zich verantwoordelijk voelen voor de invulling van de vrije tijd binnen het gezin). Vrouwen zouden daardoor vaker dan mannen in hun vrije tijd het gevoel hebben dat ze nog steeds 'dienst' hebben (Graig en Mullan 2013; Offer en Schneider 2011). Internationaal onderzoek suggereert dat de vrije tijd niet voor iedereen even ontspannend is, en voor vrouwen minder dan voor mannen (o.a. Bittman en Wacjman 2000; Mattinly en Sayer 2006). Vrouwen hebben gemiddeld genomen niet meer of minder vrije tijd dan mannen, maar kwalitatieve aspecten spelen een rol bij hoe vrouwen die vrije tijd ervaren. Er is bijvoorbeeld in eerder onderzoek op gewezen dat de vrije tijd van vrouwen meer versnipperd is dan die van mannen en dat ze in hun vrije tijd vaker tegelijkertijd ook onbetaald werk doen. Ook brengen ze een groter deel van hun vrije tijd door in aanwezigheid van een kind, wat de ruimte om te ontspannen en te doen waar ze zelf zin in hebben, kan inperken (o.a. Bittman en Wajcman 2000; Breedveld en Van den Broek 2003; Gershuny 2003; Knulst 1989; Mattingly en Bianchi 2003; Roeters en Gracia 2015; Voorpostel et al. 2010).
Voor de ervaren balans tussen werk en privé, en misschien ook voor de bereidheid van vrouwen om hun arbeidsdeelname uit te breiden, kan de invulling van de vrije tijd relevant zijn. Vrouwen voelen zich bijvoorbeeld vaker dan mannen gejaagd (o.a. Cloïn 2013). Ook is uit eerder onderzoek (Portegijs et al. 2008: 71) bekend dat (naast zorg) de vrije tijd een rol speelt in de afwegingen van vrouwen over betaald werk: vrouwen met jonge kinderen zeggen in deeltijd te werken vanwege het forse tijdsbeslag van zorgtaken, zowel in het huishouden als voor de kinderen. Voor veel vrouwen die (nog) niet of niet langer de zorg voor jonge kinderen hebben, vormt de vrije tijd een belangrijke reden om in deeltijd te werken. Gevraagd naar de ervaringen met de combinatie van arbeid en zorg blijkt de moeilijkheid ook vaak te liggen bij het vinden van tijd voor hobby's, sport en voor zichzelf (vgl. Cloïn en Schols 2011).
Het onderhavige onderzoek draait om de veronderstelde relatie tussen kwantiteit en kwaliteit van de vrije tijd enerzijds, en tijdsdruk en wensen ten aanzien van de arbeidsduur anderzijds. Wij willen weten of een geringere *kwaliteit* van de vrije tijd van vrouwen verklaart waarom ze meer tijdsdruk ervaren én de bereidheid om meer uren te werken gering

is. In Nederland zijn enkele kwalitatieve aspecten van de vrije tijd eerder onderzocht (o.a. Knulst 1989; Kraaykamp et al. 1996), maar dit levert geen actueel en volledig beeld op. Allereerst willen we dus weten of ook in Nederland de kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen verschilt van die van mannen. Vervolgens kijken we of deze eventueel 'mindere' kwaliteit van de vrije tijd samenhangt met meer gevoelens van tijdsdruk. Deze relatie wordt door veel onderzoekers verondersteld, maar zelden empirisch getoetst (in § 1.5 komen we hierop terug). Vervolgens gaan we een stap verder en bekijken we in hoeverre gevoelens van tijdsdruk (al dan niet door te weinig of te slechte vrije tijd) verband houden met betaalde arbeid. We gaan na in hoeverre de wens om meer te gaan werken – of het ontbreken van die wens – verband houdt met de kwaliteit van de vrije tijd.

1.2 De beleidscontext: arbeid en zorgbeleid

In het Nederlandse emancipatie- en arbeidsmarktbeleid is verhoging van de arbeidsdeelname van vrouwen al jarenlang een speerpunt (TK 2012/2013a; TK 2014/2015). De arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland is relatief hoog: veel vrouwen hebben betaald werk. Maar hun wekelijkse arbeidsduur is laag. Dat komt door de wijde verspreiding van deeltijdwerk in ons land. Driekwart van de vrouwen met een betaalde baan werkt minder dan 35 uur per week. En terwijl het aandeel vrouwen met een baan nog steeds licht stijgt, is dat niet het geval met de gemiddelde arbeidsduur. Die schommelt al jaren rond de 26 uur per week (Bierings et al. 2014).

Om verschillende redenen wil de overheid graag dat vrouwen meer uren gaan werken. Een grotere inzet van vrouwelijke arbeidskracht is nodig vanwege de vergrijzing en om de kosten van de verzorgingsstaat te kunnen blijven opbrengen. Doorstroming van vrouwen naar hogere functies is een belangrijke doelstelling van het emancipatiebeleid en de kans daarop is kleiner voor deeltijdwerkers (Merens en Biering 2014). En uiteraard gaat een geringere arbeidsduur gepaard met een lager salaris; een van de redenen waarom in Nederland maar de helft van de vrouwelijke (potentiële) beroepsbevolking meer dan 900 euro per maand verdient en daarmee aan de definitie van economische zelfstandigheid voldoet (Van den Brakel et al. 2014). Ook het verhogen van het aandeel economisch zelfstandige vrouwen is een centraal doel van het emancipatiebeleid.

Deeltijdwerk werd lange tijd vooral geassocieerd met het moederschap en de combinatie van arbeid en de zorg voor kinderen. Met goede en betaalbare kinderopvang en verlofregelingen is het voor ouders gemakkelijker om de zorg voor kinderen te combineren met substantieel betaald werk, en daarmee hoopt de overheid te voorkomen dat vooral vrouwen hun arbeidsduur drastisch terugschroeven als ze moeder worden. Inmiddels is duidelijk dat deeltijdwerk dominant is onder de overgrote meerderheid van de vrouwen in Nederland, ongeacht of ze jonge kinderen hebben (Booth en Van Ours 2013; Portegijs et al. 2008; Vlasblom et al. 2013).

Moeders met jonge kinderen werken vrijwel allemaal in deeltijd en noemen de zorg voor hun kind(eren) als doorslaggevende reden daarvoor. Vrouwen zonder jonge kinderen werken echter nauwelijks meer uren buitenshuis dan moeders. Als reden waarom ze niet meer

uren werken, wijzen ze op het huishouden en de behoefte aan vrije tijd. Ze werken in deeltijd omdat ze tijd willen hebben voor zichzelf, voor sociale contacten en/of hobby's (Portegijs et al. 2008: 71). Ook uit onderzoek naar de combinatie van arbeid en zorg blijkt dat de moeilijkheid voor veel vrouwen ligt in het vinden van tijd voor zichzelf, hobby's en sport (vgl. Cloïn en Schols 2011). Daarmee komt vrije tijd – en mogelijk ook de kwaliteit ervan – naar voren als een factor die een rol kan spelen in besluiten over de arbeidsduur.

1.3 Theoretisch kader

De hiervoor besproken kwalitatieve aspecten van de vrije tijd worden in dit onderzoek in de Nederlandse context onderzocht. Dat doen we binnen een algemeen theoretisch kader, ofwel uitgaande van een aantal benaderingen die gangbaar zijn in het onderzoek naar tijdsbesteding en in het bijzonder naar de genderverschillen in de tijd die wordt besteed aan betaald werk en aan onbetaalde zorgtaken. Het uitgangspunt is steeds dat verschillen in omstandigheden, beperkingen en hulpbronnen en/of in normen, rolpatronen en machtsverhoudingen een rol spelen bij het verklaren van verschillen in tijdsbesteding. Uiteraard verschillen mensen ook op basis van hun voorkeuren in hoe en waaraan ze hun (vrije) tijd besteden. Het uitgangspunt in wetenschappelijk onderzoek is dat alleen individuele voorkeuren de structurele verschillen tussen groepen in de samenleving niet kunnen verklaren, maar dat er meer aan de hand is. In eerder onderzoek worden uiteenlopende theoretische inzichten gebruikt voor de verklaring van structurele verschillen tussen maatschappelijke groepen, ook waar het de verschillen tussen vrouwen en mannen betreft.
De *time availability*- of beschikbaarheidsbenadering gaat uit van tijd als schaars goed (Greenhaus en Beutell 1985). Centraal staat dat tijdsrestricties – vooral de tijd die overblijft na betaald werk – bepalend zijn voor de tijd die beschikbaar is voor andere zaken, en potentieel spanningen en/of conflicten genereren. De tijd die door betrokkenen zelf en door de partner wordt besteed aan betaald werk, en bijvoorbeeld aan de kinderen, bepaalt wie er vrije tijd heeft en hoeveel. Die theorie is in principe genderneutraal. Betaald werk, zorgtaken en vrije tijd worden beschouwd als een totaal dat zodanig wordt verdeeld dat partners opgeteld een gelijke hoeveelheid verplichtingen en vrije tijd hebben. Hoewel deze benadering veel wordt aangehaald in ander onderzoek, is er ook kritiek op, namelijk dat er geen rekening wordt gehouden met de onderlinge afhankelijkheid tussen keuzes over tijdsbesteding (Gough en Killewald 2010). Daardoor vormt deze benadering meer een verklaring achteraf dan dat er keuzes vooraf mee kunnen worden voorspeld.
Ook de *New Home Economics* (o.a. Becker 1981) richt zich op de verdeling van betaalde arbeid, onbetaalde arbeid en vrije tijd vanuit het idee van rationele keuzes. Om de genderverschillen in tijdsbesteding te verklaren, doet deze theorie een beroep op het idee van 'comparatieve voordelen': partners specialiseren zich naar hun comparatieve voordelen. Vrouwen zouden productiever zijn in het huishouden dan mannen, vanwege de specifieke kennis, vaardigheden en ervaring die ze van oudsher hebben verworven en deels biologisch in zich hebben (zoals kinderen krijgen). Bovendien verschillen mensen in het 'nut' die zij aan het huishouden en de zorg toekennen. Volgens Becker zouden vrouwen dat

prettigere of bevredigendere taken vinden. Om beide hiervoor genoemde redenen nemen vrouwen relatief veel huishoudelijke taken en zorgtaken voor hun rekening. Dit verklaart mede waarom ze ondanks hun (vaak deeltijdse) toetreding tot de arbeidsmarkt voor een groot deel de (gevoelde) verantwoordelijkheden houden voor het reilen en zeilen thuis. De dubbele belasting die daarvan het gevolg is, zou betekenen dat werkende vrouwen minder vrije tijd overhouden en die grotendeels doorbrengen op de plek die ook hun onbetaalde werkplek is – namelijk thuis.

Sterker geformuleerd – en in termen van ongelijkheid – wordt vanuit de *doing gender*-benadering en andere genderperspectieven gesteld dat veel gedrag nog altijd gender-specifiek is, vanwege de werking van verschillen in macht en verschillende normatieve verwachtingen over 'wie wat moet of hoort te doen' (Berk 1985; West en Zimmerman 1987). Daarnaast zijn er onderzoeken waarin de verschillen tussen vrouwen en mannen in de besteding en verdeling van hun (vrije) tijd vanuit een genderperspectief zijn geanalyseerd. Het begrip 'gender' verwijst naar een maatschappelijk en politiek-historisch verankerd patroon van ideeën over en sociale praktijken van vrouwen en mannen, die fundamenteel van invloed zijn op hun feitelijke posities. Normen over genderrollen kunnen variëren tussen landen, over de tijd en tussen groepen in de samenleving. Ze zijn niet uniform of statisch, maar verklaren wel de hardnekkige verschillen in de tijdsbesteding tussen vrouwen en mannen (Scott 1986; 2013).

Vrouwen en mannen maken volgens deze *doing gender*-benadering deel uit van een patroon van aan sekse gekoppelde sociale verwachtingen en verschillen in toegang tot machtsbronnen. Ook uiteenlopende culturele normen en waarden die aan vrouwelijkheid en mannelijkheid worden gekoppeld spelen een rol. Het leidt tot een genderdynamiek die van invloed is op de manier waarop vrouwen en mannen hun verplichtingen buitenshuis en thuis inrichten, en speelt ook in hun vrije tijd. Gender en de daarmee verbonden patronen vormen samen een van de structurele factoren die als medebepalend worden beschouwd voor individuele keuzes over vrije tijd. Veel gedrag wordt als genderspecifiek beschouwd vanwege de werking van verschillen in macht en van verschillende normatieve verwachtingen over 'wie wat moet of hoort te doen' (Berk 1985; West en Zimmerman 1987). Gesteld wordt dat vrouwen een nadelige positie ten opzichte van mannen innemen, omdat historisch gegroeide rolpatronen tussen vrouwen en mannen met zich meebrengen dat vrouwen meer dan mannen verantwoordelijk worden gehouden voor het huishouden en de verzorging van gezinsleden (Henderson en Hickerson 2007; Hochschild 1989; Komter 1985).

Vanuit de psychoanalytische object-relatietheorie is onder andere aandacht gevestigd op gendergebonden verschillen tussen vrouwen en mannen in sociaal-emotionele gerichtheid (Benjamin 1989; Chodorow 1978; Gilligan 1982). Gesteld wordt dat als gevolg van een verdeling van zorgtaken waarin overwegend vrouwen de primaire verantwoordelijkheid dragen voor de opvoeding en verzorging van kinderen een zichzelf versterkend proces in gang wordt gezet. Emotionele en praktische zorg wordt ook door kinderen onbewust primair met vrouwelijkheid (en moeders) verbonden. Dit draagt er mede toe bij dat zowel vrouwen als mannen dit patroon later met de partner herhalen in een verdeling van zorgtaken die

langs traditionele genderlijnen loopt: vrouwen houden in het gezin vaak het sociaal-emotionele reilen en zeilen in de gaten, terwijl mannen zich meer afschermen en zich gemakkelijker op hun eigen wensen kunnen concentreren. Vanuit dit perspectief wordt inzichtelijk waarom vrouwen gemiddeld genomen minder scherp een grens trekken tussen persoonlijke vrije tijd en overige verplichtingen thuis.
Bevestiging voor dit perspectief wordt vooral gevonden in onderzoek dat laat zien dat er niet simpelweg sprake is van een uitruil tussen betaalde arbeid en onbetaalde zorgtaken tussen vrouwen en mannen. In de beleving van de vrije tijd in termen van verantwoordelijkheid en tijdsdruk lijken zich structurele verschillen tussen vrouwen en mannen voor te doen. Toegespitst op de vrije tijd stellen Mattingly en Sayer (2006) dat de sterkere machtspositie van mannen maakt dat zij er beter in slagen om hun vrije tijd 'af te schermen' van huishoudelijke zorgtaken. Vrouwen zouden hun betaalde werk rond hun privéleven en zorgtaken plooien en mannen doen juist het omgekeerde: ze organiseren hun gezinsverantwoordelijkheden rond hun betaalde werk (Bianchi en Milkie 2010).
Vanuit de hiervoor beschreven visies wordt inzichtelijk waarom de vrije tijd van vrouwen vaker wordt onderbroken door huishouden en zorgtaken, terwijl mannen zulke onderbrekingen veel minder vaak ervaren (Henderson 1996). Griffith stelt in haar onderzoek dat 'vrije tijd' een problematisch concept is voor vrouwen, '*because the boundaries between unpaid domestic responsibilities (which fall disproportionately to women) and free-time pursuits are often unclear*' (Griffiths 1988: 49).

1.4 Kwantiteit en kwaliteit van vrije tijd

Kwantiteit: aantal uren vrije tijd

In onderzoek naar tijdsbesteding is het gebruikelijk om 'vrije tijd' te definiëren als de tijd die overblijft als alles wat 'moet' of (biologisch) noodzakelijk is, gedaan is. Dat betekent na verplichte bezigheden in het kader van onderwijs, betaald werk of ten behoeve van het huishouden of de zorg voor kinderen, en na de tijd die wordt besteed aan het onderhoud van het eigen lichaam (slapen, eten, douchen, aankleden enz.) (zie voor Nederland: Breedveld et al. 2006; Cloïn 2013, en internationaal: Robinson en Godbey 1999; Voorpostel et al. 2010).[1] Volgens die definitie omvat de vrije tijd uiteenlopende vormen van mediagebruik, sociale contacten onderhouden, ontspanning en recreatie en maatschappelijke participatie, inclusief het reizen van en naar deze vrijetijdsactiviteiten. De vrije tijd omvat dus een grote diversiteit aan uiteenlopende bezigheden. Een boek lezen, uitgaan, sporten, en ook de hulp en inzet voor anderen (buiten het eigen gezin of in een vereniging) vallen hieronder. Elke indeling van de vrije tijd, en al helemaal of men de afzonderlijke activiteiten als zodanig ervaart, is uiteraard betwistbaar. Wat voor de een als de ultieme vorm van vrijetijdsbesteding en ontspanning geldt, hoeft dat voor een ander helemaal niet te zijn. Zo kan de een tuinieren als een ontspannende hobby ervaren, terwijl dat voor een ander een noodzakelijke klus betreft. Zeker voor zaken zoals informele hulp aan mensen buiten het eigen gezin en vrijwilligerswerk geldt dat ze – hoewel mensen dit soort taken vaak met veel toewijding op zich nemen – als belastend of verplichtend kunnen worden ervaren

(De Boer et al. 2009). Aan de andere kant kunnen bepaalde activiteiten (bv. winkelen en boodschappen doen) een vrijetijdscomponent in zich hebben, terwijl ze eigenlijk tot de huishoudelijke taken worden gerekend. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor een bad nemen, wat onder persoonlijke verzorging valt en niet onder vrije tijd. In hoofdstuk 2 gaan we verder in op de vragen wat vrije tijd is, hoe die moet worden gemeten en of vrouwen evenveel vrije tijd hebben als mannen.

Kwaliteit van de vrije tijd

Niet alleen de hoeveelheid vrije tijd is belangrijk. Sommige wetenschappers stellen dat juist de kwalitatieve kenmerken van vrije tijd van belang zijn. Juist wat betreft die kwaliteit zouden vrouwen slechter af zijn: '*Although men and women have similar quantities of free time, when the character of leisure is considered the gap between genders reemerges*' (Bittman en Wajcman 2000: 165).

Versnipperde vrije tijd

Een van de kwalitatieve aspecten betreft de vraag of de vrije tijd veel wordt onderbroken en dus door andere activiteiten wordt verstoord. De achterliggende gedachte daarvan is dat het steeds schakelen tussen vrije tijd en andere bezigheden energie kost, en dat kortere stukken vrije tijd in tegenstelling tot langere aaneengesloten perioden minder ruimte bieden om te ontspannen of iets te ondernemen (Bittman en Wajcman 2000; Knulst 1977; Mattingly en Bianchi 2003; Sevilla et al. 2012). Onderzoek uit binnen- en buitenland laat zien dat vrouwen hun vrije tijd vergeleken met mannen in kleinere aaneengesloten tijdseenheden hebben en dat hun vrije tijd vaker wordt onderbroken door zorgtaken zoals kinderzorg en huishouden (Bianchi et al. 2006; Bittman en Wajcman 2000; Knulst 1989; Kraaykamp et al. 1996; Mattingly en Bianchi 2003; Schulte 2014). Oftewel: tussen de (deeltijd)baan, de kinderen naar school brengen, het huis opruimen, de boodschappen doen en koken blijven er alleen korte stukjes 'echte' vrije tijd over. Doordat vrouwen vaker moeten schakelen tussen activiteiten, is hun vrije tijd complexer, minder puur, wat op zijn beurt gevoelens van tijdsdruk kan vergroten (Bittman en Wajcman 2000: 172; Mattingly en Bianchi 2003).

Multitasken

Een tweede kwalitatief aspect van de vrije tijd betreft de mate waarin men in de vrije tijd tegelijkertijd met andere dingen bezig is: het multitasken. Het gaat dan om dingen zoals de was opvouwen tijdens het televisiekijken of de kinderen meenemen (en op ze letten) naar een afspraak met vrienden. Dit zijn nevenactiviteiten of secundaire activiteiten die men uitvoert terwijl vrije tijd de hoofdactiviteit is. Gegevens uit tijdsbestedingsonderzoek tonen aan dat vrouwen vaker en meer multitasken dan mannen (Bittman en Wajcman 2000; Craig 2006; Mattingly en Bianchi 2003; Offer en Schneider 2011). Juist de vrije tijd is volgens wetenschappers bij uitstek het domein waarin vrouwen er nog snel wat huishoudelijke en zorgtaken bij doen, om zo aan de toegenomen tijdseisen van arbeid en zorg te voldoen (o.a. Craig 2006), of zoals Mattingly en Sayer (2006: 209) het formuleren: '*One way women*

have met heightened work and family responsibilities is through multitasking, in particular combining housework or child care with free time activities.' Dit multitasken zou de tijdsbesteding 'vervuilen' , omdat de tijd en aandacht moeten worden verdeeld (o.a. Sayer et al. 2009; Schulte 2014). Daarmee wordt de aard van de hoofdactiviteit – in dit geval de vrijetijdsactiviteit – aangetast, en als gevolg het ontspannende karakter ervan (Mattingly en Sayer 2006; Sullivan 2007).

Kindgebonden vrije tijd

Uiteraard is de vraag of versnippering en multitasken per definitie de kwaliteit van de vrije tijd negatief beïnvloeden ter discussie gesteld (Craig en Mullan 2013). Zo claimden Robinson en Godbey (1999) dat multitasken de kwaliteit van de vrije tijd juist vergroot. Na verder onderzoek (o.a. in relatie tot tijdsdruk; zie bv. Mattingly en Sayer 2006) is de consensus onder wetenschappers dat zowel versnippering als multitasken indicatoren voor kwalitatief slechtere vrije tijd zijn (bv. Bittman en Wajcman 2000; Sevilla et al. 2012).
Over een derde kwaliteitsindicator zijn de meningen verdeeld, namelijk de vraag *met wie* men de vrije tijd doorbrengt. Volgens Bittman en Wajcman (2000: 174) is de vrije tijd meer puur en 'vrij van restricties' als men geen verantwoordelijkheid voor anderen heeft. Zij bedoelen daarmee in het bijzonder de vrije tijd die een ouder alleen met zijn of haar kind(eren) doorbrengt. Deze 'kindgerichte' tijd zou de vrije tijd minder ontspannen maken, zeker in combinatie met het al eerder genoemde multitasken (Craig et al. 2014; Mattingly en Sayer 2006). Ouders kunnen en zullen weliswaar veel plezier aan vrije tijd met hun kind(eren) ontlenen, maar deze vrije tijd is toch anders van aard dan wanneer men die alleen of met andere volwassenen doorbrengt, vooral in het geval van heel jonge kinderen, zo luidt de redenering (Bianchi et al. 2006; Bittman en Wajcman 2000: 174; Mattingly en Bianchi 2003). Andere onderzoekers stellen juist dat ouders extra veel plezier aan de vrije tijd met hun kind(eren) ontlenen (Bianchi et al. 2006: 101; Craig en Mullan 2013; Zuzanek 2006).
Vrije tijd met partner en kinderen (zogenoemde familietijd, uitgaande van een tweeoudergezin) is volgens het idee van gedeelde verantwoordelijkheid kwalitatief beter: men kan dan de verantwoordelijkheid delen en tegelijkertijd genieten van *quality time* samen (Folbre et al. 2005; Roeters en Treas 2008). Het onderscheid tussen en de implicaties van familietijd en tijd alleen met een kind zijn nog niet vaak empirisch onderzocht (Roeters en Treas 2008). Het onderzoek dat er is (Schneider et al. 2004), wijst uit dat moeders weliswaar minder stress ervaren wanneer ze activiteiten met kind(eren) én partner ondernemen dan wanneer het activiteiten met alleen een kind betrof. Tegelijkertijd zijn er aanwijzingen dat 'familietijd' voor vrouwen minder ontspannend is dan voor mannen (Larson et al. 1997), mogelijk omdat ze ook dan primair de verantwoordelijkheid houden (DeVault 2000; Roeters en Gracia 2015; Roeters en Treas 2008).
Samenvattend kan worden gesteld dat vrije tijd in aanwezigheid van jonge kinderen (zeker als er geen andere volwassenen aanwezig zijn) doorgaans als kwalitatief minder goed en minder vrij wordt ervaren (Mattingly en Bianchi 2003), in de zin dat er minder ruimte is om te ontspannen en te doen waar men zin in heeft. Of vrije tijd doorgebracht

met andere volwassenen daartoe meer mogelijkheden biedt dan vrije tijd alleen is niet onderzocht. Volgens verschillende onderzoekers zou vrije tijd met de partner of vrienden bijdragen aan het welzijn en de kwaliteit van de relatie (Sevilla et al. 2012), gevoelens van tevredenheid (Jenkins en Osberg 2003) en geluk (Csikszentmihalyi en Hunter 2003). Solitair doorgebrachte vrije tijd (d.w.z. zonder dat er een kind of een andere volwassene in dezelfde ruimte aanwezig is) zou ten koste gaan van het welzijn (Roeters en Treas 2008) of neutrale vrije tijd zijn (Craig 2006; Kahneman et al. 2006). Welke van de twee meer ruimte biedt om te ontspannen en te doen waar men zin in heeft, is niet onderzocht. Onderzoek dat daadwerkelijk onderscheid maakt tussen vrije tijd met kinderen, het gezin of andere volwassenen (partner, vrienden) en de implicaties hiervan voor tijdsdruk is betrekkelijk schaars (Roeters en Treas 2008).

Emotion work

Een laatste kwalitatief aspect van de vrije tijd is het idee dat de vrije tijd van vrouwen van mindere kwaliteit is doordat ze zich vaak primair verantwoordelijk voelen voor de gang van zaken thuis. Niet alleen steken ze daar meer tijd in (als hoofdactiviteit of als secundaire activiteit in bijvoorbeeld hun vrije tijd), maar ook hebben ze er de regie over. Daarbij gaat het om overzicht houden over wat er moet gebeuren, coördineren en regelen dat dit gedaan wordt, omgaan met emoties van gezinsleden en de sociale relaties binnen het gezin en met de familie en vrienden onderhouden (DeVault 2000; Doorten 2008; Mattingly en Bianchi 2003; Offer en Schneider 2011). Hochschild spreekt in dit verband van de '*third shift of emotional work that women disproportionately perform*' (Hochschild 1983; zie ook Duncombe en Marsden 1995). In de literatuur wordt ook wel gesproken over de 'onzichtbare tijd' van vrouwen (DeVault 1991). 'Onzichtbaar' omdat dit zogenoemde *emotion work* een bepaalde druk uitoefent die niet meetbaar is met tijdsbestedingsgegevens. Deze *third shift* komt bij werkende vrouwen boven op hun *first* en *second shift*: het betaalde en onbetaalde werk. Juist omdat het concept niet goed te kwantificeren is, is het vaak onderwerp van meer kwalitatieve studies (o.a. DeVault 2000). Het zou nog meer dan betaald en onbetaald werk altijd doorgaan, waardoor vrouwen ook in hun vrije tijd vaker het gevoel hebben 'altijd dienst' te hebben (Craig en Mullan 2013). Als gevolg daarvan, zo luidt de redenering, is het voor hen moeilijker om echt tijd voor zichzelf vrij te maken en los te komen van de gevoelde verantwoordelijkheid voor huishouden en gezin (Deem 1986; Henderson 1996). Dit uit zich bijvoorbeeld in het sneller ervaren van schuldgevoelens (Mattingly en Bianchi 2003; Nomaguchi en Bianchi 2004), meer gevoelens van tijdsdruk en het gevoel minder goed bij te komen en uit te rusten in de vrije tijd (Mattingly en Sayer 2006; Schulte 2014). Ook de veronderstelde meer versnipperde vrije tijd van vrouwen en het vaker multitasken kan samenhangen met deze *third shift*. Dat zou ook kunnen doorspelen in de mate waarin vrouwen zich kunnen ontspannen als ze vrij hebben terwijl er kinderen in de buurt zijn.

1.5 Dit onderzoek

In dit rapport is voor de Nederlandse situatie beschreven in hoeverre kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van de vrije tijd van invloed zijn op gevoelens van tijdsdruk en op de mogelijke bereidheid om de arbeidsdeelname uit te breiden. Dat past in de lijn van wetenschappelijk en beleidsrelevant onderzoek dat gericht is op het verkrijgen van meer zicht op de factoren die de arbeidsdeelname van vrouwen (zowel in aandeel als in uren) beïnvloeden en mogelijk belemmeren. Of ook in Nederland vrouwen minder (en vooral minder 'goede') vrije tijd hebben, is een open vraag. Veel van de hiervoor beschreven onderzoeken richten zich op ouders van jonge kinderen, of alleen op voltijds werkende ouders. Zij hebben immers de minste vrije tijd en ervaren de meeste tijdsdruk. Of ook de vrije tijd van vrouwen zonder jonge kinderen meer belast is dan die van mannen, blijft daarmee onduidelijk. Ook voor Nederlandse moeders is denkbaar dat hun vrije tijd even goed is (of zelfs beter) als die van vaders, aangezien de moeder doorgaans wel en de vader niet in deeltijd werkt.
Een volgende vraag is of een kwalitatief 'slechtere' vrije tijd gepaard gaat met meer gevoelens van tijdsdruk. In de meeste onderzoeken waar wordt aangetoond dat de vrije tijd van vrouwen meer belast is, wordt dit verband wel aangenomen, maar zelden empirisch getoetst. Mattingly en Bianchi (2003) deden dat wel, maar komen op tegenstrijdige uitkomsten. Zij laten zien dat het hebben van meer uren vrije tijd bij mannen wel en bij vrouwen niet met minder gevoelens van tijdsdruk samenhangt, en concluderen daaruit dat dit komt door de eveneens door hen vastgestelde minder 'goede' vrije tijd van vrouwen. Inderdaad vonden ze bij mannen een verband tussen kwaliteitskenmerken van vrije tijd (versnippering, multitasken e.d.) en tijdsdruk. Maar bij vrouwen juist niet. Vrouwen met een 'betere' vrije tijd voelden evenveel tijdsdruk als vrouwen die onder minder gunstige omstandigheden proberen te ontspannen.
Ten slotte kijken we naar de relatie tussen tijdsdruk (al dan niet door te weinig of te 'slechte' vrije tijd) en keuzes ten aanzien van betaald werk, met name de wens om de arbeidsduur uit te breiden dan wel in te krimpen. Ook deze relatie is zelden in kaart gebracht,[2] mogelijk omdat deeltijdwerk in veel landen een veel marginaler verschijnsel is dan in Nederland. Weliswaar is er veel onderzoek gedaan naar keuzes en knelpunten rondom de combinatie van arbeid en zorg, zowel in Nederland als daarbuiten (zie overzichtsstudies van o.a. Bianchi en Milkie 2010), maar nauwelijks in relatie tot de (kwaliteit van) vrije tijd.

Dit onderzoek centreert zich rondom de volgende drie onderzoeksvragen:

1. Is er een verschil in de hoeveelheid, de invulling en de kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen en die van mannen?
2. Bestaat er samenhang tussen de hoeveelheid en de kwaliteit van de vrije tijd en subjectieve gevoelens van tijdsdruk bij vrouwen en bij mannen?

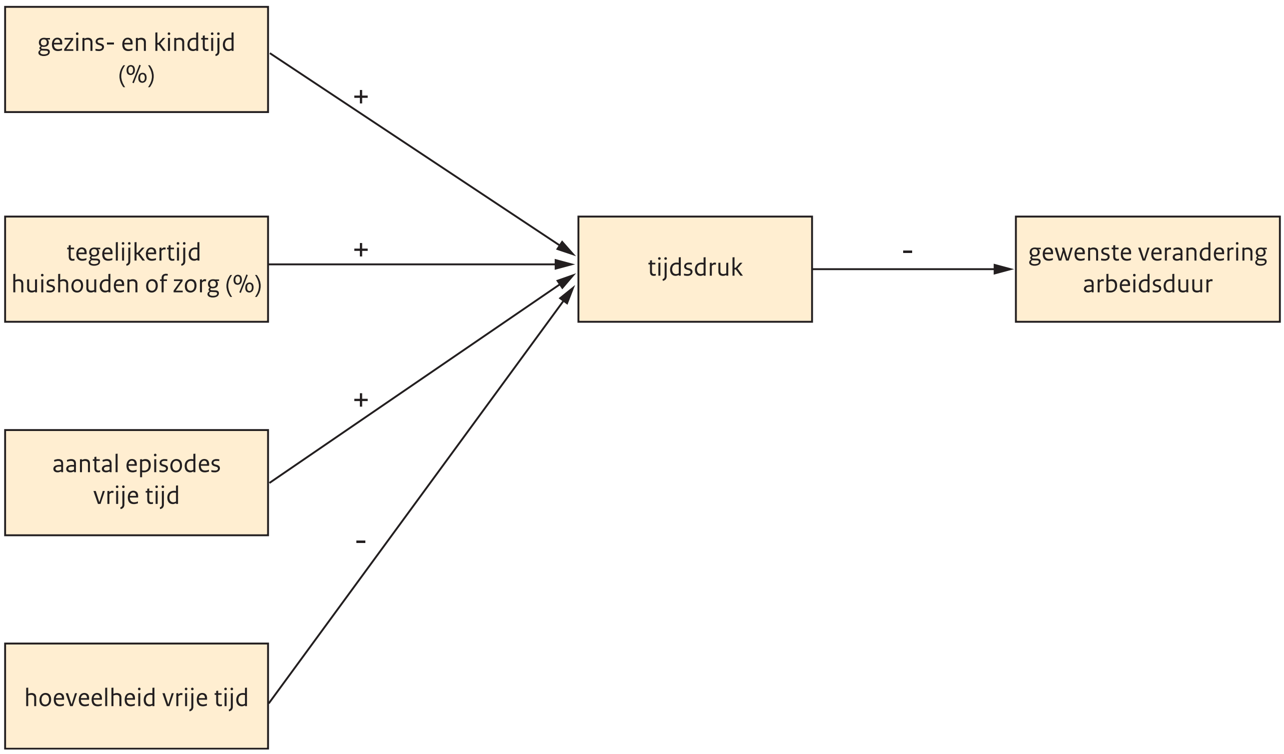
3 Wat is de samenhang tussen de hoeveelheid en kwaliteit van de vrije tijd en de omvang van de betaalde arbeidsduur van vrouwen, inclusief de bereidheid om deze al of niet uit te breiden?

Vanwege het eventuele verband tussen vrije tijd en arbeidsduur beperken we ons onderzoek tot mensen in de beroepsactieve leeftijd: volwassenen van 20-64 jaar. Voltijdstudenten zijn om dezelfde reden uitgesloten. De primaire vergelijking die we zullen maken, is die tussen vrouwen en mannen. Daarbinnen maken we een onderscheid tussen mensen met en zonder jonge thuiswonende kinderen (d.w.z. in de leeftijd van 0-11 jaar). Deze grens is gekozen omdat uit tijdsbestedingscijfers blijkt dat vooral kinderen jonger dan 12 jaar veel zorg nodig hebben (Cloïn et al. 2013). Ouders van jonge kinderen hebben weinig vrije tijd. Het is denkbaar dat dan de kwaliteit van die vrije tijd veel gewicht in de schaal legt. Aan de andere kant zijn het juist de in deeltijd werkende vrouwen zonder jonge kinderen die vaak de behoefte aan vrije tijd opgeven als reden waarom ze niet meer uren willen werken. Dit roept de vraag op of ook bij hen de vrije tijd meer belast is, en of dit doorspeelt in de geringe bereidheid van deze vrouwen om meer uren te werken.

Kwantitatief en kwalitatief onderzoek

Het verband tussen vrije tijd, tijdsdruk en arbeidsduur onderzoeken we allereerst met behulp van kwantitatieve tijdsbestedingsdata. In figuur 1.1 zijn de variabelen die daarmee worden onderzocht en hun onderlinge verbanden schematisch weergegeven. Concreet verwachten we dat mensen minder tijdsdruk ervaren naarmate ze meer uren vrije tijd hebben, maar dat een slechtere kwaliteit van de vrije tijd (meer kindgebonden vrije tijd, meer multitasken en een meer versnipperde vrije tijd) samenhangt met meer gevoelens van tijdsdruk. Ten slotte verwachten we dat mensen die veel tijdsdruk ervaren minder geneigd zullen zijn hun arbeidsduur te willen uitbreiden, en mogelijk juist de wens uitspreken om de arbeidsduur in te krimpen.

Figuur 1.1
Verwachte verbanden tussen de kwaliteit en kwantiteit van vrije tijd, gevoelens van tijdsdruk en arbeidsduur[a]

a We houden rekening met de mogelijkheid van een rechtstreekse relatie tussen vrije tijd en arbeidsduur (dus niet via tijdsdruk), maar vanwege de overzichtelijkheid zijn deze pijlen niet in het model weergegeven.

Omdat mogelijk de kenmerken van de vrije tijd niet voor iedereen op dezelfde wijze met tijdsdruk en gewenste arbeidsduur samenhangen, worden de analyses ook voor vrouwen en mannen apart gedaan, evenals voor mensen met en zonder jonge kinderen.
Emotion work is in tijdsbestedingsonderzoek niet direct zichtbaar. Het gaat immers niet zozeer om feitelijke activiteiten, maar om gevoelde verantwoordelijkheid. Daarom is dit kwaliteitsaspect niet in het schema opgenomen. Om toch zicht te krijgen op het voorkomen ervan en de manier waarop dit in de vrije tijd doorwerkt, is aanvullend een kwalitatief onderzoek gedaan. Dat biedt een beeld van de achterliggende processen die tot keuzes in de (vrije)tijdsbesteding leiden.

Tijdsbestedingsgegevens: TBO'11

Eens in de vijf jaar wordt door het SCP de tijdsbesteding van Nederlanders gemeten.
Een aselect getrokken steekproef van vrouwen en mannen houdt een week lang in een dagboek bij wat ze (per tien minuten) aan het doen zijn, of ze tegelijkertijd een andere bezigheid hebben en wie daarbij aanwezig is/zijn. Van de dagboekmethode wordt in het algemeen aangenomen dat deze valide en betrouwbare informatie oplevert (Juster en Stafford 1991; Mattingly en Bianchi 2003; OECD 2009).[3] In aanvulling op dit tijdsregistratiedagboek hebben de respondenten voor en na de dagboekweek een uitgebreide vragenlijst

beantwoord. Daarin zijn onder meer vragen gesteld over de beleving van tijd: vinden mensen dat ze een druk leven leiden en dat ze voldoende vrije tijd hebben? Ook is gevraagd naar wensen over uitbreiding dan wel inkrimping van de arbeidsduur. Voor meer informatie over het tijdsbestedingsonderzoek zie Cloïn et al. 2013.
Van de ruim 1400 respondenten in de meest recente editie (TBO'11) behoren er 1182 tot onze doelgroep. Zij zijn ouder dan 19 en jonger 65 jaar en volgen geen voltijdonderwijs. Iets meer dan de helft van hen is vrouw. Voor deze lichte oververtegenwoordiging, en voor onder- of oververtegenwoordiging op andere kenmerken (leeftijd, burgerlijke staat, stedelijkheidsgraad, werkzaamheid, huishoudenssamenstelling en huishoudensinkomen) is gecorrigeerd met een weegfactor. Onze analyses zijn gebaseerd op deze gewogen data.
De onderzoeksgroep is groot genoeg om mannen en vrouwen in verschillende leefsituaties te vergelijken. We onderscheiden daarbij:

- alleenwonende vrouwen en mannen zonder jonge kinderen (113 vrouwen en 81 mannen);
- samenwonende vrouwen en mannen zonder jonge kinderen (315 vrouwen en 295 mannen);
- ouders van jonge kinderen (210 vrouwen en 168 mannen).

Duidelijk is dat een verdere uitsplitsing niet mogelijk is, omdat het aantal respondenten in de te vergelijken groepen dan te klein wordt (de 81 alleenwonende mannen zijn al een grensgeval). Het aantal alleenwonende ouders is te gering om apart te onderscheiden en te beschrijven. Als zij kinderen van 0-11 jaar hebben, zijn ze meegenomen in de derde groep: de ouders. Als hun kinderen ouder zijn, vallen ze onder de alleenwonenden zonder jonge kinderen. Ook een uitsplitsing naar herkomst is vanwege het beperkt aantal respondenten met een niet-westerse achtergrond niet mogelijk, en dat geldt ook voor paren van hetzelfde geslacht. Zij zijn wel meegenomen in de analyse, maar kunnen niet apart worden besproken.
In tabel 1.1 zijn de belangrijkste kenmerken van de onderzoeksgroep samengevat. De mannen en vrouwen zijn gemiddeld ruim 40 jaar oud. Een op de vijf woont alleen en heeft geen kinderen, of uitsluitend kinderen ouder dan 12 jaar. Een op de drie is ouder van een kind van 0-11 jaar. Op een paar uitzonderingen na gaat het om gezinnen met twee volwassenen (van de vaders woont minder dan 1% niet samen met een partner, van de moeders is dat 7%). De meerderheid van de samenwonende vrouwen en mannen zonder jonge kinderen is ouder dan 40 jaar. Het merendeel daarvan, zo mogen we aannemen, heeft wel kinderen, maar deze zijn al ouder of al uit huis. Van de alleenwonende vrouwen en mannen is de helft ouder dan 40.
De vrouwen zijn iets vaker laagopgeleid, hebben vaker geen werk en als ze wel werken, is hun arbeidsduur significant lager dan die van de mannen.

Tabel 1.1
Overzicht achtergrondkenmerken respondenten, naar geslacht, 2011 (in uren en procenten; gewogen gegevens)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
gemiddelde leeftijd (in jaren)	44,1	45,0	n.s.
leefsituatie (in %)			
< 40 jaar, alleenwonend, geen kind 0-11 jaar	8	9	n.s.
< 40 jaar, samenwonend, geen kind 0-11 jaar	9	10	
ouder met jongste kind van 0-3 jaar	12	14	
> 40 jaar, alleenwonend, geen kind 0-11 jaar	14	10	
> 40 jaar, samenwonend, geen kind 0-11 jaar	36	40	
opleidingsniveau (in %)			
laag	25	17	*
middelbaar	35	36	
hoog	40	47	
betaald werk (in %)			
geen betaald werk	27	15	**
werkt deeltijds	53	12	
werkt voltijds	19	74	
gemiddelde arbeidsduur werkenden (in uren)	26,1	37,3	**

* = p < 0,05; ** = p < 0,01; n.s. = niet significant.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Van de respondenten die met een partner samenleven, heeft een deel van deze partners ook een tijdsbestedingsdagboek bijgehouden (op hoofdlijnen, dus uitsluitend op het niveau van hoofdactiviteiten). Met deze partnerdata is, in aanvulling op gegevens van individuen, na te gaan hoe betaalde arbeid, huishoudelijke taken en vrije tijd op huishoudensniveau worden verdeeld. Zo hebben vrouwen en mannen die samenwonen met een partner gemiddeld genomen ongeveer evenveel vrije tijd. Met deze partnerdata kunnen we bekijken of ook binnen koppels de hoeveelheid vrije tijd doorgaans min of meer gelijk verdeeld is. Daarnaast is het mogelijk om met deze gegevens na te gaan in hoeverre de tijdsbesteding van de ene partner samenhangt met de tijdsbesteding van de ander, en of er een effect is op de manier waarop de ander zijn of haar tijdsbesteding ervaart. We beperken deze partneranalyse tot de 490 heteroseksuele[4] stellen waarvan ten minste een van de partners 20-64 jaar is. Deze partnerdata zullen worden gebruikt als aanvulling op de individuele tijdsbestedingsdata.[5] Voor meer informatie over dit partneronderzoek zie Geerts (2015).

Focusgroepen en interviews

Voor het kwalitatieve deel van dit onderzoek is gekozen voor individuele interviews en focusgroepen. Met deze mix van methoden – gecombineerd met de kwantitatieve gegevens uit de enquête die in de andere hoofdstukken worden beschreven – worden de onder-

zoeksvragen vanuit verschillende invalshoeken belicht. Daarmee wordt de kwaliteit van de informatie verhoogd: zogenoemde triangulatie (Swanborn 1987).
De individuele interviews hebben als doel diep in te gaan op de ervaringen, percepties en beweegredenen van individuen. Vervolgens zijn de focusgroepsgesprekken bedoeld om zulke ervaringen, percepties en betekenisgevingen uit te wisselen en op die manier (groeps)normen en overeenkomsten c.q. verschillen tussen mannen en vrouwen met soortgelijke dan wel afwijkende gezins- en werksituaties inzichtelijk te maken.
We hebben vijf focusgroepen samengesteld, bestaande uit vrouwen met kleine kinderen, vrouwen met kinderen in de tienerleeftijd, vrouwen zonder kinderen, mannen met kleine kinderen en mannen met tienerkinderen. Alle respondenten hebben een vaste partner. Binnen de groepen is gestreefd naar diversiteit wat betreft arbeidssituatie, leeftijd, opleidingsniveau, stedelijkheid van de woonplaats en etniciteit. Alleen op het punt van het opleidingsniveau bleken de groepen uiteindelijk iets minder divers dan beoogd: er hebben relatief weinig laagopgeleide mannen en vrouwen deelgenomen. In bijlage A (te vinden via www.scp.nl bij dit rapport) is de werkwijze van dit kwalitatieve onderzoeksdeel uitgebreider beschreven.

1.6 Dit rapport

Dit rapport is het resultaat van een samenwerkingsverband tussen het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en Atria, kenniscentrum voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis.
Het SCP is verantwoordelijk voor de kwantitatieve analyse en de verslaglegging daarvan, Atria voor het kwalitatieve deel van het onderzoek. In hoofdstuk 2 (SCP) beginnen we met een schets van de tijdsbesteding van vrouwen en mannen. Uiteraard ligt de focus op de vrije tijd. We beschrijven hoeveel vrije tijd vrouwen en mannen hebben, wat ze daarvan verwachten en hoe ze die invullen. Ook kijken we naar de mate waarin vrouwen en mannen tijdsdruk ervaren. In hoofdstuk 3 (SCP) gaan we dieper in op de kwaliteit van de vrije tijd. Centraal staat de vraag of de voorwaarden waaronder vrouwen hun vrije tijd doorbrengen even gunstig zijn als die van mannen. We kijken naar de mate van versnippering, multitasken en het gezelschap waarin vrouwen en mannen hun vrije tijd doorbrengen. Tezamen geven deze indicatoren een beeld van de kwaliteit van de vrije tijd. Beide hoofdstukken zijn gebaseerd op tijdsbestedingsdata (met name TBO'11). In hoofdstuk 4 (Atria) wordt dit beeld verder ingekleurd met de uitkomsten van de interviews en focusgroepen. Hier komt ook het begrip *emotion work* aan de orde. Samen geven de hoofdstukken 3 en 4 een antwoord op de vraag of de kwaliteit, hoeveelheid en invulling van de vrije tijd van vrouwen anders zijn dan die van mannen (eerste onderzoeksvraag). In hoofdstuk 5 (SCP) komen hoeveelheid en kwaliteit van de vrije tijd, tijdsdruk en arbeidsduur samen. Na een beschrijving van de huidige en gewenste arbeidsduur volgt daar de toetsing van het model (figuur 1.1) en het antwoord op de tweede en derde onderzoeksvraag: leidt minder vrije tijd of een slechtere kwaliteit van de vrije tijd tot meer gevoelens van tijdsdruk, en zo ja, tot een geringere bereidheid om de arbeidsduur uit te breiden? In hoofdstuk 6 (SCP en Atria) ten slotte worden de bevindingen van het onderzoek samengevat en geïnterpreteerd.

Noten

1 Andere definities komen voor, maar zijn minder gebruikelijk. Zo hanteren Aguiar en Hurst (2007) een engere definitie, namelijk 'tijd expliciet besteed aan recreatieve en ontspannende activiteiten'.
2 Een uitzondering is te vinden bij Cloïn et al. (2010: 53). Zij laten zien dat veel tijdsdruk zich wel vertaald in een wens om minder uren te gaan werken, maar dat andersom weinig tijdsdruk zich niet vertaald in een wens om meer te gaan werken.
3 Dit in tegenstelling tot (retrospectieve) schattingen in enquêtevragen, waarbij mensen vaak achteraf moeten inschatten hoeveel tijd ze ergens aan hebben besteed.
4 Bij drie paren was sprake van partners van hetzelfde geslacht. Omdat daar niet het aandeel van de vrouw in het vrijetijdsbudget kan worden berekend, zijn deze paren niet in de analyse meegenomen.
5 Allison Geerts, stagiair bij het Sociaal en Cultureel Planbureau, heeft de partnerdata geanalyseerd en de uitkomsten beschreven (zie Geerts 2015). Delen uit dat verslag zijn verwerkt in dit rapport.

2 Verplichte tijd, vrije tijd en tijdsdruk

In dit hoofdstuk staat de kwantiteit van de vrije tijd centraal. Hoeveel vrije tijd hebben vrouwen en mannen in Nederland wekelijks te besteden? En waarover hebben we het eigenlijk als we 'vrije tijd' zeggen? In tijdsbestedingsonderzoek wordt vrije tijd gedefinieerd als 'alle tijd die overblijft als alles wat moet en nodig is, is gedaan'. In die benadering wordt het dus in feite gezien als 'restcategorie'. Een alternatief is om vrije tijd te beschouwen als een *state of mind*. Mensen verschillen immers in wat ze als vrije tijd ervaren en de voorwaarden waaronder ze zich ontspannen. Hoewel de eerstgenoemde definitie van vrije tijd in dit rapport de primaire is, besteden we ook aandacht aan de 'gevoelswaarde' van vrije tijd zoals die in de alternatieve definitie is vervat.
Vervolgens komt de subjectieve beleving van tijd aan de orde. Gevoelens van tijdsdruk variëren tussen groepen in de samenleving, net als de daadwerkelijke tijdsbesteding.
We beschrijven welke groepen zich meer of minder vaak gejaagd of te druk voelen, en of dit onder andere te maken heeft met een gebrek aan vrije tijd. Daarbij wordt steeds een vergelijking gemaakt tussen vrouwen en mannen. Ook gaan we na of het aantal uren vrije tijd en de subjectieve beleving daarvan samenhangen met opleidingsniveau, arbeidsdeelname en vooral leefsituatie. De levensfase met een jong gezin wordt niet voor niets het 'spitsuur van het leven' genoemd. Juist dan zijn mannen en vrouwen zwaar belast (Cloïn et al. 2013). Dat is zeker het geval in gezinnen met heel jonge kinderen, maar ook als ze naar de basisschool gaan, neemt de zorg voor de kinderen veel tijd in beslag. We maken dus een onderscheid tussen vrouwen en mannen met en zonder jonge kinderen, waarbij we de leeftijdsgrens bij 11 jaar leggen. Ook het samenwonen met een partner maakt mogelijk verschil, omdat de taken dan kunnen worden verdeeld. Daarmee komen we op drie verschillende leefsituaties. Allereerst onderscheiden we *alleenwonenden zonder jonge kinderen*. Een kleine minderheid (5% van de alleenwonende mannen en vrouwen) heeft wel kinderen van 12 tot 17 jaar oud, en is dus alleenwonende ouder. Mogelijk hebben ze wel een partner, maar wonen daar niet mee samen. *Samenwonenden zonder jonge kinderen* voeren wel samen met een partner een huishouden. Ze hebben geen kinderen jonger dan 12 jaar, een op de zes heeft wel thuiswonende kinderen van 12 tot 17 jaar. De *ouders van jonge kinderen* hebben minstens één kind van 0 tot 11 jaar. Vrijwel altijd wonen ze ook samen met een partner. Een kleine minderheid van deze ouders (4% van de moeders, geen van de vaders) vormt samen met hun jonge kind(eren) een eenoudergezin. Dit aantal is veel te klein om apart te onderscheiden en wordt daarom onder de groep 'ouders van jonge kinderen' gerekend.

2.1 Tijdsbesteding: vrije, verplichte en persoonlijke tijd

In tijdsbestedingsonderzoeken wordt doorgaans uitgegaan van een driedeling in de tijdsbesteding. Betaalde arbeid en onbetaalde arbeid (huishouden en zorg) worden samen 'verplichte tijd' genoemd. Alle tijd die nodig is voor het onderhoud van het lichaam (slapen,

eten, douchen, naar de kapper gaan enz.) vallen onder de noemer 'persoonlijke verzorging'. De tijd die dan overblijft voor zaken als tv-kijken, uitgaan en uitstapjes, sporten, lezen, enzovoort wordt bij elkaar opgeteld opgevat als de 'vrije tijd'.
In tabel 2.1 is voor mensen in de beroepsactieve leeftijd weergegeven hoe de 168 uur per week over deze drie typen tijdsbesteding is verdeeld, en verschuivingen daarin sinds 1975. De hoeveelheid vrije tijd is over een langere periode bezien (1975-2011) licht afgenomen. De grootste daling vond plaats rond de millenniumwisseling: tussen 1995 en 2000 nam de vrije tijd met bijna drie uur per week af. Dat kwam vooral doordat het tijdsbeslag van verplichtingen toenam (wat ook daarvoor al in beperkte mate gebeurde).

Tabel 2.1
Verplichte tijd, persoonlijke tijd en vrije tijd, bevolking van 20-64 jaar, al dan niet werkend, naar geslacht, 1975-2005 en 2006-2011 (in uren per week)[a]

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2006	2011
vrije tijd	47,1	46,2	47,9	46,4	45,8	42,9	42,1	44,0	44,2
vrouwen	46,0	44,9	46,7	45,5	45,6	42,9	41,1	42,4	43,3
mannen	48,0	47,4	48,9	47,2	45,9	42,9	43,2	45,7	45,1
verschil tussen mannen en vrouwen significant?	*	**	**	*	n.s.	n.s.	**	**	n.s.
verplichte tijd	43,4	43,4	43,6	44,4	45,7	47,4	48,6	47,1	46,4
vrouwen	43,4	44,2	44,0	44,1	44,0	45,6	48,0	47,0	45,2
mannen	43,3	42,6	43,2	44,6	47,4	49,3	49,2	47,1	47,6
verschil tussen mannen en vrouwen significant?	n.s.	*	n.s.	n.s.	**	**	n.s.	n.s.	*
persoonlijke tijd	74,8	75,4	73,8	74,1	73,7	75,3	74,7	75,4	76,3
vrouwen	75,6	75,8	74,5	75,1	75,2	76,9	76,2	77,1	78,3
mannen	73,9	74,9	73,2	73,1	72,1	73,7	73,3	73,8	74,3
verschil tussen mannen en vrouwen significant?	*	**	**	*	n.s.	n.s.	**	**	**

a Tussen 2005 en 2006 was sprake van een verandering in de methode van dataverzameling. De gegevens tot en met 2005 zijn steeds tijdens een week in oktober verzameld, maar vanaf 2006 gedurende het hele jaar. Verschillen in de tijdsbesteding tussen 2005 en 2006 moeten dus niet zonder meer worden geïnterpreteerd als mogelijk echte verschillen in gedrag, maar kunnen het gevolg van de andere methode van dataverzameling zijn. Voorzichtigheid is dus geboden bij het vergelijken van de gegevens voor en na 2005. Zie voor meer informatie Cloïn et al. (2013: H1) en Kamphuis et al. (2009).

n.s. = niet significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP (TBO'75-'05, TBO'06); SCP/CBS (TBO'11)

Vrouwen zijn veel meer tijd in betaald werk gaan steken en hebben dat maar gedeeltelijk gecompenseerd door op huishoudelijk werk te bezuinigen. Mannen steken thuis wat vaker de handen uit de mouwen en zijn niet minder gaan werken. Na het jaar 2000 (tussen 2000 en 2005 en daarna tussen 2006 en 2011) nam de vrije tijd niet meer verder af. Na de toege-

nomen drukte en afnemende vrije tijd rond de millenniumwisseling tekende zich tussen 2000 en 2005 dus al een consolidering van de omvang van verplichte en vrije tijd af. Dat zette zich tussen 2006 en 2011 verder voort. De vrije tijd bleef constant op gemiddeld 44 uur per week en bedraagt in 2011 45 uur per week voor mannen en 43 uur voor vrouwen. Het idee dat Nederlanders aldoor drukker zijn, verdient dus enige nuancering. Dat neemt niet weg dat er veel zorgen zijn over de toename van gevoelens van tijdsdruk (o.a. Haegens 2012; Hermsen 2010; Schulte 2014).

Trends in de hoeveelheid vrije tijd van mannen en van vrouwen

In de meeste jaren waarin de tijdsbesteding van Nederlanders is gemeten, hebben vrouwen net wat minder vrije tijd dan mannen. In 2011 bedraagt het verschil bijna twee uur per week in het voordeel van mannen. Anders dan misschien gedacht, komt dit niet doordat vrouwen dubbel belast zijn. In 2011 zijn ze juist wekelijks 2,4 uur minder tijd kwijt dan mannen aan de optelsom van betaald werk, huishouden en de zorg voor kinderen (de verplichte tijd) (tabel 2.1). In de jaren daarvoor waren soms de vrouwen net iets drukker, soms de mannen. Wel gaat er bij vrouwen meer tijd naar persoonlijke verzorging: zo slapen vrouwen langer dan mannen (Cloïn et al. 2013). Ook in andere Europese landen (Cloïn et al. 2011; OECD 2009) en Canada en de VS (Burgard en Ailshire 2014; Robinson en Michelson 2010) blijkt dat het geval. Dat vrouwen meer slapen, geldt ongeacht de levensfase, dus met én zonder jonge kinderen in het huishouden (Burgard en Ailshire 2012).

Internationaal

Vergeleken met vrouwen en mannen in andere EU-landen hebben Nederlanders iets meer vrije tijd: per dag gemiddeld een halfuur langer. Noren, Belgen, Duitsers en Finnen hebben wat meer vrije tijd dan Nederlanders, Oost-Europeanen juist veel minder (Cloïn et al. 2011). Dat geldt zeker voor vrouwen. Nederland is het enige land waar vrouwen iets minder drukbezet zijn met verplichtingen dan mannen. In West- en Noord-Europese landen is het verschil klein, maar in Oost- en Zuid-Europa zijn vrouwen veel meer tijd kwijt met de optelsom van betaalde en onbetaalde arbeid dan de mannen (Cloïn et al. 2011). Dat werkt door in hun vrije tijd; in ons land hebben vrouwen per dag net een kwartier minder vrije tijd dan mannen, voor de gehele EU is dat een halfuur (EC 2004). Vooral in een aantal Oost- en Zuid-Europese landen zijn vrouwen wat drukker belast dan mannen (Bittman en Wajcman 2000; Cloïn en Bierings 2012; Cloïn en Souren 2009; EC 2004; Torres et al. 2007). Voor zover er verschillen in de hoeveelheid vrije tijd zijn, is dat wel vrijwel altijd (net als in ons land) ten nadele van de vrouwen (Mattingly en Bianchi 2003; OECD 2009; Sayer 2005). Ook de kleinste verschillen op weekbasis tellen op jaarbasis al snel op tot een of twee werkweken extra vrije tijd voor de mannen (OECD 2009).

2.2 Vrije tijd als state of mind

Nederlanders die gevraagd worden een inschatting te maken van het aantal uren dat ze per week vrij hebben, komen gemiddeld uit op ruim twintig uur per week (Breedveld en

Van den Broek 2003), veel lager dus dan uit het tijdsbestedingsonderzoek naar voren komt. Dit doet vermoeden dat niet alle activiteiten die in tijdsbestedingsonderzoek tot de vrije tijd worden gerekend ook zo worden ervaren door de respondenten. Young en Willmot (1973) laten zien dat dat doorgaans wél het geval is, maar vooral in het 'grijze' gebied tussen huishoudelijke klussen, kinderzorg en vrije tijd is daarover wel discussie mogelijk (o.a. Aguiar en Hurst 2007; Ramey en Francis 2009; Voorpostel et al. 2010). Zo zal het snoeien van de rozen of het timmeren van een kastje voor sommigen een ultieme vorm van ontspanning betekenen, terwijl het voor anderen gewoon een taak is die moet gebeuren. Hetzelfde geldt voor vrijwilligerswerk en (informele) hulp aan anderen in de omgeving. De stelling dat mensen dat doen omdat ze dat leuk vinden (waarmee het dus in feite geen verplichte tijd is), lijkt steeds minder op te gaan in onze de participatiesamenleving (TK 2012/2013b).

Er wordt wel voor gepleit om bij onderzoek over de vrije tijd de respondenten zelf te laten bepalen welke tijdsbesteding als 'vrije tijd' wordt beleefd. Vrije tijd bestaat dan dus uit activiteiten die een meerderheid als 'vrije tijd' ervaart, of nog preciezer: de tijd die elke individuele respondent zelf aanduidt als tijd die vrij voelt en plezier oplevert (vgl. OECD 2009). In principe zou dat dus ook betaald werk kunnen zijn (nu gerekend onder verplichte tijd) of in bad gaan (persoonlijke tijd). Vrije tijd is daarmee dus een *state of mind*: een mentale toestand, tijd waarin we zelf bepalen en kiezen wat we doen, en dingen doen die we leuk vinden (vgl. Glorieux et al. 2006). Hoewel het moeilijk is om eenduidig te definiëren wat vrije tijd echt 'vrij' maakt, komen uit onderzoek wel steeds dezelfde criteria naar voren. Zo moet de vrije tijd ontspannen, moet het vrij in te vullen zijn, intrinsiek bevredigend en vooral ook leuk (Shaw en Dawson 2001). Ook Nederlanders onderschrijven in grote mate het belang van zulke vrijetijdscriteria (Van den Broek et al. 2004; Cloïn et al. 2013: 171).

Csikszentmihalyi maakt daarbij een verder onderscheid in meer of minder bevredigende vrije tijd, met vrije tijd waarin men in een flow raakt als ultieme vorm (Csikszentmihalyi 1990; 1997). Bepaalde activiteiten zouden zich daar beter voor lenen dan andere. Vooral uitdagende vormen van vrijetijdsbesteding is iets waar mensen helemaal in kunnen opgaan en alles om hen heen vergeten: '*Flow tends to occur when a person's skills are fully involved in overcoming a challenge that is just about manageable*' (Csikszentmihalyi 1997: 30).

Om vrije tijd als *state of mind* te onderzoeken, worden zogenoemde *enjoyment ratings* gebruikt. Hierbij wordt mensen gevraagd met een cijfer van 0 tot 10 van uiteenlopende activiteiten aan te geven in hoeverre men deze als plezierig ervaart (o.a. Gershuny 2012; Juster en Stafford 1985; Young en Willmott 1973). Uit dit soort studies blijkt dat activiteiten die in tijdsbestedingsonderzoek als (on)betaald werk worden opgevat door een aanzienlijk deel van de respondenten hoog worden gewaardeerd, en op grond daarvan feitelijk tot de vrije tijd zouden moeten worden gerekend. De zogenoemde vrijetijdsactiviteiten werden door een deel van de respondenten juist minder positief beleefd en zouden dus niet als 'pure' vrije tijd moeten worden beschouwd.

Een nog specifieker beeld van de ervaren vrije tijd krijgen we door respondenten in een tijdsbestedingsonderzoek per activiteit te laten noteren hoe ze zich daarbij voelden. Televisiekijken bijvoorbeeld kan heel ontspannend zijn voor iemand na een drukke werk-

week, en bevredigend als het programma of de film interessant is. Maar het kan ook voelen als 'uitstelgedrag' als men eigenlijk iets anders zou willen of moeten doen (Reinecke et al. 2014). Om ook aan deze mogelijk wisselende beleving van activiteiten recht te doen, zouden respondenten in tijdsbestedingsonderzoeken per in het dagboek ingevulde activiteit steeds moeten aangeven hoe ze zich op dat moment voelen (bv. blij, gestrest, geneigd de activiteit voort te zetten of juist te beëindigen; zie bv. Kahneman et al. 2006; Krueger et al. 2009).
In het Nederlandse tijdsbestedingsonderzoek is dit niet gedaan, onder ander om respondenten niet nog meer te belasten. Wel is van acht activiteiten gevraagd in hoeverre men daar plezier aan beleeft, met behulp van de hiervoor genoemde *enjoyment*-index. Ook is ingegaan op de verwachtingen van mensen ten aanzien van vrije tijd. Deze zullen we hierna bespreken, waarbij de centrale vraag is of de beleving en verwachting van vrije tijd voor vrouwen en mannen verschillen.

Wat zoeken vrouwen en mannen in hun vrije tijd?

Aan alle deelnemers aan het tijdsbestedingsonderzoek is gevraagd of men vooral van drukte houdt of juist van wat meer rust. De meesten kiezen voor dat laatste, vrouwen net zo vaak als mannen (resp. 61% en 65%; verschil niet significant). Ook als we inzoomen op wat vrouwen en mannen in hun vrije tijd zoeken, dan blijken de verwachtingen daarover grotendeels gelijk (tabel 2.2). En hooggespannen: op alle vier genoemde 'aspecten' van de vrije tijd geeft driekwart of meer aan dat ze dat belangrijk of heel belangrijk vinden.
Op absoluut de eerste plaats staat dat je in je vrije tijd moet kunnen doen waar je zin in hebt. Vrijwel niemand vindt dat níét belangrijk. Ook ontspannen/uitrusten gooit zeer hoge ogen. Mogelijk enigszins op gespannen voet daarmee staat het gegeven dat mensen in hun vrije tijd ook actief willen zijn. Ze willen tijd hebben voor sociale contacten en dingen doen waar ze iets van leren, waarmee ze zichzelf kunnen ontwikkelen. Het enige verschil tussen vrouwen en mannen is dat de laatstgenoemden iets minder aan sociale contacten hechten (vgl. Offer en Schneider 2011).

De verwachtingen over vrije tijd van moeders van jonge kinderen wijken niet af van die van alleenwonende of samenwonende vrouwen zonder jonge kinderen (zie bijlage B2, te vinden via www.scp.nl bij dit rapport). Ook mannen met en zonder jonge kinderen scoren gelijk, met uitzondering van de waarde die ze aan sociale contacten hechten. Mogelijk omdat ze minder vrije tijd hebben dan alleen- of samenwonende mannen zonder kinderen, en zelfs iets minder dan moeders, lijken vaders van jonge kinderen de sociale contacten op een wat lager pitje te hebben gezet: 69% vindt het belangrijk daar in zijn vrije tijd aan toe te komen, tegen 80% van de mannen zonder jonge kinderen, en zelfs 85% van de vrouwen met en zonder kinderen. Uitsplitsing naar opleidingsniveau of arbeidsdeelname (zie bijlage B2) laat steeds eenzelfde uitkomst zien: vrijwel iedereen verwacht in de vrije tijd ten minste te kunnen doen waar men zin in heeft en te kunnen uitrusten. De overgrote meerderheid wil daarnaast leuke mensen ontmoeten en zichzelf ontwikkelen. Hoogopgeleiden verschillen daarin niet wezenlijk van laagopgeleiden,[1] en mensen die veel uren wer-

ken niet van mensen die minder of niet werken. In al deze verschillende groepen denken de vrouwen hier (vrijwel) hetzelfde over als de mannen.[2] Het lijkt hier dus om breedgedragen verwachtingen van de vrije tijd te gaan.

Tabel 2.2
Belang van aspecten van de vrije tijd, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht, aandeel (heel) belangrijk, 2011 (in procenten)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
doen waar je zin in hebt	96 (48 heel belangrijk)	98 (52 heel belangrijk)	n.s.
ontspannen/uitrusten	95 (42 heel belangrijk)	91 (37 heel belangrijk)	n.s.
leuke mensen ontmoeten	85 (26 heel belangrijk)	77 (21 heel belangrijk)	**
mezelf ontwikkelen	73 (18 heel belangrijk)	76 (22 heel belangrijk)	n.s.

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Waardering van activiteiten: enjoyment-index

Hoezeer vrouwen en mannen aan rust hechten, blijkt ook uit de hoge waardering die ze aan 'ontspannen' geven: gemiddeld een 8,5 (waarbij 0 staat voor enorme hekel en 10 voor erg veel plezier). Zowel bij vrouwen als mannen staat dit absoluut op nummer één als plezierigste 'activiteit'. Ook hoge ogen gooien de actievere vrijetijdsinvullingen zoals hobby's, een vrijetijdscursus, sociale contacten en sport. Alleen de zorg voor kinderen wordt ongeveer even hoog gewaardeerd (door ouders; deze vraag is niet gesteld aan mensen zonder kinderen). Vrijwilligerswerk en informele hulp worden duidelijk minder hoog gewaardeerd: lager dan betaald werk, maar iets hoger dan huishoudelijk werk.

Ook hier zien we vooral overeenkomsten tussen vrouwen en mannen. Beiden beleven het meeste plezier aan ontspannen (vrouwen geven dat een iets hogere score dan mannen), gevolgd door de zorg voor kinderen (vrouwen geven ook hiervoor een iets hoger cijfer), en op de derde plaats de actievere vrijetijdsbestedingen. Ook de score en rangorde van de andere activiteiten is vrijwel gelijk voor mannen en vrouwen, met huishoudelijk werk op de laagste plaats. Deze rangorde van meest naar minst prettig zien we precies zo terug bij alleenwonende vrouwen en mannen, bij de samenwonenden en ook bij ouders van jonge kinderen (zie bijlage B2). Ook binnen deze groepen blijkt de overeenstemming tussen vrouwen en mannen zeer groot. De enige uitzondering vormt de zorg voor kinderen: moeders van jonge kinderen waarderen de zorg voor deze kinderen iets meer dan vaders (gewaardeerd met een 8,6 tegenover een 8,3). Dat geldt ook voor samenwonenden met thuiswonende kinderen ouder dan 11 jaar (vrouwen geven een 8,0, mannen een 7,4).

Tabel 2.3

Gemiddelde waardering voor verschillende activiteiten in de vrije tijd,[a] bevolking van 20-64 jaar,[b] naar geslacht, 2011

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
betaald werk			
betaald werk	7,5	7,6	n.s.
studie of cursus ten behoeve van werk/loopbaan	6,1	6,2	n.s.
onbetaald werk			
zorg, opvang en begeleiding van kind(eren)[c]	8,4	8,0	**
huishoudelijk werk	5,7	5,6	n.s.
vrije tijd			
ontspannen	8,6	8,4	*
hobby's, het volgen van een vrijetijdscursus, sociale contacten en sport	8,0	7,8	n.s.
zorg voor hulpbehoevende vrienden of familieleden	7,4	7,1	*
vrijwilligerswerk	6,2	5,9	n.s.

a 0 = enorme hekel; 10 = erg veel plezier.

b Met uitzondering van voltijdstudenten.

c Alleen mannen en vrouwen met een thuiswonend kind (dat kan dus ook een meerderjarig kind zijn) zijn gevraagd een cijfer te geven voor het plezier dat ze ontlenen aan de zorg, opvang en begeleiding van het kind. De andere activiteiten zijn wel aan alle respondenten voorgelegd, ongeacht of ze daaraan deelnemen of niet.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Als we vrije tijd opvatten als iets waar mensen veel plezier aan ontlenen (opgevat als een score van 8 of hoger), blijkt dat bij 'ontspannen' inderdaad voor de overgrote meerderheid het geval (80% van zowel mannen als vrouwen scoort dat als zeer plezierig). Dat geldt in iets minder mate ook voor hobby's en sociale contacten (74% van de vrouwen en 67% van de mannen geven een cijfer 8 of hoger). Deze activiteiten lijken dus terecht als 'vrije' tijd te worden opgevat. Daarbij moeten we echter negeren dat sommige respondenten een lager cijfer hebben gegeven, en het betekent ook niet dat degenen die een hoog cijfer geven zo'n activiteit in alle gevallen even leuk en plezierig zullen vinden. Voor de informele zorg en zeker voor vrijwilligerswerk is dat minder eenduidig (vrijwilligerswerk wordt zelfs door maar net een kwart van de vrouwen en mannen 'zeer plezierig' gevonden). Vooral mensen die geen vrijwilligerswerk of mantelzorg doen, zijn daar niet zo positief over. De mantelzorgers zelf zijn merendeels wel positief over dit werk.[3] Mannen en vrouwen die vrijwilligerswerk doen, zijn daarover ook iets positiever dan respondenten die dat niet doen, maar dit verschil is minder groot.[4] Ook aan betaalde arbeid ontlenen zes op de tien vrouwen en

mannen veel plezier en dat zou voor hen dus tot de vrije tijd moeten worden gerekend. Van de ouders (deze vraag is zoals gezegd niet gesteld aan mensen zonder kinderen) haalt een nog groter deel veel genoegen uit de zorg voor de kinderen (84% van de moeders en 73% van de vaders; het verschil is significant). Zelfs het huishouden wordt door een op de tien vrouwen en mannen gewaardeerd met een score van 8 of hoger.
Vrije tijd als 'met veel plezier doorgebrachte tijd' blijkt dus een heel andere indeling op te leveren dan vrije tijd als 'tijd die overblijft als alles wat moet, is gedaan' (vgl. Young en Willmott 1973). Bovendien hebben we hier maar één criterium van vrije tijd te pakken. Want hoe leuk mensen hun werk ook vinden, of de zorg voor hun kinderen, ze kunnen daar niet zomaar mee stoppen als het werk wat minder leuk wordt of als het even niet uitkomt een kind naar bed te brengen. Dat de score maar in beperkte mate met de daadwerkelijke tijdsbesteding samenhangt (Van den Broek et al. 2004; Cloïn et al. 2013), maakt het nog ingewikkelder. Zo blijkt dat Amerikanen een groot deel van hun vrije tijd voor de tv doorbrengen, terwijl die 'activiteit' slechts laag scoort op hun *enjoyment*-index (Robinson 2014). Onduidelijk is of het mensen niet lukt om in hun vrije tijd te doen wat ze leuk vinden (bv. omdat ze te moe zijn) of dat de index geen goed beeld geeft van wat mensen écht graag doen. Zo bleek er slechts een beperkte relatie te zijn tussen deze globale indexen en specifieke scores in de dagboeken (Krueger et al. 2009; OECD 2009). Vooral over de zorg voor kinderen en in mindere mate over betaald werk is het algehele oordeel in een vragenlijst veel positiever dan in de dagboekregistraties, dus wanneer men bezig was met deze activiteit (OECD 2009: 39).
Daarmee lijkt deze *state of mind*-benadering te weinig aanknopingspunten te bieden voor een empirische vergelijking van de kwantiteit en kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen en mannen, in ieder geval met de beperkte invulling daarvan die met ons databestand mogelijk is. Daarom gaan we nu kijken naar de benadering waarin vrije tijd wordt opgevat als restcategorie. Ondanks de beperkingen daarvan is over het algemeen de consensus dat deze benadering een objectief en zinvol beeld geeft van de verdeling en besteding van de vrije tijd (OECD 2009). Geruststellend is dat er geen aanwijzingen zijn dat vrouwen andere verwachtingen hebben van hun vrije tijd, en dat de beleving van de activiteiten die in deze restcategorie vallen voor vrouwen en mannen niet veel verschilt.

2.3 Vrije tijd als restcategorie

Gemiddeld aantal uren vrije tijd

In paragraaf 2.2 is de tijdsbesteding voor Nederlanders van 20 tot 64 jaar beschreven (zie ook Cloïn 2013 et al.). Zoals in hoofdstuk 1 is beschreven en gemotiveerd, gaat het in het onderhavige onderzoek om een iets meer toegespitste groep: volwassenen in de beroepsactieve leeftijd die (al of niet samen met andere gezinsleden) *zelfstandig* een huishouden voeren, met uitzondering van voltijdstudenten. In deze iets beperktere onderzoeksgroep komen vrouwen en mannen beiden uit op ruim 40 uur vrije tijd per week. Mannen zijn wat meer tijd kwijt aan de optelsom van verplichte taken; ze steken bijna twee keer zoveel tijd in betaald werk dan de vrouwen, en dat wordt niet volledig gecompenseerd

doordat ze thuis minder doen. Vrouwen hebben iets meer persoonlijke tijd nodig: ze slapen wat langer en in de persoonlijke verzorging gaan wat meer uren zitten.

Tabel 2.4
Verplichte tijd, persoonlijke tijd en vrije tijd, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht, 2011 (in uren per week)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
vrije tijd	43,2	44,2	n.s.
verplichte tijd	45,4	49,0	**
onderwijs	1,1	0,9	n.s.
betaald werk	18,3	34,9	**
huishouden	21,2	10,5	**
zorg voor kinderen	4,9	2,7	**
persoonlijke tijd	78,1	73,8	**
slapen	59,5	56,6	**
eten en drinken	12,0	11,8	n.s.
persoonlijke verzorging	6,7	5,3	**

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

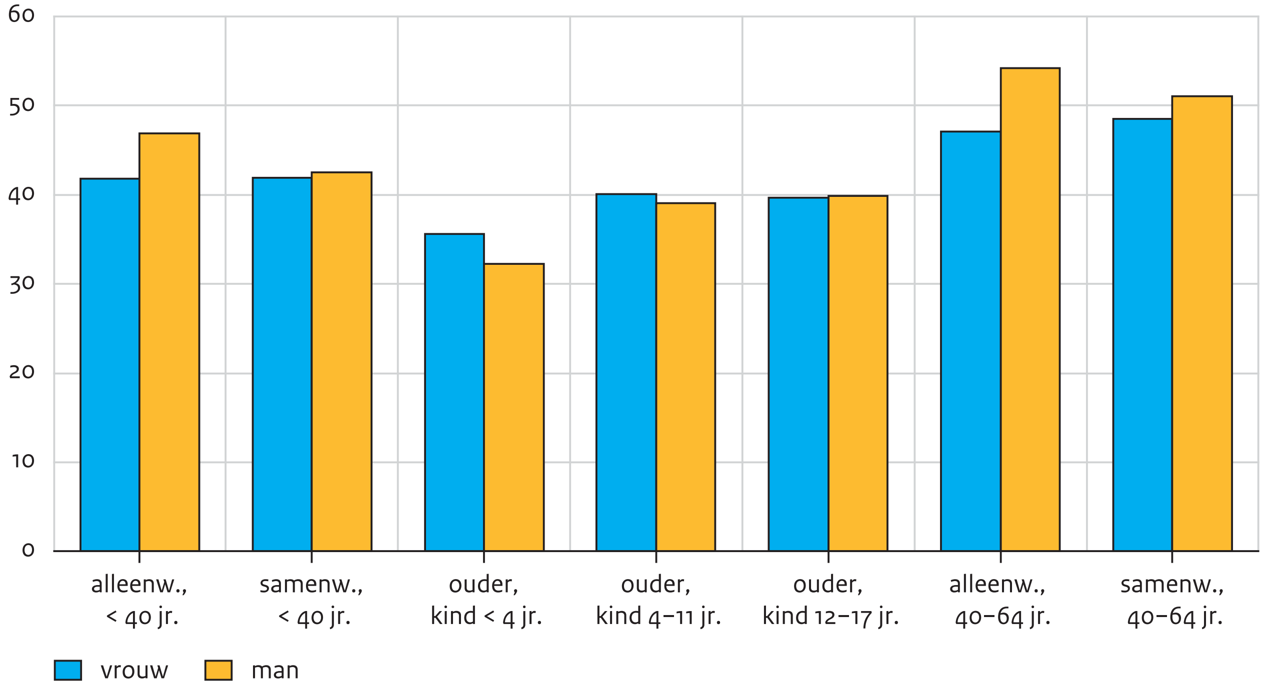
n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Als we de vrije tijd in verschillende levensfasen bekijken, dan zien we een U-vormig patroon. Jongeren hebben relatief veel vrije tijd, mensen met kinderen het minst, en mensen boven de 40 zonder kinderen verreweg het meest (vgl. Gimenez-Nadal en Sevilla-Sanz 2010). In de bij uitstek 'drukke' levensfase met jonge kinderen trekken juist mannen aan het kortste eind wat betreft de hoeveelheid vrije tijd. Zij steken meer tijd in betaald werk dan jongere mannen, en ook meer dan vaders met oudere kinderen en oudere mannen zonder kinderen. Ook thuis steken ze vaker de handen uit de mouwen dan mannen zonder jonge kinderen. Na aftrek van de tijd die nodig is voor slapen en persoonlijke verzorging houden de jonge vaders welgeteld 32,2 uur vrije tijd per week over. Dat is minder dan de moeders van jonge kinderen (gemiddeld 35,6 uur vrije tijd). Zij besteden weliswaar veel meer tijd aan de kinderzorg dan vrouwen in andere levensfasen, maar deze takenverzwaring hebben ze voor een flink deel gecompenseerd door een reductie van hun betaalde arbeid. Op die manier houden jonge moeders iets meer vrije tijd over dan jonge vaders. De andere samenwonenden, zonder kinderen of met oudere kinderen, hebben meer vrije tijd dan de jonge ouders, en vrouwen en mannen gemiddeld genomen evenveel. Alleenwonenden houden nog meer uren vrije tijd over, mannen iets meer dan vrouwen.

Figuur 2.1

Beschikbare vrije tijd, naar leefsituatie en geslacht, bevolking van 20-64 jaar,[a] 2011 (in uren per week)

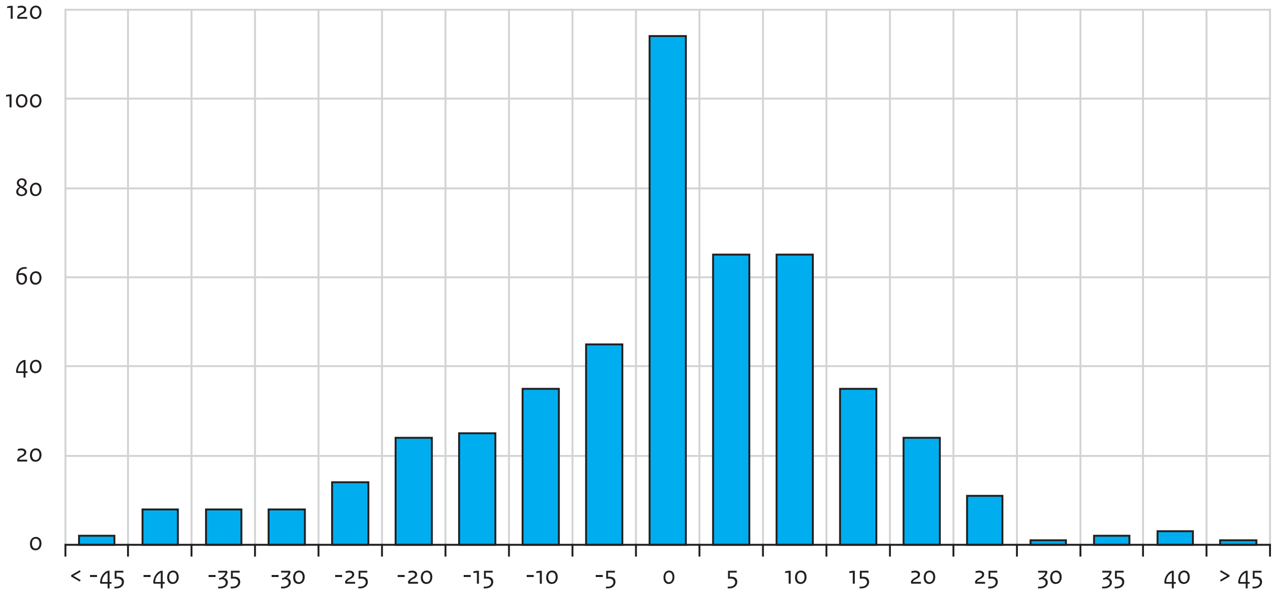
a Met uitzondering van voltijdstudenten.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk uiteengezet is, hebben we de hier onderscheiden leefsituaties tot drie groepen samengevoegd. Alleen in de eerste groep, de vrouwen en mannen die niet samenwonen met een partner, hebben de vrouwen significant minder vrije tijd dan de mannen (44,4 uur tegenover 49,6 uur). Dat komt niet doordat de vrouwen in deze groep vaker kinderen van 12 tot 17 jaar hebben. Als we deze eenoudergezinnen achterwege laten, komen de alleenwonende mannen hoger uit dan de vrouwen (50 versus 45 uur). Bij de samenwonenden zonder jonge kinderen komen de vrouwen en mannen uit op ongeveer evenveel uur vrije tijd (resp. 46,1 en 47,3 uur per week), en dat is ook het geval bij de ouders van jonge kinderen (moeders 38,5 en vaders 35,9 uur per week; verschil niet significant). Daarmee is de verdeling van de vrije tijd opmerkelijk gelijk, zeker bij samenwonende vrouwen en mannen. Dat blijkt ook het geval bij vrouwen en mannen die samen een paar vormen. Uit de analyse van de partnerdata blijkt dat gemiddeld genomen het aandeel van de vrouw in het wekelijkse vrijetijdsbudget precies de helft is, en in figuur 2.2 wordt duidelijk dat de spreiding beperkt is. Heel scheve verdelingen van de vrije tijd komen weinig voor. Wel blijkt ook hier dat bij ouders van jonge kinderen de vrouw net wat meer vrije tijd heeft dan de man. Mannen hebben juist meer vrije tijd dan vrouwen als ze geen kinderen hebben.

Figuur 2.2

Verschil in uren vrije tijd tussen partners, bevolking van 20-64 jaar[a] (in uren)[b]

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

b Positieve waarde = vrouw meer vrije tijd dan man.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Het aantal uren vrije tijd hangt bij vrouwen en mannen ook samen met het opleidingsniveau: hoe hoger iemand is opgeleid, des te minder vrije tijd men heeft (zie bijlage B2). Voor een belangrijk deel komt dat door de tijdsinvestering in betaald werk. Laagopgeleide vrouwen hebben minder vaak betaald werk dan hogeropgeleide vrouwen, en hoogopgeleide vrouwen werken vaker voltijds dan lageropgeleide vrouwen. Ook laagopgeleide mannen zijn vaker baanloos dan hogeropgeleide mannen. En uiteraard geldt dat hoe meer uren betaald werk, des te minder tijd er overblijft voor andere zaken, waaronder vrije tijd.
Wel blijkt bij een gelijke arbeidsduur dat vrouwen minder vrije tijd overhouden dan mannen. Ongetwijfeld komt dit door de ongelijke verdeling van onbetaald werk – de *second shift* – die ook als vrouwen en mannen evenveel uren werken meestal grotendeels voor rekening van de vrouw komt. Alleen bij degenen die (bijna) voltijds werken, is het verschil in uren vrije tijd minimaal en niet significant (zie bijlage B2).

Mantelzorg en vrijwilligerswerk als onderdeel van de vrije tijd

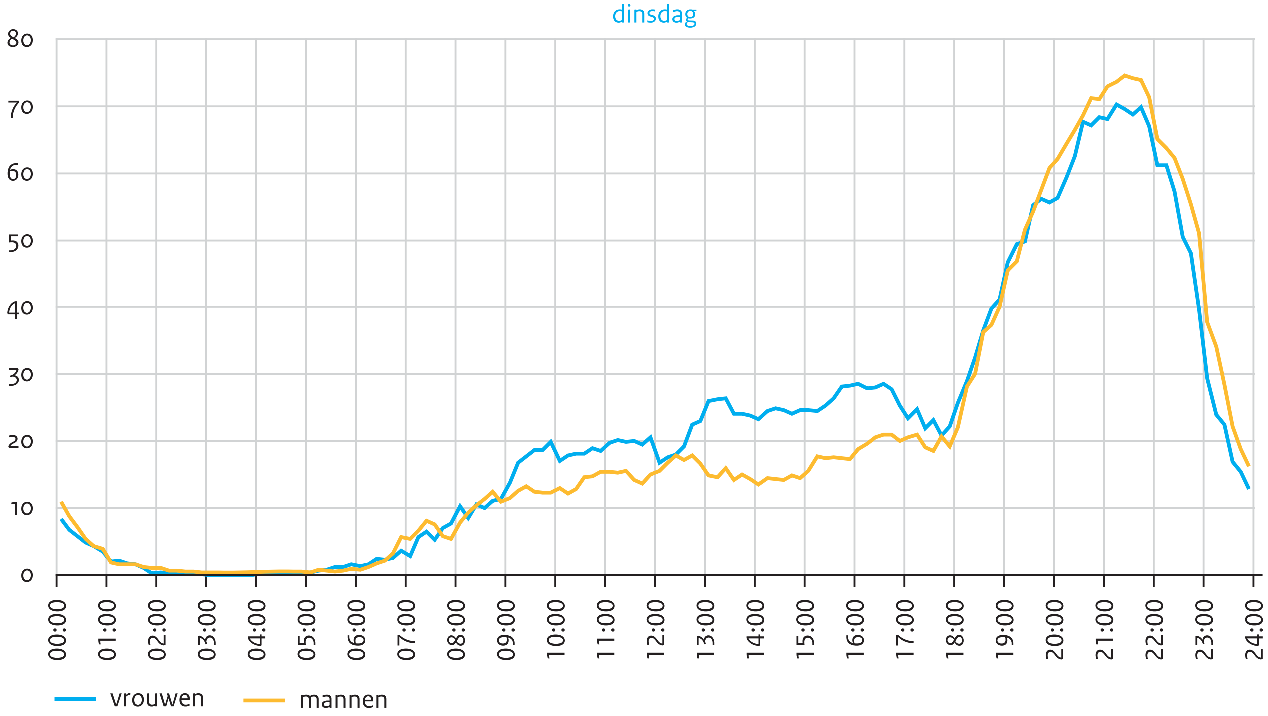
Mantelzorg en vrijwilligerswerk worden in tijdsbestedingsonderzoeken gerekend tot de vrijetijdsactiviteiten. Dit vanuit de veronderstelling dat men daartoe niet verplicht is en er dus blijkbaar vrijwillig voor kiest omdat men daar plezier aan beleeft. Het is uiteraard de vraag of dat uitgangspunt in de huidige omwenteling naar een participatiesamenleving nog lang vol te houden is. Van degenen die mantelzorg of vrijwilligerswerk verrichten, waarderen de meesten deze activiteiten positief.
Een op de drie deelnemers aan het tijdsbestedingsonderzoek hebben gedurende de dagboekweek mantelzorg of vrijwilligerswerk gedaan, vrouwen iets vaker dan mannen

(resp. 32% en 38%).[5] Gemiddeld waren ze daar zo'n vier à vijf uur per week mee bezig, en dat legt een behoorlijk beslag op hun totale vrijetijdsbudget. Als we deze vorm van maatschappelijke participatie niet als vrije tijd meetellen, neemt het aantal uren vrije tijd bij zowel vrouwen als mannen met 1,6 uur in de week af. Dat geldt vooral voor de samenwonende mannen en vrouwen zonder jonge kinderen. Zij steken meer tijd in deze vormen van maatschappelijke participatie dan de alleenwonenden en de ouders met jonge kinderen. Dat lijkt met leeftijd te maken te hebben; vier op de vijf vrouwen en mannen in deze groep zijn ouder dan 40 jaar. Voor de verhouding tussen het aantal uren vrije tijd van vrouwen en mannen maakt het niet uit: vrouwen en mannen komen ook dan uit op vrijwel evenveel uren vrije tijd. En ook dan hebben alleenwonende vrouwen minder vrije tijd dan alleenwonende mannen, en komen samenwonende mannen en vrouwen en ouders gelijk uit.

Verdeling vrije tijd over de week

Gemiddeld genomen hebben de vrouwen in dit onderzoek ongeveer evenveel uren vrije tijd als de mannen. Het tijdstip waarop ze dat hebben, verschilt wel. Vrouwen hebben vaker dan mannen gedurende de werkweek overdag vrij, wat uiteraard samenhangt met het feit dat ruim een kwart van de vrouwen geen betaald werk heeft en de overige driekwart in deeltijd werkt (figuur 2.3). Van de mannen werkt driekwart voltijds en het is dus logisch dat de meesten van hen overdag geen vrij hebben. Dat het verschil tussen vrouwen en mannen niet groter is, ligt aan het onbetaalde werk dat vrouwen vooral overdag uitvoeren. Na de 'dinerdip' tussen 17.00 en 18.00 uur (koken en afwassen valt onder 'onbetaald werk', eten onder 'persoonlijke tijd') stijgt het aantal vrouwen en mannen dat vrij heeft snel. Tussen 19.00 en 23.00 uur heeft meer dan de helft vrij, vrouwen (vrijwel) net zo vaak als mannen.

Figuur 2.3
Vrije tijd in de loop van de dinsdag[a], bevolking van 20-64 jaar,[b] naar geslacht, 2011 (in procenten)

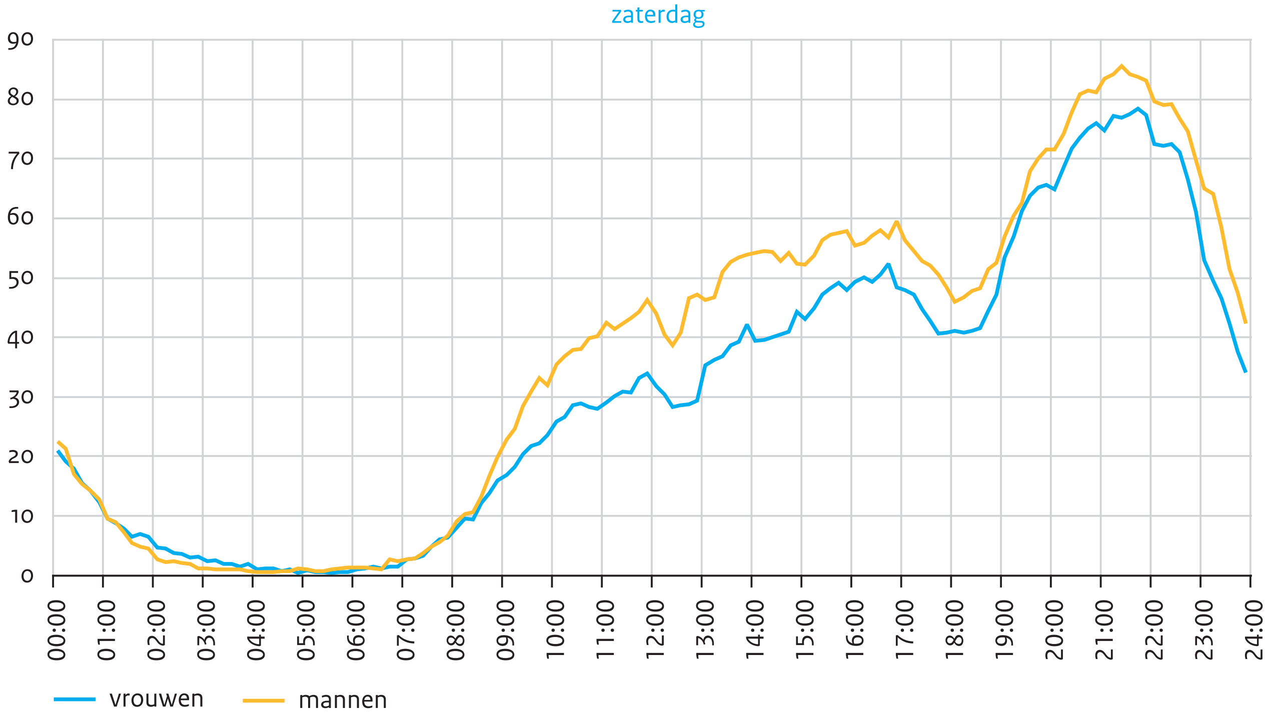

a Het patroon op andere werkdagen is vergelijkbaar.
b Met uitzondering van voltijdstudenten.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

In het weekend hebben vrouwen juist minder vaak vrij dan mannen, vooral overdag, maar in mindere mate ook 's avonds. In figuur 2.4 is dat te zien voor de zaterdag. Het vrijetijdspatroon op zondag is niet anders: overdag hebben wat meer mensen vrij dan op de zaterdag, maar ook op zondag geldt dat voor mannen wat vaker dan voor vrouwen.

Figuur 2.4
Vrije tijd in de loop van de zaterdag, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht, 2011 (in procenten)

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Eenzelfde beeld komt naar voren uit de analyse van de partnerdagboeken, die zijn ingevuld door paren. Ook dan komt naar voren dat op doordeweekse dagen (met een piek op de woensdag) de vrouw meer uren vrije tijd heeft dan de man, en in het weekend andersom. Hoewel de verschillen bescheiden zijn (het aandeel van de vrouw in het dagelijkse vrijetijdsbudget schommelt van 54% op woensdag tot 48% op zaterdag), zijn ze wel steeds significant. Het weekend lijkt dus (zeker overdag) voor vrouwen minder ontspannend dan voor mannen, meer gevuld met verplichte tijd. Dit kan een reden zijn waarom vrouwen in deeltijd werken, om zo toch aan hun uren vrije tijd te komen. Het is ook mogelijk dat ze, juist omdat ze doordeweeks meer vrij hebben, het geen punt vinden om in het weekend wat meer te doen dan hun partner (Portegijs et al. 2008).
Ook uitgesplitst naar leefsituatie vinden we grofweg hetzelfde patroon: vrouwen hebben gedurende de werkweek overdag wat meer vrij, mannen wat meer in het weekend. Alleen voor vaders van jonge kinderen blijkt het, net als voor de moeders, niet eenvoudig om in het weekend te ontspannen. Ze hebben dan minder vaak vrij dan mannen zonder kinderen, en nauwelijks meer dan de moeders. Een tweede uitzondering vormen de alleenwonende mannen. Zij zijn doordeweeks net zo vaak vrij als de alleenwonende vrouwen (en dus vaker dan de samenwonende mannen met en zonder jonge kinderen). Ook in het weekend hebben ze meer vrij dan alleenwonende vrouwen.

2.4 Lekker druk of te druk?

De meeste vrouwen en mannen hebben een voorkeur voor een rustig leven, maar het lukt lang niet iedereen om dit te realiseren. Als ze hun leven een cijfer moeten geven (0 = helemaal niet druk, 10 = zeer druk), komen vier op de tien met een score van 8 of hoger, en slechts een op de vijf scoort lager dan 6. Ook van de mensen die van rust houden, vindt een op de drie (vrouwen en mannen gelijk) dat hun leven behoorlijk druk is (hier opgevat als een score van 8 of hoger). Wel is dit aandeel bij mensen die van drukte houden iets hoger: ruim de helft (van zowel mannen als vrouwen) vindt zijn of haar leven behoorlijk druk. Vrouwen vinden hun leven even vaak druk als mannen en gemiddeld komen beiden uit op het cijfer 7–. Het wel of niet hebben van jonge kinderen maakt daarbij wel uit. Ouders hebben meer verplichte tijd (betaald en onbetaald werk opgeteld) en dat zien we hier terug in hun oordeel over de drukte in hun leven. Moeders vinden hun leven significant vaker druk dan vrouwen zonder jonge kinderen (al dan niet samenwonend), en dat geldt ook voor vaders (vergeleken met mannen zonder jonge kinderen).

Tabel 2.5
Mate waarin men vindt dat ze een druk leven hebben, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht en leefsituatie, 2011 (gemiddelde score)[b]

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
alleenwonend	6,7	6,4	n.s.
samenwonend	6,6	6,8	n.s.
met kind 0-11 jaar	7,0	7,3	n.s.
verschil tussen met of zonder kind significant?	*	**	
totaal	6,8	6,9	n.s.

a Met uitzondering van voltijdstudenten.
b 0 = helemaal niet druk, 10 = heel druk.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Te druk of gejaagd?

De beleving van dit vaak volle leven verschilt enigszins. Vrouwen vinden even vaak als mannen dat hun leven té druk is, maar voelen zich vaker opgejaagd. Moeders van jonge kinderen hebben hier meer last van dan vrouwen zonder jonge kinderen, en dat geldt ook voor de mannen. Opmerkelijk is dat het verschil in gejaagdheid zich voordoet bij alleenwonende vrouwen en mannen (64% van de vrouwen minimaal eens per maand, tegenover 43% van de alleenwonende mannen).

Tabel 2.6
Mate waarin men zich te druk of gejaagd voelt, bevolking 20-64 jaar,[a] naar geslacht en leefsituatie, 2011 (in procenten)

	alleenwonend		samenwonend		met kind 0-11 jaar		totaal	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
te druk								
> 1x per maand	22	30	27	21	30	25	27	24
> 1x per week	35	21	26	27	39	34	32	28
verschil tussen mannen en vrouwen significant?	n.s.		n.s.		n.s.		n.s.	
gejaagd								
> 1x per maand	15	15	25	18	21	19	22	18
> 1x per week	49	28	32	33	52	46	42	36
verschil tussen mannen en vrouwen significant?	*		n.s.		n.s.		*	

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet-significant; * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Vergeleken met vrouwen en mannen in andere EU-landen komen gevoelens van gejaagdheid in ons land relatief weinig voor (Cloïn et al. 2011). Toch blijkt ook in ons land de helft van de vrouwen en 43% van de mannen (dit verschil is significant) zich wekelijks minstens één keer gejaagd en/of te druk te voelen. Ook in de week dat vrouwen hun tijdsbesteding in een dagboek bijhielden, gaf de helft van hen een of meer keer aan zich die dag opgejaagd te hebben gevoeld, en ook dit is vaker dan de mannen (39% van de mannen; het verschil is significant).

Combinatie arbeid/zorg

Lukt het mensen om een goede balans tussen betaald werk en zorgtaken te vinden?
De meeste vrouwen en mannen vinden van wel: 85% is het (helemaal) eens met de stelling dat werk en zorg goed te combineren zijn. Dat geldt ook als we alleen naar de werkenden kijken, en zelfs ouders met een jong kind en een volledige baan vinden even vaak dat dit goed te doen is. En ondanks het feit dat vrouwen zich vaker gejaagd of te druk voelen, vinden ze wel net zo vaak als mannen dat het goed lukt om werk en zorg te combineren. Ook werkende moeders zijn hierover niet negatiever dan werkende vaders. Gezien het voorgaande is deze uitkomst enigszins verrassend. Misschien hebben de respondenten het hier niet over de moeite die het kost om alle ballen in de lucht te houden, maar over het resultaat: dat dat ondanks alles toch aardig lukt.
In lijn hiermee heeft twee derde nooit of bijna nooit (minder dan eens per maand) het gevoel *thuis* tekort te schieten, en ook dit aandeel is onder *werkenden* niet lager. Wel zien we dat de leefsituatie uitmaakt. Werkende alleenwonende vrouwen, en vooral werkende vaders en moeders van jonge kinderen, hebben veel vaker het gevoel hun taken thuis niet naar behoren te kunnen uitoefenen. Van deze moeders voelt de helft zich minstens eens per maand tekortschieten in haar taken thuis, van de vaders is dat 45%. Dit verschil is niet significant en dat geldt ook voor de andere groepen. Vrouwen hebben dus niet vaker last van het gevoel tekort te schieten dan mannen. Uit de analyse van de partnerdata blijkt dat het gevoel thuis tekort te schieten niet zozeer samenhangt met het feitelijk aantal uren onbetaald werk, maar meer met de verdeling van het onbetaalde werk tussen de partners. Mensen die veel minder doen in het huishouden en de zorg dan hun partner voelen zich vaker tekortschieten dan mensen die evenveel doen als hun partner. Meer uren betaald werk verkleint deze kans. Dit impliceert dat mensen werk op de arbeidsmarkt en werk in het huishouden zien als twee zijden van dezelfde medaille; twee activiteiten die beide nodig zijn om het huishouden draaiende te houden. Een geringere bijdrage op het ene front kan dus worden gecompenseerd op het andere front. Met als nettoresultaat dat mannen zich, ondanks een geringer aandeel in het onbetaalde werk, zich daarover niet vaker schuldig voelen.

Tabel 2.7

Tekortschieten thuis of op het werk, werkende vrouwen en mannen 20-64 jaar,[a] naar leefsituatie, 2011 (in procenten)

	totaal		alleenwonend		samenwonend		met kind 0-11 jaar	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
tekortschieten thuis								
> 1x per maand	18,1	15,5	15,4	8,3	15,9	13,8	22,9	21,7
> 1x per week	18,4	17,9	22,1	15,9	9,8	15,1	26,4	23,0
verschil tussen mannen en vrouwen significant?	n.s.		n.s.		n.s.		n.s.	
tekortschieten op het werk								
> 1x per maand	18,4	15,4	12,2	14,5	17,7	12,6	23,4	20,0
> 1x per week	14,1	10,4	25,2	15,2	10,0	6,6	11,5	13,7
verschil tussen mannen en vrouwen significant?	n.s.		n.s.		n.s.		n.s.	

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Een kwart van de werkende vrouwen en mannen voelt zich *op het werk* tekortschieten. Ook op dit punt maakt sekse niet uit, maar leefsituatie wel. Vaders en moeders van jonge kinderen hebben vaker het gevoel niet altijd te kunnen voldoen aan de eisen van het werk, en ook hier springen de alleenwonende vrouwen er weer uit. Ruim een op de drie heeft minstens eens per maand het gevoel haar werk niet goed genoeg te kunnen doen, en dat is iets meer dan de vaders en moeders. Uit de analyse van de partnerdata blijkt dat dit gevoel van tekortschieten op het werk niet samenhangt met de verdeling van de uren betaald werk tussen de partners. Mogelijk vergelijken deze vrouwen zich wat werkinzet betreft niet zozeer met hun partner, maar meer met collega's.

Genoeg vrij?

Tot nu toe hebben we het over de drukte van het leven in het algemeen gehad. Ondanks een voorkeur voor een rustig leven vinden veel mensen, vooral ouders van jonge kinderen, hun leven behoorlijk druk, voelen ze zich wel eens tekortschieten (dat is voor vrouwen en mannen gelijk) of gejaagd (vrouwen meer). Betekent dit ook dat ze vinden dat ze onvoldoende vrije tijd hebben om uit te rusten en nieuwe krachten op te doen voor hun drukke leven? Een derde van de vrouwen en mannen bevestigt dit: ze zijn het niet helemaal (of helemaal niet) eens met de stelling dat ze over voldoende vrije tijd beschikken. Zoals te verwachten, vinden vooral mensen die over weinig uren vrije tijd beschikken vaker dat ze op dit punt wat tekortkomen. We zien dan ook dat van de ouders van jonge kinderen, die veel minder vrije tijd hebben dan mensen zonder jonge kinderen, bijna de helft niet tevreden is met het aantal uren vrije tijd (43% voor zowel mannen als vrouwen) tegenover samenwonende en alleenwonende vrouwen en mannen (30% niet tevreden, bij mannen en vrouwen gelijk). Opvallend daarbij is dat de vrouwen en mannen zonder jonge kinderen die óntevreden zijn over hun uren vrije tijd toch over meer uren vrije tijd beschikken (gemiddeld 44 uur per week) dan de vaders en moeders, inclusief degenen die tevreden zijn over hun vrije tijd (37 uur per week), en precies evenveel als de ouders die tevreden zijn met de omvang van hun vrije tijd. Blijkbaar spelen verwachtingen over het *recht* op vrije tijd dus ook een rol. De ouders hebben, zo lijkt het, ingecalculeerd dat ze in een drukke levensfase zitten en zijn dus tevreden met minder uren vrije tijd. Of de partner over meer of minder uur vrije tijd beschikt, lijkt niet uit te maken in de beoordeling, zo blijkt uit de partneranalyses.

2.5 Wie zijn er zo druk?

De hiervoor besproken verschillende indicatoren voor tijdsdruk blijken meestal in dezelfde richting te wijzen. Mensen die hun leven erg druk vinden, voelen zich ook vaker te druk, gejaagd en tekortschieten thuis of op hun werk. Deze variabelen blijken daarom te kunnen worden samengevoegd tot een tijdsdrukschaal.[6] De schaal loopt van 1 = weinig tijdsdruk tot 4 = veel tijdsdruk. De gemiddelde scores zijn vermeld aan de linkerkant van tabel 2.8. Vrouwen en mannen scoren vrijwel gelijk op deze schaal (resp. 2,13 en 2,05). Significant drukker zijn de vaders en moeders van jonge kinderen (waarbij het bij beiden niet uitmaakt

of het jongste kind nog geen 3 jaar is, of 4-11 jaar). Meer uur betaald werk en minder uur vrije tijd gaan eveneens samen met een hogere score op de tijdsdrukschaal. Bij gelijke arbeidsduur scoren vrouwen consequent hoger dan mannen. Vrouwen die twaalf tot negentien uur werken bijvoorbeeld komen uit op een gemiddelde score van 2,17 en dat is even hoog als mannen met een grote deeltijd- of voltijdbaan (vgl. Mattingly en Sayer 2006). Ook jonge vrouwen voelen zich wat drukker dan jonge mannen, en zoals we hiervoor al hebben gezien, ervaren alleenwonende vrouwen duidelijk meer tijdsdruk dan alleenwonende mannen.
Uiteraard kunnen deze verschillen met andere factoren samenhangen. Ouders van jonge kinderen bijvoorbeeld hebben, zoals we hebben gezien, minder vrije tijd. Maakt het hebben van een jong gezin ook nog verschil als er is gecorrigeerd voor het aantal uren vrije tijd? En voelen hogeropgeleide vrouwen, die relatief veel uren buitenshuis werken, zich nog steeds drukker dan lageropgeleide vrouwen bij gelijke arbeidsduur? Om dat te onderzoeken, is een regressieanalyse gedaan. De uitkomsten staan in tabel 2.8 (rechterkant). Alleen significante waarden zijn vermeld. Een negatieve waarde duidt erop dat degenen in de betreffende categorie vallen, gecorrigeerd voor alle andere variabelen, minder hoog op de tijdsdrukschaal scoren. Uit de analyse voor vrouwen en mannen samen komt nu wel een significant sekseverschil naar voren: vrouwen voelen zich significant drukker dan mannen in vergelijkbare omstandigheden. Vooral als er wordt gecorrigeerd voor de arbeidsduur schiet het verschil in tijdsdruk tussen vrouwen en mannen omhoog (vgl. Gimenez-Nadal en Sevilla-Sanz 2010). Bij een gelijke arbeidsduur voelen vrouwen zich dus veel vaker te druk of gejaagd. Verder springen hier opnieuw de zorg voor jonge kinderen, meer uren betaald werk en minder uren vrije tijd naar voren als omstandigheden die de tijdsdruk bevorderen. Uit de analyse van vrouwen en mannen apart blijkt dat tijdsdruk voor vrouwen deels met andere factoren samenhangt dan voor mannen. Ten eerste blijkt het samenwonen met een partner bij vrouwen wel en bij mannen niet tot minder tijdsdruk te leiden. Ten tweede legt het hebben van jonge kinderen bij vrouwen meer gewicht in de schaal dan bij mannen. Vaders met een kind van 0 tot 3 jaar voelen zich zelfs niet significant drukker dan alleenwonende mannen. Dit geldt alleen voor vaders van 4-11-jarige kinderen, terwijl de moeders dan juist enige verlichting lijken te ervaren. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat vaders meer betrokken raken bij de verzorging als het kind wat ouder wordt, wat aansluit bij de overtuiging van veel vrouwen en vooral mannen dat vrouwen beter geschikt zijn voor de zorg voor jonge kinderen (Van der Sman et al. 2014: 99). Verder zien we dat bij mannen hun gevoel van tijdsdruk significant toeneemt naarmate ze minder uren vrije tijd hebben (gecorrigeerd voor uren betaald werk). Bij vrouwen blijkt dit effect weg te vallen. Vrouwen in verder gelijke omstandigheden die relatief veel vrije tijd hebben, voelen dus niet minder tijdsdruk dan vrouwen die relatief weinig vrije tijd hebben (vgl. Mattingly en Bianchi 2003). Dit kan twee dingen betekenen. Oftewel de door vrouwen gevoelde tijdsdruk heeft niet zozeer te maken met te weinig vrije tijd, maar met andere dingen, zoals te veel drukte op het werk, of stress om op tijd op het werk te zijn als er eerst nog een kind naar school gebracht moet worden, of op tijd terug zijn om het kind van het kinderdagverblijf op te halen.

Tabel 2.8

Wie zijn er zo druk? Bivariaat[a] en multivariaat[b] geanalyseerd, bevolking van 20-64 jaar,[c] 2011

	bivariaat			multivariaat (regressie)		
	vrouwens	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?	totaal	vrouwen	mannen
geslacht	2,13	2,05	n.s.	0,21	n.s.	n.s.
leeftijd						
20-34 jaar (= ref.)	2,27	2,08	*	.	.	.
35-49 jaar	2,25	2,17	n.s.	n.s.	n.s	n.s.
50-64 jaar	1,90	1,90	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
opleidingsniveau						
laag (= ref.)	1,95	2,01	n.s	.	.	.
middel	2,06	1,91	*	–0,13	n.s.	–0,17
hoog	2,31	2,17	n.s	n.s.	n.s.	n.s.
partner?						
geen partner (= ref.)	2,24	1,89	**	.	.	.
partner	2,09	2,08	n.s.	n.s.	-0,16	n.s.
leeftijd jongste kind						
geen kind 0-11 jaar (= ref.)	2,03	1,94	n.s.	.	.	.
kind 0-3 jaar	2,36	2,23	n.s.	0,18	0,29	n.s.
kind 4-11 jaar	2,31	2,34	n.s.	0,26	0,26	0,21
arbeidsduur						
0 uur (= ref.)	1,79	1,50	**	.	.	.
1-11 uur	1,83	1,55	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
12-19 uur	2,17	1,48	*	0,27	0,31	n.s.
20-27 uur	2,27	1,89	**	0,35	0,37	0,32

Tabel 2.8
(Vervolg)

	bivariaat			multivariaat (regressie)		
	vrouwens	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?	totaal	vrouwen	mannen
28-34 uur	2,33	2,17	n.s.	0,48	0,47	0,47
> 35 uur	2,37	2,17	**	0,48	0,48	0,44
uren vrij						
25% meeste vrije tijd (= ref.)	1,90	1,65	n.s.	.	.	.
25% iets minder vrije tijd	2,12	2,06	n.s.	n.s.	n.s.	0,19
25% nog minder vrije tijd	2,19	2,15	n.s.	0,12	n.s.	0,26
25% minste vrije tijd	2,38	2,41	**	0,32	n.s.	0,48
verklaarde variantie R2 (%)				20	21	22

a Gemiddelde score op tijdsdrukschaal. Zowel bij mannen als vrouwen hangt de mate van tijdsdruk significant (> 0,05) samen met alle genoemde factoren. De enige uitzondering daarop vormt, bij vrouwen, het wel/niet samenleven met een partner. Vrouwen die samenwonen met een partner voelen niet meer of minder tijdsdruk dan alleenwonende vrouwen.

b Regressiecoefficienten (B's). Alleen significante verschillen (> 0,05) ten opzichte van de referentiegroep zijn weergegeven: positieve waarde = significant drukker.

c Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Een andere mogelijke verklaring voor het ontbreken van een verband tussen uren vrije tijd en gevoelde tijdsdruk bij vrouwen kan zijn dat de vrije tijd voor hen minder ontspannend en bevredigend is. In hoofdstuk 3 staat de kwaliteit van de vrije tijd van mannen en vrouwen centraal en wordt deze optie onderzocht.

Leesvoorbeeld

Bij de multivariate analyses duidt een negatieve waarde erop dat de personen die aan dat kenmerk voldoen, als verder alle andere kenmerken gelijk zijn, zich significant minder druk voelen. Een positieve waarde duidt op een significant hogere score op de tijdsdrukschaal. Niet-significante waarden zijn niet opgenomen.

2.6 Vrije tijd, tijdsdruk en welbevinden

De meeste mannen en vrouwen hebben aangegeven dat ze meer van een rustig dan van een druk leven houden. Op grond hiervan verwachten we dat mensen die veel tijdsdruk ervaren over het algemeen minder gelukkig en tevreden zijn met hun leven (in tabel 2.9 samengevoegd onder de noemer 'welbevinden'). Bij mannen blijkt dat niet het geval. Maar vrouwen die aangeven regelmatig onder tijdsdruk te staan, voelen zich duidelijk minder gelukkig of tevreden over hun leven dan vrouwen die minder onder druk staan.
Dit negatieve verband tussen welbevinden en tijdsdruk geldt nog sterker voor vrouwen die van rust houden. De meerderheid van de vrouwen voelt zich dus minder lekker als ze het erg druk hebben dan vrouwen die van drukte houden, bij drukbezette mannen maakt ook dat niet uit (niet in tabel).

Tabel 2.9
Welbevinden, bevolking 20-64 jaar[a] naar ervaren tijdsdruk en naar geslacht, 2011 (gemiddelde score)[b]

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
25% minste tijdsdruk	8,0	7,9	n.s.
25% iets meer tijdsdruk	7,8	7,8	n.s.
25% vrij veel tijdsdruk	7,7	7,7	n.s.
25% meeste tijdsdruk	7,2	7,7	**
significant?	**	n.s.	
totaal	7,68	7,79	n.s.

a Met uitzondering van voltijdstudenten.
b 0 = heel laag, 10 = heel hoog.

n.s. = niet-significant, * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Uitsplitsing naar leefsituatie laat zien dat bij zowel moeders als vaders tijdsdruk gepaard gaat met minder welbevinden. Bij mannen zonder jonge kinderen is dat niet het geval en ook bij alleenwonende vrouwen maakt dit niet uit. Samenwonende vrouwen zonder jonge kinderen blijken gevoeliger voor tijdsdruk dan moeders. Vier op de vijf vrouwen en mannen uit deze groep zijn ouder dan 40 jaar en de meesten van hen zullen de drukke fase met een jong gezin achter de rug hebben. Mogelijk is deze gezinsfase voor de vrouwen zwaarder geweest, misschien ook door een mindere kwaliteit van de vrije tijd, waardoor ze (meer dan de mannen) daarna toe zijn aan een wat rustiger leven.
Het volgens Mattingly en Bianchi (2003) veronderstelde negatieve effect tussen tijdsdruk en ervaren gezondheid vinden we niet bij vrouwen, en ook niet bij mannen.

2.7 Slotbeschouwing

Vergeleken met voorgaande metingen van het tijdsbestedingsonderzoek zijn vrouwen (en ook mannen) in 2011 niet drukker. Toch vóélen ze zich wel vaker te druk of gejaagd (Cloïn et al. 2013). Deze paradox tussen enerzijds niet meer verplichtingen en anderzijds wel een toenemend gevoel van tijdsdruk, vooral bij vrouwen, blijkt geen typisch Nederlands verschijnsel (Bittman en Wajcman 2000; Gershuny 2005; Mattingly en Sayer 2006).
Vrouwen voelen zich ook vaker gejaagd dan mannen, terwijl ze niet meer verplichtingen of minder uren vrije tijd hebben. Ook blijkt dat deze tijdsdruk bij vrouwen meer dan bij mannen ten koste te gaan van hun welbevinden.
Het verschil met mannen in ervaren tijdsdruk neemt toe als wordt gecorrigeerd voor vooral arbeidsduur. Bij evenveel uren betaald werk rapporteren vrouwen dus meer tijdsdruk dan mannen. Opmerkelijk daarbij is dat mannen die meer vrije tijd hebben zich minder druk voelen. Dit verband ontbreekt bij vrouwen echter (vgl. Mattingly en Bianchi 2003), mogelijk omdat de vrije tijd van vrouwen minder vrij of ontspannend is. In hoofdstuk 3 wordt duidelijk of daar aanwijzingen voor zijn. Aan de orde komen de volgende kwaliteitsindicatoren van vrije tijd: fragmentatie, contaminatie en met wie men zijn of haar vrije tijd doorbrengt (vgl. Sevilla et al. 2012).

Noten

1 Alleen geven meer hoogopgeleide vrouwen aan veel belang te hechten aan sociale contacten dan lager opgeleide vrouwen.
2 De enige uitzondering betreft de behoefte om tijd te besteden aan sociale contacten in de vrije tijd. Hoog- en middelbaar opgeleide vrouwen en voltijds werkende vrouwen hechten hier (significant) meer belang aan dan hoog- en middelbaar opgeleide en voltijds werkende mannen. Ook bij de andere uitsplitsingen vinden vrouwen dit altijd iets belangrijker, maar die verschillen zijn niet significant.
3 Twee op de drie (zowel vrouwen als mannen) geven dit een cijfer 8 of meer, met een gemiddelde van 7,5 bij de mannelijke mantelzorgers en 7,8 bij de vrouwen.
4 De helft van de vrijwillig(st)ers waarderen vrijwilligerswerk met een 8 of hoger. Gemiddeld komen deze beoefenaars uit op ruim een 7 (vrouwen en mannen gelijk).
5 15% van de mannen deed vrijwilligerswerk, 14% mantelzorg en 3% beide. Bij de vrouwen gaat het om respectievelijk 11%, 20% en 7%. De mannen waren hier vijf uur per week mee bezig en de vrouwen vier

uur. Als we ook de niet-beoefenaars meetellen, komen vrouwen en mannen op een gemiddelde van 1,6 uur in de week.

6 De zeven indicatoren van drukte hadden samen een alpha van 0,70. Het oordeel over de combineerbaarheid van werk en privé bleek hier enigszins buiten te vallen, mogelijk omdat het hier niet gaat om de inspanning, maar om het resultaat. Deze variabele is daarom niet meegenomen in de tijdsdrukschaal, waarna de alpha nog iets toenam tot 0,75. Alle variabelen zijn, voor zover ze dat nog niet waren, teruggebracht tot een range van 1 tot 4, en vervolgens is het gemiddelde genomen van de antwoorden op de zes variabelen.

3 Kenmerken van de vrije tijd

Vrouwen hebben vrijwel evenveel vrije tijd als mannen en zijn zelfs wat minder tijd kwijt aan de optelsom van betaalde en onbetaalde arbeid dan de mannen. Toch voelen ze zich vaker te druk en gejaagd. Hoe komt dat? In dit hoofdstuk kijken we naar de omstandigheden waaronder vrouwen en mannen vrije tijd hebben. Kan het zijn dat die voor vrouwen minder gunstig zijn, waardoor ze minder aan zichzelf toekomen dan mannen?
We beginnen met een schets van de dingen die vrouwen en mannen in hun vrije tijd doen. Of dit aansluit bij wat ze hadden wíllen doen, is helaas niet vast te stellen. Daarvoor zou per potentiële vrijetijdsactiviteit duidelijk moeten zijn in hoeverre mensen deze prettig, belangrijk en/of ontspannend vinden. Die informatie hebben we niet (alleen heel grofmazig; zie tabel 2.3), en bovendien blijft ook dan staan dat een en dezelfde activiteit niet altijd en door iedereen even positief of negatief wordt gewaardeerd. Televisiekijken kan bijvoorbeeld ontspannend zijn, maar tegelijkertijd onbevredigend als men eigenlijk iets anders had willen doen (zie hoofdstuk 2).
In dit hoofdstuk leiden we daarom de 'kwaliteit' van vrije tijd niet af uit wát men doet, maar onder welke voorwaarden men dat doet. Allereerst kijken we naar de mate van *versnippering*. Het voorkomen van onderbrekingen wordt gezien als een maat voor een meer opgejaagde vrije tijd (Bittman en Wajcman 2000; Linder 1970). Mensen bij wie de vrije tijd gefragmenteerd is, zouden zich meer gejaagd en gestrest voelen dan mensen met evenveel maar minder versnipperde vrije tijd (Sevilla et al. 2012). Voor kwalitatief goede vrije tijd is het dus van belang dat deze niet steeds wordt onderbroken door andere zaken (o.a. Bittman en Wajcman 2000), zodat men de aandacht erbij kan houden en zich kan overgeven aan het ontspannende karakter van de vrije tijd. Ook is het dan mogelijk om activiteiten te ondernemen die bijvoorbeeld gedurende langere tijd concentratie vereisen. Als de vrije tijd vaak wordt onderbroken door zorgtaken, huishouden of betaald werk, dan blijft er weinig echt 'pure' vrije tijd over om te ontspannen en in de gewenste 'flow' te komen.
Multitasken is onze tweede kwaliteitsindicator. Als men in de vrije tijd tegelijkertijd onbetaald werk doet (bv. de was opvouwen terwijl men televisiekijkt), tussendoor even een kind troost of een collega belt, dan wordt dat ook gezien als minder pure vrije tijd. Multitasken maakt het ook lastiger om te ontspannen en helemaal in de vrijetijdsbesteding op te gaan.
Ten derde kan het *gezelschap* waarin men de vrije tijd doorbrengt, worden gezien als een indicatie voor de kwaliteit van de vrije tijd. Hoewel veel ouders het ongetwijfeld belangrijk en bevredigend vinden om vrije tijd met hun kinderen door te brengen, kan dit ten koste gaan van de eigen ontspanning of ontwikkeling (Sayer 2005). Dat geldt bijvoorbeeld als de gezamenlijke vrijetijdsinvulling vooral is toegesneden op wat leuk is voor het kind en minder op de primaire interesses van de ouder. Ook kan deze zogenoemde *kindgebonden vrije tijd* ten koste gaan van de tijd die partners met elkaar doorbrengen, of de tijd die overblijft voor sociale contacten buiten het gezin. Zoals we al in hoofdstuk 2 hebben gezien, vinden de meeste mensen – vrouwen meer dan mannen – het belangrijk dat ze ook daar in hun

vrije tijd aan toekomen. Daarom is de algemene verwachting (zie hoofdstuk 1) dat het doorbrengen van vrije tijd met andere volwassenen (partner, vrienden, familie) bijdraagt aan het plezierige karakter van de vrijetijdsbesteding, maar dat het dragen van de verantwoordelijk van kinderen (zeker als er geen andere volwassenen in de buurt zijn om die zorg mee te delen) ten koste van de eigen ontspanning kan gaan.
In diverse (internationale) onderzoeken is erop gewezen dat er wat betreft deze kwalitatieve aspecten van de vrije tijd verschillen tussen vrouwen en mannen bestaan (zie hoofdstuk 1). In dit hoofdstuk gaan we na of dat ook voor de respondenten in ons tijdsbestedingsonderzoek geldt. Net als in hoofdstuk 2 maken we hierbij steeds onderscheid tussen vrouwen en mannen, en daarbinnen tussen degenen met en zonder jonge kinderen (0-11 jaar).
We beginnen met een beschrijving van de manier waarop mannen en vrouwen hun vrije tijd besteden en of dit aansluit bij wat ze zeggen belangrijk te vinden in hun vrije tijd. Ook dat is een indicatie van de kwaliteit van de vrije tijd.

3.1 Vrije tijd: wat doen we dan?

Wat doen vrouwen en mannen in hun vrije tijd? Vanwege het huishoudelijk werk en de zorgtaken die vrouwen meer dan mannen verrichten, zou je kunnen verwachten dat dat vrouwen meer aan huis bindt en dat zij dus ook hun vrije tijd meer thuis doorbrengen (Kraaykamp et al. 1996). Deze indeling in binnenshuis versus buitenhuis is ook in verband gebracht met het onderscheid in actieve en passieve vormen van vrijetijdsbesteding. Daarbij wordt passieve vrijetijdsbesteding opgevat als activiteiten die men tussendoor thuis kan doen als daar tijd voor is. Dit in tegenstelling tot de actieve vrijetijdsbesteding, waarvoor men het huis uit moet en die meer tijd en planning vereisen (Shelton 1992: 124). Anderen voegen aan de tijdrestricties als gevolg van onbetaalde arbeid toe dat vrouwen ook over minder geld en andere hulpbronnen beschikken en dat ze – mede door hun primaire rol thuis – vaak het gevoel hebben geen recht te hebben op het vormgeven van hun eigen vrije tijd, of dat ze daar geen prioriteiten in stellen (Deem 1982; Henderson 1996; Katz-Gerro en Sullivan 2010; Shaw 1994). Daardoor zou de keuzevrijheid van vrouwen bij het invullen van hun vrije tijd beperkter zijn. Zien we dat ook terug bij onze onderzoeksgroep?
Vrouwen en mannen hebben evenveel vrije tijd, maar vullen deze deels anders in. Van alle in tabel 3.1 onderscheiden opties wordt door vrouwen en mannen de meeste vrije tijd doorgebracht voor de tv; mannen iets meer dan vrouwen. Ook maken mannen meer gebruik van pc en internet (Sonck en De Haan 2015). Ze sporten wat vaker, zijn meer tijd kwijt met klussen in en om het huis, en besteden iets meer tijd aan vrijwilligerswerk. Vrouwen steken meer tijd in sociale contacten (Kalmijn 2003; Offer en Schneider 2011). Dat geldt zowel voor face-to-face sociale contacten (elkaar persoonlijk ontmoeten) als via de telefoon en sociale media. Ook doen ze iets vaker dan mannen even niets of zitten met een boek, hobby of handwerk op de bank.

Tabel 3.1

Vrijetijdsbesteding, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht, 2011 (in uren per week)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
mediagebruik	17,5	19,9	**
tv-kijken	12,0	14,1	**
computer	3,0	3,7	n.s.
lezen	2,2	1,8	*
radio/muziek	0,2	0,3	n.s.
recreatieve activiteiten en ontspanning	11,6	12,9	*
eropuit gaan	4,7	4,9	n.s.
horeca/feestjes	2,4	2,6	n.s.
uitstapjes	1,7	1,8	n.s.
cultuurbezoek	0,5	0,5	n.s.
sport (deelname)	1,1	1,7	**
overige liefhebberijen	4,3	5,2	*
hobby en spel	1,2	0,9	n.s.
klussen, tuinieren, dieren verzorgen	2,8	4,0	**
amateurkunst (beoefening)	0,4	0,3	n.s.
uitrusten/niets doen	1,6	1,1	*
sociale contacten	8,3	5,7	**
face to face	6,4	4,6	**
huisgenoten	0,7	0,6	n.s.
visite	4,1	3,0	**
ongespecificeerd[b]	1,6	1,1	**
gemedieerd	1,9	1,1	**
telefoon	1,1	0,4	**
online	0,8	0,7	*
maatschappelijke participatie	1,9	2,2	n.s.
vrijwilligerswerk	0,6	0,9	n.s.
informele hulp[c]	0,9	0,7	n.s.
religieuze praktisering	0,3	0,3	n.s.

Tabel 3.1
(Vervolg)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
reistijd t.b.v. vrije tijd	3,7	3,1	**
totaal[d]	43,2	44,1	

a Met uitzondering van voltijdstudenten
b Overige en ongespecificeerde tijd besteed aan sociaal leven, die niet uitgesplitst kan worden naar contact met huisgenoten of derden.
c Bijvoorbeeld de buren helpen, op de kinderen in een ander gezin passen, op kleinkinderen passen, fysieke zorg, advisering, iemand begeleiden bij een bezoek aan de dokter of helpen met boodschappen doen.
d Het totaal telt niet helemaal op tot het wekelijks aantal uren vrije tijd, doordat van enkele activiteiten niet vaststaat bij welk van de categorieën ze horen, zoals overige ongespecificeerde vrijetijdsbesteding. Het verschil bedraagt 0,3 tot 0,5 uur.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

De sekseverschillen die in tabel 3.1 zijn weergegeven, vinden we vooral bij de samenwonende mannen en vrouwen, en daarbij maakt het weinig uit of ze kleine kinderen hebben of niet. Vergeleken met de alleenwonenden besteden de samenwonenden veel minder tijd aan sociale contacten (m.u.v. contact met huisgenoten). Bij de mannen blijkt het samenleven met een partner (en eventueel kinderen) de behoefte aan – of tijd voor – zowel feitelijk als telefonisch contact te verkleinen. Bij vaders is dat sterker het geval dan bij mannen die geen jonge kinderen (meer) hebben. Ook samenwonende vrouwen bellen minder dan alleenwonende vrouwen, maar steken wel net zoveel tijd in face-to-face-contacten, ook als ze jonge kinderen hebben. Al met al besteden samenwonende vrouwen iets minder tijd aan sociale contacten dan alleenwonende vrouwen en beduidend meer dan samenwonende mannen. Samenwonende mannen steken meer tijd in klussen en tuinieren, en zitten vaker voor de tv dan samenwonende vrouwen (maar minder vaak dan alleenwonende mannen).
Ouders van jonge kinderen hebben meer zorgtaken en daarmee minder vrije tijd dan mensen die geen jonge kinderen hebben. Bij moeders en vaders blijkt dat vooral ten koste te gaan van de tijd die overblijft voor mediagebruik, recreatie en ontspanning, en maatschappelijke participatie. De vaders besteden bovendien minder tijd aan sociale contacten.
Sluit deze vrijetijdsinvulling aan bij wat mensen belangrijk vinden? Het antwoord op deze vraag is lastig te geven. De verwachtingen over de vrije tijd die in hoofdstuk 2 zijn besproken, zijn algemeen en kunnen meestal niet goed worden gekoppeld aan concrete 'activiteiten'. Vrijwel iedereen vindt het belangrijk om in de vrije tijd te kunnen doen waar men zin in heeft, maar onduidelijk is of de hiervoor genoemde vrijetijdsbesteding overeenkomt met wat mensen hadden wíllen doen. Vrijwel iedereen wil in zijn of haar vrije tijd ontspan-

nen en dat staat hoog op de lijst van plezierigste activiteiten, maar het is niet te zeggen of men hier voldoende aan toekomt of niet. Mensen doen zelden helemaal niets, maar uiteraard kunnen ze zich ook ontspannen en uitrusten voor de tv, met een boek of bij de uitoefening van een hobby.
De waardering voor het ontmoeten van leuke mensen is wel te koppelen aan concrete activiteiten, namelijk de tijd die in sociale contacten wordt gestoken. Vaders van jonge kinderen vinden deze sociale contacten wat minder belangrijk dan moeders en mannen zonder jonge kinderen, en ze besteden daar dan ook minder tijd aan. Vrouwen vinden sociale contacten heel belangrijk, ongeacht of ze wel of niet met een partner samenwonen en/of jonge kinderen hebben. Ook moeders, die veel minder vrije tijd hebben dan vrouwen zonder jonge kinderen, besteden daar nauwelijks minder tijd aan dan vrouwen zonder jonge kinderen. Ook op individueel niveau blijken mensen die het belangrijk vinden in hun vrije tijd met anderen om te gaan dat meer te doen dan mensen die daar minder belang aan hechten (Van den Broek et al. 2004; Cloïn et al. 2013).
Vrijwilligerswerk en informele hulp werden door veel mensen niet als bijzonder plezierig gescoord, en op grond hiervan wordt betwijfeld of deze maatschappelijke participatie door de respondenten zelf tot de vrije tijd wordt gerekend (misschien past het beter bij de onbetaalde arbeid). Het maakt maar 3% (bij vrouwen) tot 4% (mannen) van de totale vrije tijd uit. Vier op de tien respondenten doet vrijwilligerswerk, en 15% tot 33%[1] biedt informele hulp (Van Houwelingen en de Hart 2013: 120 en 125). Van hen zijn de meesten wel positief over deze vormen van maatschappelijke participatie.
De veronderstelling dat vrouwen in hun vrije tijd meer aan huis gebonden zijn, lijkt niet op te gaan. Vrouwen besteden ongeveer twee derde van hun vrije tijd in en om het huis[2], en dat is net zo veel als mannen. Ook uitgesplitst naar leefsituatie vinden we nauwelijks verschillen tussen vrouwen en mannen. Ook alleenwonende vrouwen en mannen besteden ongeveer een derde deel van hun vrije tijd buitenshuis, en dat is evenveel als samenwonende vrouwen en mannen zonder jonge kinderen. Alleen bij vaders en moeders van jonge kinderen vinden we een klein verschil. Tegengesteld aan de verwachting zijn het niet de vaders, maar de moeders die een iets groter deel van hun vrije tijd buitenshuis doorbrengen.

De komst van kinderen blijkt bij mannen en vrouwen een tegengesteld effect op de mate van ‘uithuizigheid’ te hebben. Vergeleken met jonge mannen (< 40 jaar, al dan niet samenwonend) die geen kinderen hebben, brengen jonge vaders een kleiner deel van hun vrije tijd buitenshuis door (40% versus 33%, verschil significant op 0,05). Moeders blijken er juist vaker op uit te gaan dan jonge vrouwen zonder kind (36% versus 42%, verschil significant op 0,05). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat moeders veel met hun kind op stap gaan.

Tabel 3.2
Aandeel vrijetijdsbesteding buitenshuis, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht en leefsituatie, 2011 (in procenten)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
alleenwonend, geen kind 0-11 jaar	30,8	34,1	n.s.
samenwonend, geen kind 0-11 jaar	33,4	31,4	n.s.
samenwonend, met kind 0-11 jaar	37,4	32,5	*
totaal	34,1	32,3	n.s.

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Deze gedachte wordt ondersteund als we naar het uithuizige vrijetijdsrepertoire van mannen en vrouwen kijken: sporten, sportieve recreatie en sportwedstrijden bezoeken neemt een dominantere positie in het repertoire van mannen in, terwijl recreatief winkelen populairder is onder vrouwen (Verbeek en De Haan 2011: 34). Zonder nader onderscheid naar geslacht te maken, blijkt dat bij ouders met jonge kinderen het uitgaan en sporten (deels) plaatsmaakt voor andere buitenactiviteiten zoals wandelingen en fietstochtjes, of uitstapjes naar strand, bos of park. Ook het bezoeken van attracties stijgt fors als er jonge kinderen in het gezin zijn. Dit betreft niet alleen het bezoek aan pretparken en dierentuinen, maar ook veel frequentere bezoekjes aan speeltuin, kinderboerderij en zwembad.

3.2 Versnippering van de vrije tijd

Om na te gaan in hoeverre er sprake van versnippering van de vrije tijd is, moet eerst worden bepaald wat wel en wat niet telt als een onderbreking. In de meest enge vorm is er slechts sprake van een ononderbroken tijdseenheid (episode) vrije tijd als er in die periode geen enkele verandering is opgetreden in de drie dimensies die in de dagboeken worden meegenomen. Dus alleen zolang vrije tijd als de hoofdactiviteit (belangrijkste activiteit op dat moment) is gescoord, en eventuele nevenactiviteiten en het gezelschap waarin men dat doet niet veranderen (bv. Rydenstam en Wadeskog 1998). Men heeft dus vrije tijd zolang er geen andere taken tussendoor komen (ook als het korte klusjes zijn, zoals de was opruimen) of er verandering is in degene met wie men de vrije tijd doorbrengt. Zo spreekt Niemi (1983) pas van een ononderbroken episode als vrije tijd de hoofdactiviteit is, en ook de secundaire activiteiten dezelfde blijven. Mattingly en Bianchi (2003) vatten zelfs een verandering van vrijetijdsactiviteit op als een onderbreking. Zij beschouwen bijvoorbeeld tv-kijken en daarna bellen met een vriend als aparte episodes, met als argument dat ze mogelijk anders van aard zijn.

Het is eenvoudiger en meer toegespitst op het doel van dit onderzoek om uit te gaan van uitsluitend veranderingen in de primaire activiteit, ofwel de hoofdactiviteit. We definiëren een episode vrije tijd als een aaneengesloten tijdsperiode waarin vrije tijd de hoofdactiviteit is. Men is bijvoorbeeld aan het sporten, leest een boek of is bezig met een hobby zonder dat deze tijd substantieel wordt onderbroken door iets anders. We laten dus wijzigingen in eventuele nevenactiviteiten of het gezelschap buiten beschouwing, zolang de hoofdactiviteit in de categorie 'vrije tijd' valt. Ook het onderbreken van de vrije tijd voor een kopje koffie (valt onder persoonlijke verzorging) hebben we niet meegerekend.
Dat betekent ten eerste dat zolang de vrije tijd niet wordt onderbroken door bijvoorbeeld arbeid of zorgtaken, het als één episode blijft gelden, ook al verandert de vrijetijdsactiviteit zelf wel (bv. lezen gevolgd door een wandeling). Hoewel het in dat geval om twee uiteenlopende vrijetijdsactiviteiten gaat, worden ze opgeteld (uiteraard alleen als ze elkaar direct opvolgen) en gelden ze samen als één episode. Ten tweede impliceert de definitie dat korte onderbrekingen door secundaire activiteiten buiten beschouwing blijven: als mensen in hun vrije tijd kort andere niet-vrijetijdsactiviteiten ondernemen, bijvoorbeeld de vaatwasser uitruimen tijdens de reclame op televisie, dan telt dat niet als onderbreking. Bij het multitasken (zie verderop) komen zulke activiteiten wel aan bod en als we ze hier meetellen, zou dat tot een dubbeltelling leiden (vgl. Mattingly en Bianchi 2003).
Om het aantal en de duur van zulke ononderbroken tijdseenheden vrije tijd te bepalen, zijn alle tijdsblokken van tien minuten waarin de respondent in het dagboek een vrijetijdsactiviteit (zie tabel 3.1) als hoofdactiviteit rapporteerde over de hele week opgeteld. Per respondent is op basis hiervan vervolgens het aantal ononderbroken stukken vrije tijd berekend en de gemiddelde duur daarvan. Deze definitie komt overeen met hoe dat in eerdere studies in Nederland gebeurde (Knulst 1977; 1989; Kraaykamp et al. 1996), al kon dat destijds ook niet anders, omdat alleen hoofdactiviteiten werden geregistreerd. We sluiten hiermee ook aan bij recente internationale studies zoals die van Sevilla et al. (2012).
In tabel 3.3 zien we dat de vrije tijd van de vrouwen in dit onderzoek meer versnipperd is dan die van de mannen. In 2011 is de vrije tijd voor vrouwen verbrokkeld in gemiddeld 32 eenheden of 'stukjes' vrije tijd per week, voor mannen zijn dat er 25. De gemiddelde duur van een aaneengesloten, niet onderbroken tijdseenheid is met gemiddeld 1,4 uur voor vrouwen ook korter dan voor mannen (die gemiddeld bijna twee uur hebben). Vrouwen verdelen hun vrije tijd dus over meer en kortere tijdseenheden dan mannen. Vooral in het weekend is het verschil groot: de vrije tijd van vrouwen is dan verdeeld in iets meer afzonderlijke stukjes dan die van mannen, en deze episodes zijn bij vrouwen vooral een stuk korter. Dat sluit aan bij de bevindingen in hoofdstuk 2 dat vrouwen in het weekend minder vrije tijd hebben dan mannen. Door de week is de gemiddelde lengte van een aaneengesloten periode vrije tijd voor zowel vrouwen als mannen korter dan in het weekend, maar ook dan is de vrije tijd van vrouwen verdeeld over meer en kortere episodes dan die van mannen.
Beide maten wijzen dus op een voor vrouwen meer versnipperde, ofwel meer 'hectische' vrije tijd, zowel doordeweeks als in het weekend. Dit beeld komt overeen met dat uit ander onderzoek (o.a. Bittman en Wajcman 2000; Knulst 1977; Kraaykamp et al. 1996; Mattingly

en Bianchi 2003), al gaat het daar zoals aangegeven soms om andere definities of om verschillen per dag in plaats van per week.

Tabel 3.3
Versnippering van de vrije tijd, doordeweeks en in het weekend, bevolking 20-64 jaar,[a] naar geslacht, 2011 (in aantal episodes en gemiddelde duur)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
versnippering vrije tijd			
aantal tijdseenheden (episodes) vrije tijd per week	32,1	25,5	**
doordeweeks	22,7	17,2	**
weekend	9,4	8,3	**
gemiddelde duur ononderbroken episode vrije tijd per week (in uren)	1,4	1,9	**
doordeweeks	1,3	1,6	**
weekend	1,8	2,5	**

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Als we vrouwen en mannen in verschillende leefsituaties vergelijken, blijkt de vrije tijd van vrouwen telkens meer versnipperd dan die van mannen, en verdeeld over meerdere korte perioden. De verschillen zijn vooral groot tussen samenwonende vrouwen en mannen. De vrije tijd van alleenwonende vrouwen is in ongeveer evenveel stukjes verdeeld als die van alleenwonende mannen, maar deze brokjes vrije tijd zijn bij de alleenwonende vrouwen wel korter dan die van de mannen. Bij samenwonenden zijn de verschillen veel groter. De vrije tijd van samenwonende vrouwen is meer verbrokkeld dan die van de mannen. Het al dan niet hebben van jonge kinderen maakt in de mate van versnippering weinig uit. Wel zijn de aaneengesloten vrijetijdsperioden bij moeders en vaders korter dan bij samenwonenden zonder jonge kinderen.

Tabel 3.4

Versnippering van de vrije tijd, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar leefsituatie en geslacht, 2011 (in aantal episodes per week en gemiddelde duur)

	alleenwonend			samenwonend, geen kind 0-11 jaar			samenwonend, met kind 0-11 jaar		
	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
aantal episodes	30,0	27,1	n.s.	32,6	25,4	**	32,6	24,8	**
gemiddelde duur episode (in uren)	1,6	2,0	**	1,5	2,0	**	1,3	1,5	**

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Uiteraard zijn er nog andere kenmerken relevant bij het nagaan van de versnippering van de vrije tijd. Zo is bekend dat hoogopgeleiden minder vrije tijd hebben dan laagopgeleiden, zowel in Nederland als daarbuiten (o.a. Aguiar en Hurst 2009; Cloïn 2013 et al.; Gershuny 2003). Tegelijk wijst recent onderzoek erop dat de vrije tijd van hoogopgeleiden kwalitatief beter is en dat de verschillen met laagopgeleiden in dat opzicht de laatste decennia zijn toegenomen: laagopgeleiden hebben weliswaar meer, maar tegelijk kwalitatief slechtere vrije tijd dan hoogopgeleiden (zowel vrouwen als mannen) (Sevilla et al. 2012).[3] In ons onderzoek geldt dat inderdaad voor de vrouwen (zie bijlage B3, te vinden via www.scp.nl). Hoogopgeleide mannen hebben ook minder vrije tijd dan lageropgeleide mannen, maar die is in evenveel episodes opgedeeld. Ook zien we bij vrouwen en mannen dat naarmate ze meer uren werken, ze minder vrije tijd hebben, maar dat de gemiddelde duur van een aaneengesloten periode vrije tijd ongeveer gelijk is. Voltijdwerkenden hebben dus alleen minder van deze vrijetijdsperiodes en in die zin is hun vrije tijd minder versnipperd dan die van deeltijdwerkenden of niet-werkenden. Maar ook in al deze groepen, ongeacht opleidingsniveau of wel/niet werkend, is de vrije tijd van de vrouwen meer versnipperd dan die van de mannen: verdeeld over meer en kortere episodes.

3.3 Multitasken: nevenactiviteiten in de vrije tijd

In navolging van anderen (Bittman en Wajcman 2000: 173; Sevilla et al. 2012) vatten we hier pure vrije tijd op als tijd waarbij men niet tegelijkertijd iets anders doet of taken snel afwisselt met vrije tijd. Dat wil zeggen: vrije tijd is de hoofdactiviteit en deze wordt niet gecombineerd met een secundaire activiteit zoals huishoudelijke taken, zorg voor kinderen of betaald werk, onderwijs of persoonlijke verzorging. Bittman en Wajcman (2000) komen voor Australië op 18% van de vrije tijd[4] die met een secundaire activiteit wordt gecombineerd, en dus geen zuivere vrije tijd is. Daar komen de vrouwen en mannen in ons tijdsbestedingsonderzoek bij lange na niet aan. Zowel vrouwen als mannen hebben bij (bijna) 80% van hun vrije tijd geen nevenactiviteit opgegeven (tabel 3.5). En als ze dat wel deden, ging het in de meeste gevallen om een combinatie van twee activiteiten die beide in de (rest)categorie vrije tijd vallen. Minder dan 5% van het totale vrijetijdsbudget wordt gecombineerd met klusjes in huis of voor het werk, zorg voor kinderen of naasten, of persoonlijke verzorging (bv. eten en televisiekijken). Of er in Nederland minder wordt gemultitaskt of dat hier sprake is van onderrapportage is niet te zeggen. Verschillen tussen vrouwen en mannen vinden we nauwelijks. Alleen doen vrouwen iets vaker in hun vrije tijd iets aan het huishouden of de zorg.

Tabel 3.5

Zuivere vrije tijd en multitasken in de vrije tijd, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht, 2011 (in uren per week en in procenten van de vrije tijd)

	vrouwen		mannen		verschil tussen mannen en vrouwen significant?
	uren	%	uren	%	
vrije tijd zonder nevenactiviteit	33,8	78	35,6	80	n.s.
multitasken tijdens de vrije tijd					
vrije tijd met vrije tijd	7,6	18	6,9	16	n.s.
vrije tijd met huishouden/zorg	0,8	2	0,4	1	**
vrije tijd met overige tijdsbesteding[b]	1,1	2	1,3	3	n.s.

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

b Betaald werk, onderwijs, persoonlijke verzorging.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Dat geldt ook uitgesplitst naar leefsituatie. Samenwonenden zonder jonge kinderen combineren hun vrije tijd het minst met huishouden en zorg, ouders van jonge kinderen het vaakst. In alle groepen doen vrouwen dat vaker dan mannen, maar de verschillen zijn klein en alleen bij de samenwonenden zonder jonge kinderen significant. Ook als we uitsplitsen naar opleidingsniveau doen vrouwen in hun vrije tijd vaker onbetaalde arbeid (verschillen significant bij middelbaar en hogeropgeleiden), en dat geldt ook als we uitsplitsen naar wel of niet deeltijd- of voltijdwerk. Steeds gaat het om een miniem percentage van de totale vrije tijd: bij vrouwen nooit meer dan 2,8%, bij mannen om minder dan 2% (zie bijlage B3).

Tabel 3.6

Zuivere vrije tijd en multitasken in de vrije tijd, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar leefsituatie en geslacht, 2011 (in procenten van de vrije tijd)

	alleenwonend			samenwonend, geen kind 0-11 jaar			samenwonend, met kind 0-11 jaar		
	vrouwen	mannen	verschil tussen vrouwen en mannen significant?	vrouwen	mannen	verschil tussen vrouwen en mannen significant?	vrouwen	mannen	verschil tussen vrouwen en mannen significant?
vrije tijd zonder nevenactiviteit	77,5	78,0	n.s.	78,2	80,7	n.s.	78,1	80,6	n.s.
vrije tijd met vrije tijd	18,1	17,9	n.s.	17,9	16,0	n.s.	16,8	14,6	n.s.
vrije tijd met huishouden/zorg	1,4	0,9	n.s.	1,5	0,4	**	2,8	2,0	n.s.
vrije tijd met overige tijdsbesteding[b]	3,1	3,3	n.s.	2,3	2,8	n.s.	2,3	2,8	n.s.

a Met uitzondering van voltijdstudenten.
b Betaald werk, onderwijs, persoonlijke verzorging.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: scp/cbs (tbo'11)

Ook Sayer et al. (2009) komen in een onderzoek naar tweeverdieners met jonge kinderen op ongeveer een uur onbetaalde zorgtaken die plaatsvinden tijdens vrije tijd of persoonlijke verzorging. De grote verschillen in mate van vrije tijd die door multitasken is 'vervuild', die uit de diverse onderzoeken naar voren komen, doen vermoeden dat het door ons (en door Sayer et al. 2009) gemeten aandeel een onderrapportage is. Mogelijk door de onderzoeksopzet of de instructies aan de respondenten lijken secundaire activiteiten in sommige tijdsbestedingsonderzoeken nauwkeuriger aangegeven dan in anderen. In het Nederlandse tijdsbestedingsonderzoek is door veldwerkers wel de opgave van primaire activiteiten gecheckt op volledigheid, maar dat geldt niet voor de secundaire activiteiten. Het kan bijvoorbeeld bijna niet anders dan dat ouders van jonge kinderen 's avonds vaak aan huis gebonden zijn vanwege de kinderen. Ze zijn dan wel vrij, maar tegelijkertijd aan het 'oppassen' op hun spelende of slapende kinderen. Dit beperkt het aantal mogelijke invullingen van hun vrije tijd; ze kunnen niet even weg en moeten er rekening mee houden dat ze gestoord kunnen worden omdat hun kind zorg nodig heeft. In theorie zijn ze ook dan aan het multitasken, maar het is duidelijk dat de meeste respondenten in het tijdsbestedingsonderzoek dat niet zo hebben opgevat. Ook het zogenoemde *emotion work* (in de vrije tijd in gedachten bezig zijn met zorgen over of voor anderen) is waarschijnlijk zelden als nevenactiviteit gescoord. In hoofdstuk 4 wordt duidelijk dat vooral vrouwen (en zeker moeders) daar in hun vrije tijd veel meer mee bezig zijn dan mannen en vaders. Vrouwen rapporteren dus wel iets vaker dat ze in hun vrije tijd ook nog huishoud- en zorgtaken verrichten, maar het is zeer de vraag of het lage aandeel klopt. En als het klopt, of het geringe verschil met mannen een verklaring kan bieden voor het feit dat vrouwen meer tijdsdruk voelen. In hoofdstuk 5 komen we hierop terug.

3.4 Vrije tijd met volwassenen en kindgebonden vrije tijd

De derde indicatie voor de kwaliteit van vrije tijd is met wie men deze doorbrengt. Vooral vrije tijd in aanwezigheid van een kind kan, ook als men niet direct voor dat kind zorgt, als kwalitatief minder goede vrije tijd worden ervaren. Dit is zeker het geval als er geen andere volwassenen in de buurt zijn met wie men de verantwoordelijkheid voor het kind kan delen. Vrije tijd doorgebracht met uitsluitend volwassenen, en vooral met de eigen partner, wordt daarentegen opgevat als kwalitatief hoogstaande vrije tijd (zie paragraaf 1.4).
In tabel 3.6 zien we dat vrouwen en mannen het grootste deel van hun vrije tijd in gezelschap doorbrengen. Meestal gaat het daarbij om hun partner of om niet-huisgenoten zoals vrienden, familieleden of buren. In hoofdstuk 2 werd duidelijk dat vrouwen meer belang hechten aan sociale contacten in hun vrije tijd, maar hier blijkt dat dit slechts een iets groter (en niet-significant) deel van hun vrije tijd in beslag neemt. Dit zou kunnen duiden op een slechtere kwaliteit van de vrije tijd, als ze hier minder dan gewenst aan toekomen. Zeker is dat niet; het kan ook zijn dat mannen meer vrije tijd met anderen doorbrengen dan ze zouden willen. Vrouwen brengen ook minder vrije tijd door met uitsluitend hun partner dan mannen,[5] en meer van hun vrije tijd met kinderen, zowel alleen met de kinderen als iets meer (niet-significant) met het hele gezin. Beide kunnen worden opgevat als een indi-

catie van minder vrij en naar eigen behoefte in te vullen tijd. Het gaat hier overigens uitsluitend om vrije tijd doorgebracht in *dezelfde ruimte*. Kinderen die boven slapen of hun huiswerk (zouden moeten) maken, tellen dus niet mee. Ook deze kinderen in een andere ruimte kunnen van invloed zijn op de mogelijkheden van vaders en/of moeders om hun vrije tijd naar eigen inzicht in te vullen, maar dat is in het tijdsbestedingsonderzoek niet gemeten.

Tabel 3.7
Met wie men de vrije tijd doorbrengt, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht, 2011 (in uren per week en in procenten van de vrije tijd)

	vrouwen		mannen		verschil tussen mannen
	uren	%	uren	%	en vrouwen significant?
vrije tijd alleen	14,2	32	14,9	32	n.s.
vrije tijd met uitsluitend de partner[b]	9,7	23	11,1	26	**
vrije tijd met uitsluitend kind(eren)[b, c]	2,9	7	1,9	5	**
vrije tijd met partner en kind(eren)[b, c]	2,6	7	2,3	6	n.s.
vrije tijd met niet-huisgenoten	11,2	26	10,6	24	n.s.
overig	0,5	1	0,5	1	n.s.
onbekend	2,1	5	2,8	6	n.s.

a Met uitzondering van voltijdstudenten.
b En eventueel andere niet-huisgenoten. In principe zou de zorg voor kinderen met deze anderen kunnen worden gedeeld, maar daarbij blijft de ouder verantwoordelijk. Het komt bovendien nauwelijks voor.
c Tijd doorgebracht met jonge kinderen of ‘andere huisgenoten, niet de partner’. In principe zou het bij de laatsten ook om inwonende andere volwassenen kunnen gaan. Aangezien minder dan 1% van de respondenten in het tijdsbestedingsonderzoek samenwoont met iemand die geen partner en ook geen kind is, nemen we aan dat de andere huisgenoot (vrijwel) altijd een ouder thuiswonend kind is.

n.s. = niet-significant; * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

Bron: SCP/CBS (TBO’11)

Het aandeel kindgebonden vrije tijd is uiteraard hoger bij ouders van jonge kinderen. Moeders brengen 27% van hun vrije tijd door in aanwezigheid van een kind, voor vaders is dat 23%. Het verschil zit vooral in de vrije tijd die ze alleen met hun kind zijn. Moeders van jonge kinderen brengen ook een wat groter deel van hun vrije tijd door met niet-huisgenoten en dit sluit aan bij hun grotere behoefte aan sociale contacten (zie hoofdstuk 2). Aan vrije tijd uitsluitend in gezelschap van hun partner komen ze wat minder toe. Dit kan onder andere te maken hebben met het tijdstip waarop moeders en vaders vrij hebben. Zoals we in hoofdstuk 2 hebben gezien, hebben vrouwen vaker doordeweeks overdag vrij, terwijl de vrije tijd van mannen zich in de avonden en het weekend concentreert. De kans dat de partner ook thuis is en de kinderen al naar bed zijn, is dan natuurlijk groter. Vergeleken met ouders van jonge kinderen brengen alleenwonenden zoals te verwachten veel minder van hun vrije tijd door met een partner (zij kunnen bijvoorbeeld een partner heb-

ben met wie ze niet samenwonen) en kinderen (voor zover ze dat wel doen, gaat het om al wat oudere kinderen: eenoudergezinnen met oudere kinderen vallen in deze groep, of gescheiden ouders met een kind die bij de ex woont, of buurkinderen, neefjes of nichtjes). Ze brengen iets meer vrije tijd met niet-huisgenoten door en vooral veel meer vrije tijd alleen. Hierin vinden we geen verschillen tussen mannen en vrouwen. Ook bij de samenwonende vrouwen en mannen zonder jonge kinderen verschilt het gezelschap waarin de vrouwen en mannen hun vrije tijd doorbrengen niet.

Vooral de aanwezigheid van kinderen kan belastend zijn voor de mogelijkheden van ouders om hun vrije tijd naar eigen inzicht in te vullen; voor moeders mogelijk meer dan voor vaders. Sayer (2001) laat zien dat tussen 1975 en 1998 vooral moeders een steeds groter deel van hun vrijetijdsbesteding hebben ingeruild voor activiteiten met en voor hun kinderen. Hays (1996) wijt dit aan de vrij recente '*ideology of intensive mothering*'. Vaders blijken meer te genieten van hun tijd met hun kinderen (Offer 2014; Roeters en Gracia 2015). Ook besteden moeders sowieso veel meer tijd aan zorgtaken, en mogelijk maakt dit de kindgebonden vrije tijd voor hen minder waardevol of meer belastend dan voor de vaders die de hele dag op hun werk waren.
In figuur 3.1 wordt duidelijk dat vooral in jonge gezinnen, met kinderen die nog niet naar school gaan, het verschil tussen vaders en moeders in deze kindgebonden vrije tijd groot is. Dit aandeel neemt bij de moeders af als alle kinderen naar de basisschool gaan, en nog wat verder als alle kinderen de middelbareschoolleeftijd hebben bereikt. Bij de vaders neemt het aandeel kindgebonden vrije tijd juist toe als er geen kinderen van 0-3 jaar meer zijn. We nemen aan dat dat te maken heeft met het feit dat naarmate kinderen ouder worden, ze later naar bed gaan, en dus langer 'op' zijn tijdens de vrije avond van de vader.

Tabel 3.8
Met wie men de vrije tijd doorbrengt, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar leefsituatie en geslacht, 2011 (in procenten van de totale vrije tijd)

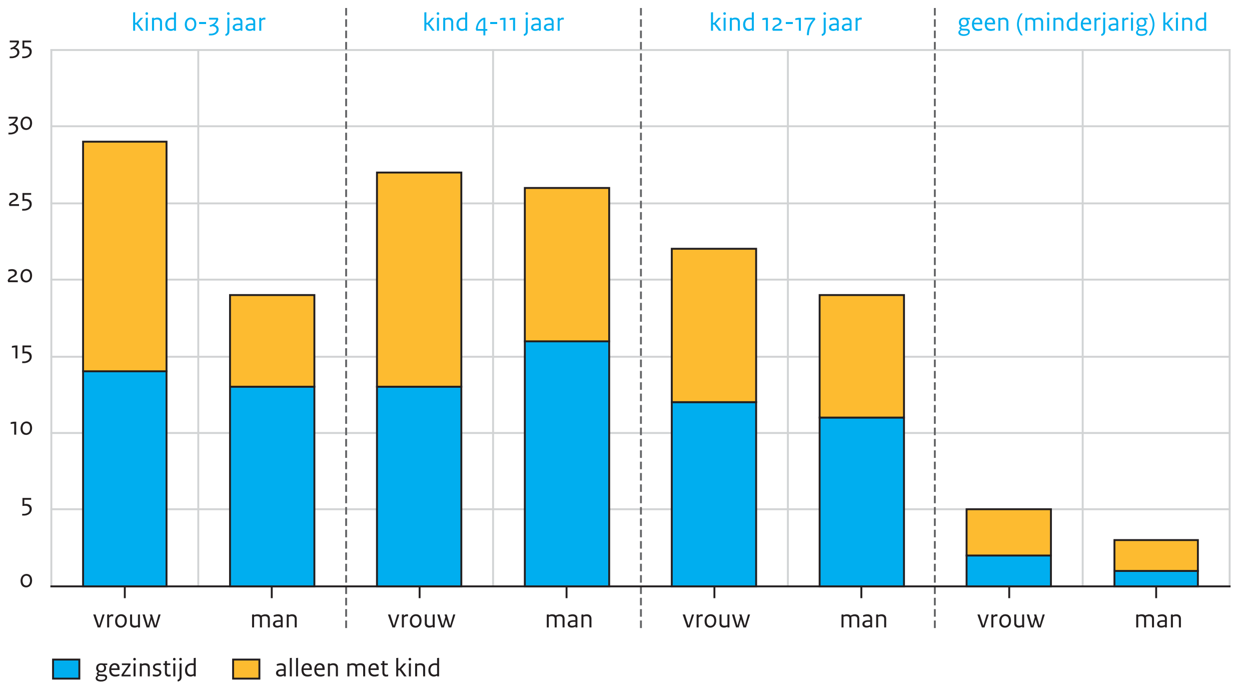
	alleenwonend			samenwonend, geen kind 0-11 jaar			samenwonend, met kind 0-11 jaar		
	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
vrije tijd alleen	52,2	46,3	n.s.	28,5	30,8	n.s.	22,8	25,8	n.s.
vrije tijd met uitsluitend partner	5,7	5,6	n.s.	33,0	34,4	n.s.	19,3	25,2	**
vrije tijd met uitsluitend kind(eren)	3,9	5,2	n.s.	3,7	2,7	n.s.	14,0	7,9	**
vrije tijd met partner en kind(eren)	0,6	0,2	n.s.	4,8	3,5	n.s.	13,4	14,6	n.s.
vrije tijd met niet-huisgenoten	29,5	32,1	n.s.	23,5	21,8	n.s.	25,6	21,1	**

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Figuur 3.1
Kindgebonden vrije tijd, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar leeftijd jongste kind en geslacht, 2011 (in procenten van de totale vrije tijd)

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Vrouwen met een middelbare opleiding brengen meer van hun vrije tijd samen met hun kinderen door dan mannen met een vergelijkbaar opleidingsniveau. Zowel bij laag- als hoogopgeleide vrouwen en mannen maakt dat niet uit. Ook bij de niet-werkende vrouwen en mannen, en bij de in deeltijd werkende vrouwen en mannen, brengt de vrouw iets meer van haar vrije tijd door met kinderen, maar bij de voltijdwerkenden is dat andersom. De verklaring is eenvoudig: moeders hebben zelden een volledige werkweek, vaders meestal wel. Van de voltijds werkende mannen heeft ruim een derde jonge kinderen, van de voltijds werkende vrouwen een op de zeven.

3.5 Slotbeschouwing

In dit hoofdstuk hebben we gezien dat vrouwen gemiddeld genomen weliswaar vrijwel evenveel vrije tijd hebben als mannen, maar dat er aanwijzingen zijn dat de kwaliteit daarvan minder goed is. De meeste vrije tijd blijkt te worden besteed aan televisiekijken, door zowel vrouwen als mannen. Niet duidelijk is of dat onder de noemer 'ontspannen' en 'doen waar je zin in hebt' valt en dus moet worden gezien als 'goede' vrije tijd, of dat ze langer en vaker voor de tv zitten dan ze zouden willen, bijvoorbeeld omdat de energie om hun vrije tijd anders te benutten ontbreekt. In lijn met hun iets grotere behoefte aan sociale contacten brengen vrouwen een iets groter deel van hun vrije tijd door met anderen (vrienden, familie). De veronderstelling dat ze vanwege huishouden en zorg ook in hun vrije tijd meer

aan huis gebonden zijn, gaat niet op. Ze gaan er juist wat meer op uit, mogelijk juist vanwege de zorgtaken: met kinderen naar de speeltuin, het zwembad of het voetbalveld.
Ook hier is niet vast te stellen of dat onder de noemer 'doen waar je zin in hebt' en 'ontspannen' valt, of dat het moet worden gezien als (deels) op de behoeften van kinderen aangepaste vrijetijdsbesteding. Wel kunnen we vaststellen dat de omstandigheden waaronder vrouwen en mannen vrije tijd hebben mogelijk minder ruimte bieden om te doen waar men zin in heeft en toe te komen aan ontspanning. De vrije tijd van vrouwen is meer versnipperd in kortere episodes. Ze doen in hun vrije tijd iets vaker tegelijkertijd een huishoudelijk klusje of zorgen voor hun kinderen. En ze brengen een groter deel van hun vrije tijd door in aanwezigheid van kinderen. Vooral de vrije tijd van moeders lijkt op die manier belast; meer dan die van vrouwen zonder jonge kinderen, en ook meer dan de vrije tijd van vaders. Ook samenwonende vrouwen zonder jonge kinderen hebben (vergeleken met samenwonende mannen) een wat meer verbrokkelde vrije tijd en combineren dat vaker met huishoudelijk werk of zorg. Zelfs bij alleenwonende vrouwen zijn de aaneengesloten perioden vrije tijd korter dan bij alleenwonende mannen. De vrije tijd van vrouwen blijkt dus iets minder vrij in te vullen dan die van mannen. Dit zou een verklaring kunnen zijn waarom vrouwen, zoals we aan het begin van het hoofdstuk hebben gezien, deze vrije tijd deels anders invullen dan mannen. Sporten bijvoorbeeld lijkt lastiger voor iemand die steeds maar een korte tijdspanne vrije tijd tot zijn of haar beschikking heeft of de vrije tijd in gezelschap van een kind doorbrengt.
In hoofdstuk 5 gaan we na of deze structuurkenmerken van de vrije tijd – hier opgevat als indicatoren van de kwaliteit van vrije tijd – samenhangen met gevoelens van tijdsdruk en met de wens om meer of juist minder uur te gaan werken. Eerst gaan we in hoofdstuk 4 dieper in op de kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen en mannen. De kwaliteitskenmerken die we in dit hoofdstuk hebben beschreven, geven immers maar een grove indruk van de kwaliteit van de vrije tijd. Om dit beeld meer in te kleuren en aan te vullen, zijn interviews en focusgroepsgesprekken gehouden met vrouwen en mannen, met en zonder jonge kinderen. In het volgende hoofdstuk worden de resultaten daarvan beschreven.

Noten

1 Het geven van informele hulp hangt samen met leeftijd. Van de 20-49-jarigen doet 15% dat, van de 50-64-jarigen een op de drie (Van Houwelingen en de Hart 2013).

2 Onder vrijetijdsbesteding binnenshuis wordt verstaan: alle mediagebruik, hobby's en spel, klussen, tuinieren en dieren verzorgen, sociale contacten met uitzondering van visite, en uitrusten/niets doen. Alle andere in tabel 2.5 genoemde activiteiten worden opgevat als buitenshuis. Helemaal waterdicht is deze scheiding niet. Zo hoeven hobby's uiteraard niet per definitie thuis plaats te vinden en sporten niet per se elders.

3 Sevilla et al. (2013) gebruikten daarbij dezelfde indicatoren van 'kwaliteit' als in ons onderzoek. Ook zij keken naar de mate van versnippering, multitasken en vrije tijd doorgebracht in aanwezigheid van kinderen.

4 Vrouwen iets meer dan mannen, respectievelijk 19% en 16%.

5 Het klinkt wat vreemd dat samenwonende vrouwen zeggen meer vrije tijd met hun partner door te brengen dan samenwonende mannen. Het gaat hier echter niet om *met elkaar* samenwonende vrouwen en mannen.

4 De verborgen inspanning: emotion work in de vrije tijd[1]

Aan de beleving van vrije tijd liggen allerlei persoonlijke afwegingen ten grondslag die te maken hebben met beperkingen en vrijheden in het dagelijkse leven. Ook impliciete verwachtingen die mensen van zichzelf hebben en/of vanuit de omgeving ervaren, spelen een rol. In eerdere hoofdstukken in dit rapport zijn vrijetijdsbesteding en vrijetijdsbeleving van mannen en vrouwen aan bod gekomen. Mannen en vrouwen lijken ongeveer over evenveel vrije tijd te beschikken en vrijwel iedereen stelt 'ontspanning' en 'doen waar je zin in hebt' voorop als ideale invulling van de vrije tijd. Vrouwen hebben iets meer dan mannen behoefte aan sociale contacten. Grotere verschillen tussen de seksen zijn vooral te vinden in de *beleving* van vrije tijd: vrouwen voelen zich meer gejaagd en ervaren een grotere tijdsdruk. Bovendien is de vrije tijd van vrouwen (vooral van moeders van jonge kinderen) meer versnipperd in korte perioden, is er sprake van overlap tussen vrije tijd van vrouwen en huishoudelijke klusjes en zorg voor kinderen (multitasken) en brengen vrouwen meer dan mannen tijd met kinderen door in hun vrije tijd (kindgebonden vrije tijd). Versnippering, multitasking en kindgebonden vrije tijd worden in de literatuur als nadelig gezien voor kwalitatief goede vrije tijd (Knulst 1977; Bittman en Wajcman 2000; Mattingly en Bianchi 2003; Sevilla et al. 2012). Onder andere ontspanning en doen waar je zin in hebt, de belangrijkste twee kenmerken die de respondenten aan ideale vrije tijd koppelen, zouden daardoor in het geding komen.

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de kwaliteit van vrije tijd door licht te werpen op het proces en de achterliggende afwegingen die ertoe leiden dat vrije tijd wordt onderbroken (versnippering) en soms overlapt met zorg en huishouden (multitasken). Ook onderzoeken we waarom meer vrije tijd niet per definitie meer ontspanning en een afname van gejaagdheid met zich meebrengt. Zoals besproken in hoofdstuk 1 duiden eerdere internationale studies over vrijetijdsbeleving op structurele verschillen tussen mannen en vrouwen in de mate waarop ze zich in hun vrije tijd verantwoordelijk voelen of juist afschermen voor huishoudelijke zorgtaken (Bianchi en Mattingly 2003; Bittman en Wajcman 2000; Hessing 1994; Seymour 1992). Vrouwen zouden zich bovendien meer dan mannen om het welzijn van anderen in hun directe omgeving bekommeren; een constatering die overeenkomt met de kwantitatieve gegevens uit dit onderzoek, namelijk dat vrije tijd van vrouwen meer kindgebonden is en vaker met huishouden en zorg overlapt.

Het concept *emotion work* (Hochschild 1979), ofwel het management en onderhouden van het welzijn van relaties binnen het gezin, zal toegespitst op vrije tijd de theoretische leidraad in dit hoofdstuk vormen. We komen er in de volgende paragraaf op terug. Enerzijds zijn we geïnteresseerd in de verschillen tussen de kwaliteit van vrije tijd van mannen en vrouwen zoals zij die zelf formuleren. Anderzijds besteden we aandacht aan de onderliggende ideeën en idealen van de respondenten met betrekking tot mannelijkheid en vrouwelijkheid, voor zover die van belang zijn voor de beleving van vrije tijd. Ook dit genderperspectief lichten we in de volgende paragraaf nader toe.

In een verkennend kwalitatief onderzoek zijn zes interviews en vijf focusgroepgesprekken gehouden met in totaal 46 mannen en vrouwen, om meer zicht te krijgen op genderdynamieken die de kwaliteit van de vrije tijd beïnvloeden. De onderzoeksgroep is divers in termen van beroep, opleiding, woonplaats en leeftijd van de kinderen, en bestaat uit zowel moeders en vaders als uit vrouwen zonder kinderen.[2] In zowel de interviews als de focusgroepen zijn dezelfde thema's besproken, zoals de vraag wat men als ideale vrije tijd beschouwt en of (en hoe) de komst van kinderen de kwaliteit van vrije tijd van de ouders heeft beïnvloed, het verschil tussen vrije tijd thuis en buiten de deur, wat de voorwaarden zijn om te kunnen ontspannen, wie thuis doorgaans gezamenlijke vrijetijdsactiviteiten initieert en organiseert, de neiging om in de vrije tijd tussendoor klusjes op te pakken en het al dan niet vooruit plannen van vrijetijdsactiviteiten. In de interviews zijn we iets meer op persoonlijke situaties ingegaan, zoals de relatie met de partner en kinderen. De focusgroepen hebben we ingezet om onder andere via stellingen discussies op gang te brengen tussen deelnemers onderling, om daarmee normatieve kaders die ze hanteren zichtbaar te krijgen. Alle interviews en focusgroepen werden getranscribeerd en de data hebben we gecodeerd en geanalyseerd in het computerprogramma ATLAS-ti.
Opvallend aan de antwoorden van de respondenten en de discussies die in de focusgroepen ontstonden, was dat zeker onder de ouders (36 van de 46 respondenten) het onderwerp van kinderen en hun invloed op de kwaliteit van vrije tijd een dominant thema was, maar vooral ook wat het betekent om een goede ouder te zijn. Daarnaast bleken huishoudelijke taken – in het bijzonder bij de vrouwen – een grote rol te spelen in afwegingen rondom vrijetijdsbesteding en bepalend te zijn voor vrijetijdsbeleving. Andere thema's die werden geïntroduceerd, zoals de relatie tussen vrije tijd en betaald werk (bv. de wens om arbeidsdeelname uit te breiden of te reduceren ten behoeve van betere vrije tijd) maakten daarentegen beduidend minder los onder de respondenten. De geringe discussies over verandering in arbeidsuren betroffen onderwerpen die niet direct met vrijetijdsbeleving te maken hadden: inhoud van het werk, tijd- en plaatsonafhankelijk werken en persoonlijke afwegingen en interesses.
In hoofdstuk 5 werpen we met behulp van kwantitatieve data een blik op de relatie tussen de kwaliteit van vrije tijd en de bereidheid om al dan niet meer uren te willen werken. In dit hoofdstuk richten we ons op de opvallendste uitkomsten van het kwalitatieve onderzoek. Het management van relaties binnen het gezin, associaties met 'thuis' als een mogelijke plek voor ontspanning en noties van goede ouderschap komen aan de orde. In de slotbeschouwing komen we terug op de belangrijkste bevindingen uit dit kwalitatieve gedeelte van het onderzoek. Eerst schetsen we een theoretisch kader aan de hand waarvan het onderzoek is opgezet en de data zijn geanalyseerd.

4.1 Emotion work en doing gender

Volgens Hochschild (1979) zijn emoties, evenals gedrag en gedachten, onderhevig aan sociale afspraken en regels. Tijdens een bruiloft, begrafenis, op het werk en thuis zijn er allerlei conventies die van invloed zijn op onze emoties. We voelen ons bijvoorbeeld blij,

verdrietig, betrokken, dankbaar of bezorgd, omdat we ervaren dat dat zo hoort. Of zoals Hochschild het formuleert: we *beheren* voortdurend onze emoties in relatie tot sociale normen. Voor een deel reproduceren we die normen door ons eraan te houden, maar soms overschrijden we die normen door afwijkend gedrag of afwijkende emoties te vertonen. Sociale normen kunnen dominant en hardnekkig zijn, maar zijn dus niet onveranderlijk. Volgens deze interactieve benadering is emotie een sociale aangelegenheid en vergt voortdurende monitoring en bewaking: emotion work (Hochschild 1979). Het monitoren en bewaken kan betrekking hebben op eigen emoties, maar kan ook extern gericht zijn en bijvoorbeeld om het onderhouden van het welzijn van relaties binnen het gezin gaan. In dit hoofdstuk richten we ons op de relatie tussen emotionele investering van mannen en vrouwen in het welzijn van hun gezin en de kwaliteit van hun vrije tijd.

Hoewel mensen zich vaak bewust zijn van wat ze voelen, staan ze doorgaans niet stil bij hoe ze zich 'horen' te voelen, oftewel de conventies die aan hun *emotion work* ten grondslag liggen. Als voorbeeld kan een moeder zich meer dan haar man schuldig voelen om de hele dag te werken en het kind naar de kinderopvang te sturen. Aan moederschap zijn andere conventies verbonden dan aan vaderschap. Dit kan door de moeder in kwestie en haar omgeving als vanzelfsprekend en het gevolg van 'vrije keuze' worden ervaren. Toch is die houding – als moeder ben je hoofdverantwoordelijk voor de zorg voor de kinderen – en de inspanning die daarmee gepaard gaat geen vanzelfsprekendheid, maar een sociale afspraak. Zulke sociale afspraken beïnvloeden ons leven op meerdere vlakken en kunnen er bijvoorbeeld toe leiden dat vrije tijd van moeders meer kindgebonden is en vaker overlapt met zorgtaken.
Het *emotion work* kan op deze manier samenvallen met het in stand houden en naleven van een genderidentiteit: de goede moeder. Generaties vrouwen kunnen zich spiegelen en conformeren aan de norm van de altijd beschikbare moeder. Door herhaling worden sociale normen rondom mannelijkheid en vrouwelijkheid bekrachtigd (Butler 2002). Het uitgangspunt is dat genderidentiteit een kwestie is van gedrag ofwel 'doen' – vandaar het begrip *doing gender* (West en Zimmerman 1987) – in plaats van dat het een natuurlijk gegeven is. Alle betrokkenen dragen bij aan het in stand houden en naleven van de norm van de 'goede' moeder.
De vanzelfsprekendheid van de sociale toeschrijving van mannelijkheid en vrouwelijkheid en de daarop gebaseerde houding die mannen en vrouwen in relatie tot elkaar in de privésfeer aannemen, gaan volgens Komter (1985) gepaard met machtsuitoefening. Net als Hochschild neemt Komter als theoretisch vertrekpunt een gecompliceerd samenspel van maatschappelijke, psychologische en ideologische invloeden die de belevingswereld van het individu mede bepalen. In de relatie met de partner wordt macht uitgeoefend doordat allerlei taken met verschillende sociale machtsbronnen zoals geld en persoonlijke ontwikkeling zijn verbonden die de seksen op ongelijke wijze toekomen. Ook als er sprake van consensus is, kan het dus in veel gevallen om machtsongelijkheid gaan. Huishouden, verzorging en koestering vallen volgens Komter binnen dominante rolpatronen tussen vrouwen en mannen als vanzelfsprekend aan vrouwen toe, terwijl mannen georiënteerd

blijven op betaald werk en een beroepsloopbaan buitenshuis. De vrouw is in die context meer dan de man geneigd om haar leven rondom de zorg voor de gezinsleden te organiseren. De macht van vanzelfsprekendheid werkt door in spraakgebruik, gevoelens, beleving, perceptie, opvattingen en gedrag. Zo kan een vrouw meer druk voelen in de vrije tijd als er nog huishoudelijke karweitjes liggen en zal ze het multitasken meer als een verplichting ervaren.
In de volgende paragrafen presenteren we vanuit dit theoretisch kader met *emotion work* en *doing gender* als de hoofdconcepten een analyse van de data uit een kwalitatief onderzoek over de kwaliteit van vrije tijd van mannen en vrouwen. Uit de antwoorden van de respondenten blijkt dat associaties met 'thuis' voor mannen en vrouwen verschillend zijn. In paragraaf 4.4 illustreren we wat die verschillen zijn en hoe die kunnen worden begrepen. Zoals eerder al benoemd, spelen ideeën over en verwachtingen rondom goed moeder- en vaderschap een grote rol in hoe mensen hun vrije tijd invullen en beleven. In paragraaf 4.5 laten we zien welke dominante noties over ouderschap onder de respondenten leven en hoe deze de kwaliteit van vrije tijd van mannen en vrouwen op diverse wijzen beïnvloeden.
In de volgende paragraaf staan we stil bij het belang dat deelnemers aan het emotionele welzijn van hun gezin hechten en hoe ze daarmee in relatie tot of als onderdeel van hun vrije tijd omgaan.

4.2 Onderhoud van het emotioneel klimaat binnen het gezin

Sommige activiteiten zijn moeilijk zichtbaar te maken als 'werk'. Voorbeelden hiervan zijn gesprekken over het welzijn van het gezin voeren, de mentale en emotionele inspanning rondom zorg en huishouden, en het vooruit plannen van gezamenlijke vrijetijdsactiviteiten. Bedenken dat er een cadeautje moet worden gekocht voor een aankomend kinderpartijtje of dat de gymspullen mee naar school moeten, zijn vormen van inspanning die vaak door de betrokkene noch door de omgeving als werk worden opgemerkt. Er kunnen zelfs morele bezwaren zijn tegen het als werk benoemen van deze activiteiten, omdat we bijvoorbeeld vinden dat we ze graag en onbaatzuchtig horen te doen en er geen expliciete erkenning voor zouden moeten verwachten.
De onzichtbaarheid van zulke aan zorg gerelateerde activiteiten speelt des te meer wanneer we tijd in strikte categorieën van vrije tijd en verplichting willen verdelen. Het zijn namelijk activiteiten die precies op de grens van die twee categorieën liggen; ze liggen in het verlengde van zorg en huishouden (verplichting), maar vinden voortdurend plaats (ook in de vrije tijd). Bovendien vergen ze tijd, inzet en specifieke vaardigheden, en zijn ze moeilijk in te plannen en te begrenzen (Daniels 1987; Erickson 1993, 2005).

In deze paragraaf gaan we in op de genderdynamieken die gepaard gaan met het investeren in emotioneel welzijn van gezinsleden als een taak die mogelijk doorsijpelt naar de vrije tijd. *Emotion work* is hier gedefinieerd als:

- het initiëren van gesprekken over het welzijn van het gezin;
- het managen van zorg en huishouden;
- het organiseren van vrijetijdsactiviteiten voor het hele gezin.

In gesprek over het welzijn van het gezin

In een interview met een hogeropgeleide, jonge moeder met een deeltijdbaan vraagt de interviewer of zij het voeren van 'goede gesprekken' als belangrijk onderdeel van vrijetijdsbesteding beschouwt. De geïnterviewde antwoordt onmiddellijk met een 'ja' en legt vervolgens uit dat ze het initiëren van gesprekken over de emotionele gemoedstoestand van haar kinderen en partner als haar 'taak' ziet.

> *Mijn partner is sowieso wat introverter dan ik. [...] Hij heeft er echt tijd voor nodig en de rust. [...] Het is mijn taak sowieso, de verbinding en de intimiteit en de gesprekken en de vragen en de emoties.*

Het benoemen van 'verbinding, intimiteit, gesprekken, vragen en emoties' als haar taak laat zien dat deze respondent deze activiteiten vanuit plichtsbesef uitvoert. Bovendien verklaart ze de onderlinge taakverdeling met haar partner op dit gebied in termen van persoonlijke verschillen, waar ze zich dan ook bij neerlegt.

Ook voor een moeder van twee kinderen met een deeltijdbaan is de taakverdeling thuis duidelijk als het gaat om het aankaarten van kwesties die met het welzijn van het gezin te maken hebben. Zij is namelijk 'altijd' degene die deze taak op zich neemt: 'Op metaniveau praten, ja, dat is gewoon mijn ding, mijn rol ook om dat aan te jagen.' Haar verklaring voor deze taakverdeling is dat ze veel meer op de hoogte is van wat er speelt: 'Ik ben gewoon beter op de hoogte als er iets is, als ze zich niet goed voelen.' Haar grote kennis van het welzijn van de gezinsleden die ze door haar emotionele betrokkenheid vergaart, stelt haar vervolgens in staat om een aanleiding voor een metagesprek beter te signaleren. Hier is sprake van een zelfversterkend proces: zij is beter op de hoogte van wat er speelt en investeert daardoor meer in het emotionele welzijn van het gezin, maar beter op de hoogte zijn van wat er speelt, veronderstelt op zichzelf al een investering in het emotionele welzijn van anderen.

Een vader van drie kinderen zegt in een interview dat zijn vrouw 'nieuwsgieriger van aard' is. Gecombineerd met zijn 'geslotenheid' leidt dit ertoe dat zij vaker een gesprek over de kinderen of over hun relatie initieert: 'Dingen die ik bijvoorbeeld al lang ingevuld heb, heeft [partner] daar bijvoorbeeld een vraag over.' Dit heeft volgens hem met een verschil tussen mannen en vrouwen te maken: 'Het is heel herkenbaar, voor mijn collega's ook, dat vrouwen toch meer zitten te tobben over dingen waar wij heel makkelijk aan voorbijgaan.' Hier wordt een verschil in de aard van mannen en vrouwen naar voren gebracht als de reden voor het al dan niet initiëren van een gesprek. Bovendien heeft het woord 'tobben' een negatieve kwalificatie die hij aan het gedrag van zijn partner toeschrijft, waarachter het idee lijkt schuil te gaan dat vrouwen vaker 'moeilijk doen' en dat mannen 'gemakkelijker'

zijn. De verwijzing naar fundamentele verschillen tussen de seksen, als gevolg waarvan een specifieke taak eerder aan een van de seksen wordt toebedeeld, maakt dat ongelijkheid in taakverdeling wordt genormaliseerd en in stand wordt gehouden. Ongelijkheid wordt niet als zodanig erkend, maar als gevolg van fundamentele (en onveranderlijke) verschillen gezien.
Ook onder de moeders met jonge kinderen is de voortdurende bekommering om het welzijn van de gezinsleden een taak die volgens hen bij vrouwen hoort:

A: *Dat hoort natuurlijk. Maar ik denk dat wij... Ja, misschien omdat ik vrouw ben of zo. Ik heb het wel veel meer of zo. Weet je, dat ik dat... Ik wil gewoon dat het met iedereen goed gaat, en ik ga altijd, weet je, met iedereen in gesprek. Wat is er nou? Voel je je niet goed? Waarom ben je dan chagrijnig, schatje? En wat is er dan?*

B: *Wat kan ik voor je doen?*

A: *Ja, ja precies. Wat moet mama doen om het voor jou beter te maken? Weet je wel. Ik heb dat wel echt heel erg, ja.*

De referentie naar natuur en vrouwelijkheid in relatie tot informele zorg heeft, zoals ook uit eerder onderzoek blijkt (Gerstel 2000), een rechtvaardigende functie: het hoort nu eenmaal zo. Dit sluit aan bij de notie van 'vanzelfsprekendheid' die Komter (1985) koppelt aan machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de intieme sfeer. Juist wanneer verschillende betrokkenen die verdeling vanzelfsprekend vinden, kunnen we spreken van effectieve machtsuitoefening: niemand bevraagt de ongelijke verdeling van taken en de macht wordt niet zozeer door een individu of groep uitgeoefend, maar vanuit een abstractie, namelijk veronderstelde 'fundamentele' of 'natuurlijke' verschillen tussen mannen en vrouwen. In dit kader van zulke verschillen tussen mannen en vrouwen worden taken op een bepaalde manier verdeeld en worden mannelijkheid en vrouwelijkheid geconstrueerd, ofwel er wordt *gender gedaan*.

Management van zorg en huishouden

Behalve door gesprekken te voeren, investeren mensen ook op andere, implicietere manieren in het welzijn van hun gezin. Zo kunnen mensen vaker stilstaan bij de gemoedstoestand van andere gezinsleden, zich emotioneel ontvankelijk opstellen voor signalen vanuit de omgeving en nadenken over hoe er verbetering te realiseren in onderlinge verhoudingen is. Zulke processen van mentale inspanning die gericht zijn op het welbevinden van het gezin noemen we het 'management van zorg'.
Vergelijkbare processen vinden plaatst rondom huishoudelijke taken. Het anticiperen op huishoudelijke klusjes en vooruit plannen, maar ook de communicatie daarover met anderen, scharen we onder 'managen van huishouden'. Hierna laten we zien hoe *emotion work* in termen van het management van zorg en huishouden in zijn werk gaat.
In de groep met moeders met jonge kinderen vertelt een deelneemster naar aanleiding van een gesprek over man-vrouwverschillen dat zij anders dan haar man veel meer zicht heeft op potentieel gevaarlijke situaties waarin hun kind terechtkomt. Als voorbeeld verwijst ze naar feestjes:

Op feestjes zie ik iedereen altijd heel relaxed doen. Ik zit altijd met van die argusogen te kijken van: waar zijn mijn kinderen? En dan zeg ik tegen mijn partner: 'Jij moet ook opletten!' En dan zegt hij: 'Het gaat toch goed.' En het is gewoon dat gevoel dat je hebt, die verantwoordelijkheid en dat loslaten is gewoon lastig. Dat hebben wij waarschijnlijk als moeders wat meer.

Dit citaat laat onder andere zien hoe zorgtaken soms naar de vrije tijd doorsijpelen en de kwaliteit ervan beïnvloeden. Voor deze moeder is het lastig om de verantwoordelijk voor kinderen, als een constante beleving, los te laten tijdens een feest. Volgens haar heeft haar partner hier minder last van en voelt hetzelfde feestje minder vrij voor haar dan voor haar man. Behalve dat hij misschien een andere inschatting maakt van wat gevaarlijk is, kan het zijn dat hij er onbewust van uitgaat dat zij de kinderen in de gaten houdt, waardoor hij zich gemakkelijker op het feest kan richten. Hij is meer gevrijwaard van zorgmanagement dan zijn partner.

Emotion work kan er soms toe leiden dat dezelfde activiteit voor de een wel en voor de ander niet als vrij aanvoelt. Wanneer in een interview met een hogeropgeleide moeder de dagactiviteiten worden doorgenomen, blijkt dat zij en haar partner op doordeweekse avonden samen een paar uur vrij hebben. Als de interviewer vraagt of die tijd daadwerkelijk als vrije tijd wordt ervaren, zegt zij het volgende:

Dat vind ik eigenlijk wel een goede vraag: ervaar je 's avonds van 7 tot 10 als vrije tijd? Nou, eigenlijk had ik daar niet zelf aan gedacht. Omdat ik dan altijd bezig ben met de werkdag van morgen, met het huishouden, met... plannen, met lijstjes. [De partner] is een hele goede check, die checkt dan heel vaak met terugwerkende kracht ook, van: 'Maar kijk nou eens naar de afgelopen uren, eigenlijk hebben we gewoon een paar uur op de bank gelegen en film gekeken'. Dus... Het zit vaak meer in je hoofd, dat het geen vrijetijdsbeleving is.

's Avonds op de bank liggen en samen met de partner een film kijken, wordt door degene die *emotion work* verricht niet en door de ander wel als vrije tijd ervaren. Vrijetijdsbeleving vereist een mentale ervaring die soms voorbijgaat aan daadwerkelijke activiteiten, zoals dit verhaal illustreert. Deze jonge moeder laat aan de interviewer een gezinsagenda zien, die ze regelmatig in de avonden bijhoudt. In steeds hetzelfde handschrift staan in blokjes per dag wanneer en door wie iets in het huishouden moet gebeuren. Hoewel ze samen op de bank liggen, voelen die uren voor hem als vrije tijd en voor haar als hét moment om het programma voor de komende dagen door te nemen. Interessant genoeg lijkt ze haar partner gelijk te geven in zijn beleving van de tijd, wat erop wijst dat ze het managen van huishouden niet als werk ziet, maar een vervelende mentale houding die ze zou moeten vermijden.

Het organiseren en plannen van het huishouden is volgens meerdere deelnemers bovendien een kwestie van 'inzien' dat er iets moet gebeuren. Vrouwen zouden daar meer oog voor hebben dan mannen. Dit is een fragment uit een interview met een jonge moeder die in deeltijd werkt:

Dat blijft maar iets waar we gewoon anders over denken. Poetsen is voor mij iets heel vanzelfsprekends dat gewoon moet gebeuren. En wat ik doe. En hij [de partner] lijkt het niet te zien, dus we heb-

ben sinds kort ook af en toe een schoonmaakster. Ik heb gewoon echt geen zin meer om de hele tijd dat gesprek te voeren. Er moet nou eenmaal gedweild worden, de wc moet nou eenmaal geschrobd worden en moet ik nou... moet ik nou een lijst maken met alle dingen die er moeten gebeuren en dat we er kruisjes achter gaan zetten wie dat allemaal doet, namelijk ik?

Het voeren van 'dat gesprek' en de taak om een lijstje te maken en bij te houden, vallen onder huishoudmanagement, inspanningen waar deze vrouw liever afstand van doet.
De oplossing is niet het delen van die verantwoordelijkheid, aangezien haar partner 'het niet ziet', maar het overdragen ervan aan een derde. De ervaring dat vrouwen beter inzien wat er moet gebeuren in het huishouden en dat het moeite kost om de partner daar telkens op te moeten wijzen, wordt ook gedeeld door de groep vrouwen met oudere kinderen:

A: *Dat is net zoals als ik dingen op de trap neerzet, dat doe ik heel vaak, dan heb ik het idee van dat moet naar boven toe. [Gelach in de groep.] Hij stapt daar gewoon overheen. Dan breekt hij bijna zijn nek, maar bedenkt niet: 'Een stapel handdoeken, dat zal wel naar boven moeten.'*
B: *Goh, we hebben overal hetzelfde!*

[Er wordt door elkaar gepraat.]
A: *Dat is een blinde vlek bij die mannen.*
C: *Ja, je moet het vragen.*
B: *Ja, ik moet het zelf wel vragen.*
C: *Ja, ze doen het niet uit eigen overweging.*
D: *Daar word ik af en toe wel moe van.*
E: *Kost energie.*

Behalve de moeite die het kost om het huishouden in je eentje te moeten beheren, laat dit fragment ook zien dat deze vrouwen hun mannelijke partner een gebrek aan competentie toeschrijven in het reilen en zeilen van het huishouden, een vaardigheid waar ze zelf wel over beschikken. Op deze manier eigenen ze zich een superieure positie toe, gebaseerd op een normatieve notie van vrouwelijke en mannelijke eigenschappen. Hieruit blijkt dat het machtsspel in het huishouden niet kan worden gezien als iets wat zich afspeelt tussen simpelweg 'de machtsdrager' en 'de ondergeschikte'. De constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid, oftewel processen van *doing gender*, behelzen allerlei afwegingen en onderhandelingen binnen het kader van – weliswaar ongelijke – machtsverhoudingen.
In de focusgroep met vaders met oudere kinderen geven de deelnemers aan dat ze altijd bereid zijn thuis te 'helpen' als hen daarom wordt gevraagd. Wanneer de gespreksleider de kwestie voorlegt dat sommige vrouwen het vermoeiend vinden om hun partners voortdurend te moeten vrágen om te helpen in het huishouden, volgen er allerlei reacties die op onbegrip duiden: 'Heb je dan wel een goede relatie, vraag ik me af. [...] Dus waar ben je dan mee bezig, als je je vaste partner niet eens kunt vragen om dingen?' Voor deze vaders is het onbegrijpelijk dat vrouwen zich bezwaard voelen om hun partner om een 'gunst' te vragen. Om aan dat onbegrip uiting te geven, wordt de kwaliteit van de relatie in twijfel getrokken,

want in een goede relatie zou taken delegeren geen probleem moeten zijn. Dit gaat echter voorbij aan het punt dat vrouwen maken, namelijk dat zij vinden dat mannen uit zichzelf initiatief horen te nemen in het organiseren van het huishouden in plaats van dat daar herhaaldelijk op moet worden aangedrongen. Dat mannen hieraan voorbijgaan, kan een manier zijn om de kwestie te bagatelliseren en daarmee de verantwoordelijkheid van zich af te schuiven. Tegelijkertijd worden deze mannen in deze discussie door de gespreksleider bewust geconfronteerd met kritiek en hebben ze misschien het idee zich te moeten rechtvaardigen. Duidelijk is in ieder geval dat huishoudmanagement hier niet als werk wordt erkend.

Organisatie van gezamenlijke vrijetijdsactiviteiten

Het plannen en organiseren van gezamenlijke vrijetijdsactiviteiten is ook een vorm van investering in het emotionele welzijn van het gezin. Zulke activiteiten dragen bij aan het onderhouden en versterken van relaties binnen het gezin (Hochschild 1979). In zowel de interviews als de focusgroepen is aan de deelnemers de volgende stelling voorgelegd: 'Ik denk graag vooruit en plan leuke vrije tijdsactiviteiten voor het hele gezin.' Het idee was om de deelnemers met elkaar in gesprek te laten gaan over wie welke soorten gezamenlijke vrijetijdsactiviteiten initieert en organiseert, welke afwegingen daarin worden gemaakt en hoe de respondenten het proces beleven. Hierna laten we zien dat op dit punt de posities van deelnemers nogal uiteenlopen.

De meeste vaders met oudere kinderen in dit onderzoek geven de voorkeur aan het 'spontaan' ondernemen van een leuke activiteit samen met het gezin in plaats van vooruit plannen. 'Zolang het kan, spontaan. Dat is veel leuker.' Bovendien spreken oudere kinderen volgens deze vaders liever met vrienden af dan met familie. Het vooruit plannen zou daarom weinig zin hebben. Onder vaders en moeders met jonge kinderen die aan de focusgroepen hebben deelgenomen, lijken beide partners evenveel initiatief te nemen in het voorstellen en organiseren van gezamenlijke vrijetijdsactiviteiten: 'Dat bedenken we samen', 'het is best gelijk verdeeld', 'dat gaat wel fiftyfifty'.

In de groep met vrouwen zonder kinderen komen over dit onderwerp diverse geluiden naar voren: 'Ik heb meer zo iets van: ik wacht wel,' geeft een deelnemer aan. Een andere vrouw zegt dat ze op het moment beduidend minder uren werkt dan haar partner, waardoor ze steeds 'in een sleur' zit en weinig ondernemend is: 'Ik kan me er moeilijker toe zetten. Daarom neemt hij nu meer initiatief.' Iemand anders vertelt dat activiteiten die ruim van tevoren gepland moeten worden, zoals het bezoeken van een tentoonstelling, door haar worden voorgesteld en gepland. Haar partner besteedt minder tijd aan het uitzoeken van een activiteit en initieert eerder 'spontane uitjes' zoals een dagje naar het strand.

In de interviews komt eveneens een variatie aan ervaringen naar voren over het organiseren van gezamenlijke vrijetijdsbesteding. Een vader met drie kinderen en een voltijdbaan zegt dat zijn vrouw meestal degene is die een gezamenlijke activiteit voorstelt, 'maar ik vind het altijd wel leuk en zeg "ja het is goed".' Volgens een moeder van twee kinderen met een deeltijdbaan zit het verschil met haar partner vooral in het soort gezamenlijke activi-

teit: ‘Hij is heel erg van: “Ik wil de stad uit.” [...] Ik ben meer van iets met theater voor kinderen of met vrienden afspreken.’ Een vrouw zonder kinderen geeft aan dat zij meer dan haar partner vooruitdenkt en bijvoorbeeld een bezoek aan de familie of vrienden of een weekendje weg organiseert:

> *Dat kan ook wel komen omdat ik het altijd doe en op een gegeven moment raak je in een patroon. [...] Ik ben denk ik gewoon wat creatiever ook. Hij komt niet verder dan een dagje naar het park of een dagje naar het zwembad.*

Daarentegen zegt een jonge moeder met één kind en een deeltijdbaan dat ze gezamenlijke activiteiten van initiatief tot uitvoering aan haar partner overlaat:

> *Ik vind het een hele stap om überhaupt naar buiten te gaan. Dan vind ik het makkelijker om binnen te blijven hangen in mijn badjas. [...] Hij plant ook altijd vakanties en uitjes en weekendjes weg en regelt ook altijd alles, ook als we daar zijn.*

Of het gaat om het initiëren en organiseren van vrijetijdsactiviteiten, of de type ervan (spontaan iets ondernemen of ruim van tevoren plannen) zijn de ervaringen van deelnemers verschillend, ongeacht geslacht, leeftijd van kinderen, ouder of kinderloos.
Ook doen zich hier geen opvallende genderdynamieken voor. Dit zou kunnen betekenen dat wanneer vrije tijd de contouren van ‘thuis’ te buiten gaat, ervaringen meer divers en de invloed van genderverhoudingen diffuser worden.

4.3 Thuis: een plek voor ontspanning?

In deze paragraaf gaan we in op de relatie tussen *emotion work* en de kwaliteit van vrije tijd in de context van ‘thuis’. Voor de ouders met kleine kinderen die aan het onderzoek hebben meegedaan, blijkt het erg lastig te zijn om zich kwalitatief goede vrije tijd thuis in aanwezigheid van kinderen voor te stellen. Vrijwel alle gesprekken in de interviews en focusgroepen met deze groep over de mogelijkheid om thuis te ontspannen, draaien uiteindelijk om de kinderen en huishoudelijke klusjes. In deze paragraaf presenteren we vanuit een genderperspectief een analyse van de data waarin associaties met ‘thuis’ een centrale rol spelen in hoe deelnemers over de kwaliteit van hun vrije tijd binnenshuis spreken.
Een jonge moeder met een deeltijdbaan beschrijft haar ideale vrijetijdsbesteding als volgt: ‘Als er niemand thuis is en ik keihard mijn eigen muziek kan draaien, dat mis ik heel erg.’ Met de komst van het kind is het voor haar moeilijk geworden om op deze manier het huis voor zichzelf te claimen. Om dit punt verder toe te lichten, geeft ze aan dat ze bijvoorbeeld de aanwezigheid van haar kind tijdens het interview stressvol vindt:

> *Ik weet dat als hij wakker wordt, ik iets meer afgeleid ben en misschien iets minder duidelijke, goede antwoorden kan geven. En in andere sociale contacten ook. Je bent steeds op twee sporen aan het functioneren.*

Vanwege de slaaptijd van het kind had zij voorgesteld om bij haar thuis af te spreken voor het interview, waarvan ze later zegt dat het voor haar onder ‘vrije tijd’ valt. Als het kind

wakker zou worden, zou ze op meerdere sporen moeten 'functioneren'. Dit laatste zou ten koste gaan van haar concentratie en prestatievermogen, en daar maakt ze zich al op voorhand zorgen over. Enerzijds is het praktisch om thuis af te spreken voor het interview en anderzijds levert het stress op vanwege kans op multitasken.
In een focusgroep met moeders van jonge kinderen ontstaat een vergelijkbare discussie over hoe moeilijk het is om thuis te ontspannen:

A: *Dan ben ik even een uurtje vrij, maar denk meteen: laat ik toch maar even kleren wassen, o ik ga toch even strijken. Ik ben ook altijd moe gewoon.*
B: *Mensen denken dat als je thuis zit, dat het dan makkelijk is.*
C: *Echt niet.*
D: *Waar ik tegen aanloop, is dat het een mix is van leuke dingen doen met de kinderen, je relaties onderhouden, maar ook voortdurend huishouden. Juist door de hele tijd thuis te zijn, is het moeilijk om al die dingen uit elkaar te halen.*

Voor deze moeders met jonge kinderen is thuis een plek waar verplichte taken en vrije tijd moeilijk van elkaar te scheiden zijn. Bovendien benadrukken ze het plezier dat ze aan de verplichte zorgtaken ontlenen, maar onderschrijven tegelijkertijd het opgejaagde karakter en de vermoeidheid van 'thuis zijn' als gevolg ervan. Voor hen staat 'thuis' onlosmakelijk voor onbetaald 'werk', wat de dominantie van *emotion work* binnenshuis illustreert. Zoals Griffiths (1988) stelt: de grens tussen onbetaalde arbeid thuis en vrije tijd is moeilijk te leggen voor vrouwen, omdat zij zich primair verantwoordelijk voelen voor het huishouden. Volgens Griffiths is vrije tijd daarom een problematisch begrip vanuit een genderperspectief, aangezien het met betrekking tot vrouwen onterecht uitgaat van een tijd die gevrijwaard is van alle (gevoelde) verplichtingen.
Ook voor een vader met een jong kind is het nodig om de ultieme ontspanning buitenshuis op te zoeken. Na werktijd gaat hij het liefst meteen naar de sportschool:

Gewoon een beetje voor mezelf aan de slag. Geen drukte of wat dan ook om me heen, muziek opzetten en eventjes de focus op mezelf. Een soort van afleiding is het meer, dat je even niet aan huis hoeft te denken. Gewoon eventjes alles op nul.

'Alles op nul' kunnen zetten, gaat deze vader blijkbaar buitenshuis gemakkelijker af. Zoals verderop in deze paragraaf zal blijken, is hij hierin een uitzondering, aangezien de meeste vaders (vooral degenen met oudere kinderen) thuis juist wel met ontspanning na werktijd associëren.
Waar de meeste deelnemers, zowel mannen als vrouwen, het over eens zijn, is de grotere druk die de thuisblijvende ouder ervaart. In de focusgroep met vaders met jonge kinderen vraagt de interviewer aan de groep of ze het idee hebben dat de ouder die thuis bij de kinderen blijft en voor het huishouden zorgt meer vrije tijd heeft dan degene die buiten de deur werkt. De eerste reactie luidt: 'Degene die voor de kinderen zorgt, heeft het minste vrije tijd.' Een werkende vader vervolgt:

Theoretisch heb ik het drukker. Alleen mijn vrouw moet de kinderen vijf keer per week naar school brengen en ophalen en heeft er allerlei taken bij. Zij eet met ze, doet de was... Ja, dan hoef ik niet te zeggen dat ik het drukker heb.

Een andere vader zegt bevestigend: 'In principe is dat een hele, hele taak natuurlijk. De hele dag bezig zijn met kinderen voeden, verschonen, bad, echt alles.' Een vierde vader voegt toe:

Af en toe is zij [de partner] een dag weg. Dan ben ik een hele dag met de kinderen geweest en dan heb ik echt 's avonds als ze op bed liggen: pfff... Maar dan begrijp ik het. Het is wel zwaar. Dan denk ik: het is wel pittig.

Andere vaders twijfelen zelfs of er kwalitatief gezien überhaupt sprake kan zijn van vrije tijd als iemand thuisblijft met kinderen:

Ik denk dat als je alles naast elkaar zet, dat het woord vrije tijd misschien niet het goede woord is. Mijn vrouw heeft het drukker dan ik. Ook in de avonden.

Iemand anders reageert: 'Ik weet niet wie qua uren meer doet, maar als ik kijk wie aan het einde van de dag vermoeider is, dan is zij het wel.' Hier wordt de associatie tussen ontspanning en thuis zijn in het bijzijn van kinderen gerelativeerd of volledig in twijfel getrokken. Hoewel het woord niet gebruikt wordt, lijkt hier impliciet een erkenning te worden geuit voor de ongrijpbare inspanningen die *emotion work* vergt in de context van thuis.
In principe zijn de taken gelijk verdeeld (of moet de man misschien zelfs meer doen), maar in de praktijk gaat de ene context (thuis met de kinderen) met meer inspanning gepaard dan de andere (buitenshuis werk).
Naarmate de kinderen ouder worden, zou het volgens meerdere deelnemers eenvoudiger moeten zijn om ook thuis te ontspannen. Een moeder van twee kinderen verwacht van zichzelf en haar partner dat ze de aanwezigheid van kinderen, nu ze ouder en zelfstandiger zijn geworden, beter moeten kunnen combineren met tijd voor zichzelf en voor elkaar.
Dit gaat alleen niet vanzelf. Ze beschrijft haar worsteling als volgt:

Het idee is natuurlijk dat ik met mijn kinderen mijn leven leef en niet: werk, kinderen en daarna ben ik vrij. Mijn ideaal is dat ik ook met hen erbij vrij ben. [...] Vrije tijd kan je natuurlijk niet helemaal scheiden van je kinderen. Dat zijn geen verschillende domeinen. [...] Tussen tijd voor mezelf en mijn kinderen zit veel ruis. [...] Wij hebben heel erg het idee dat we bijna geen tijd meer hebben voor onszelf en voor elkaar. Dus je moet dan ook leren om te denken van: ook al zijn ze nog wakker en zit de oudste huiswerk te maken, is onze vrije avond toch begonnen. Ik kan dan de neiging hebben om te denken: ik ben nog in functie als ouder en pas straks, ja, straks, straks...

De formulering 'in functie zijn als ouder' vat samen wat meerdere vrouwen in dit onderzoek aangeven over de kwaliteit van hun vrije tijd binnenshuis. Het betreft een houding die voortdurend aanwezig is en een gevoel van opgejaagdheid veroorzaakt. Dit fragment laat bovendien zien dat het strikt uit elkaar halen van soorten activiteiten (werk, zorg en vrije tijd) niet helemaal overeenkomt met de beleving van mensen, wat in dit onderzoek in het

bijzonder voor de moeders lijkt te gelden. Volgens Chodorow (1978) is de sociaal-emotionele gerichtheid bij vrouwen prominenter aanwezig dan bij mannen als gevolg van genderspecifieke normen over zorg en huishouden. Dit maakt dat het onderscheid tussen vrije tijd en verplichtingen thuis voor vrouwen moeilijker kan zijn dan voor mannen.
Hoewel het voorgaande suggereert dat men voor kwalitatief goede vrije tijd beter buitenshuis iets kan ondernemen, reageren sommige deelnemers daar terughoudend op. In een focusgroep met moeders met oudere kinderen zeggen de meesten in eerste instantie het contact met vrienden te missen. Door de komst van kinderen zouden vriendschappen steeds verder verwateren. Wanneer de interviewer dit expliceert via de vraag: 'Begrijp ik het goed dat jullie meer zouden willen ondernemen met vrienden in vrije tijd?', volgen er reacties als: 'Het ligt er maar net of je daar behoefte aan hebt', 'je moet echt met je auto ergens naartoe rijden', 'moeilijk om dat soort dingen af te spreken'. Enerzijds is thuis ontspannen lastig voor elkaar te krijgen vanwege de associaties met het huishouden en de zorg voor de kinderen. Anderzijds vergt het tijd en moeite om buitenshuis ontspannende activiteiten te organiseren. Deze reacties weerspiegelen een scala aan afwegingen tussen het willen voldoen aan (eigen) verwachtingen thuis en de behoefte aan zorgeloze vrije tijd.
Mannen geven aan veel minder 'dwang' te ervaren in het oppakken van klusjes als ze thuis zijn:

> *Ik kan deze keer in mijn vrije tijd een klusje doen en een andere keer niet. Dan ga ik lekker languit op de bank liggen. Dat is gewoon een kwestie van plannen, niets dwangmatigs.*

Een andere man zegt over overlap tussen vrije tijd en huishouden: 'De ene keer gebeurt het wel, de andere keer niet. Dat is heel verschillend.' Voor een deelnemer met jonge kinderen die veel buitenshuis werkt, staat thuis duidelijk voor ontspanning:

> *Voor mij is het zo dat als ik thuis ben, dat het dan wel even lekker voelt. Thuis op de bank. Die rustmomenten thuis zijn voor mij toch wel luxe.*

Een vader met oudere kinderen zegt dat hij het vooral van de situatie laat afhangen of hij zijn vrije tijd thuis of buiten doorbrengt. Daarin betrekt hij bovendien meteen zijn kind, dat autisme heeft:

> *Dat ligt aan de* state of mind *van mijn jongste. Als hij al overprikkeld is, ga ik thuis leuke dingetjes met hem doen zodat hij tot rust komt. En dat werkt ook heel ontspannend.*

Vergeleken met vrouwen representeert 'thuis' voor deze mannen veel meer ontspanning en rust en wordt thuis gezien als een plek die in contrast staat met de hectiek en stress van betaald werk buitenshuis.
Een deel van de gesprekken in interviews en focusgroepen wordt besteed aan de criteria om thuis te kunnen ontspannen. Specifiek hebben we alle deelnemers gevraagd of een opgeruimd huis voor hen een voorwaarde is om te kunnen ontspannen. Over het algemeen zijn de vrouwen het hiermee eens. De eerste reacties in een focusgroep met moeders van oudere kinderen is dan ook instemmend wanneer de stelling 'ik kan pas ontspannen als het huis opgeruimd is' wordt geïntroduceerd. Twee andere deelnemers geven meteen

aan dit onrealistisch te vinden. 'Je hoeft niet meer te ontspannen als je daarop wacht. Tenminste, ik heb nooit het huis op orde.' Iemand anders relativeert de stelling: 'Wat is op orde? Bij de een is dat anders dan bij de ander.' Toch stemt iedereen in met de opmerking van een andere deelnemer: 'Maar dat zou toch wel rust geven. Anders zit je in je hoofd van dit moet nog, dat moet nog.' Over de redenering dat het huis in principe nooit helemaal op orde is en dat het daarom weinig zin heeft om dat als voorwaarde te stellen voor het kunnen ontspannen, is iedereen het eens. Toch herkennen de deelnemers zich in het gevoel dat het moeite kost om daadwerkelijk te ontspannen, wetende dat er nog moet worden opgeruimd. Hoewel de taken zelf kunnen worden uitgesteld ten behoeve van de vrije tijd, blijft het *emotion work* in de vorm van stilstaan bij wat er nog moet gebeuren doorgaan.
De mannen in dit onderzoek reageren opvallend anders op dezelfde stelling 'ik kan pas ontspannen als het huis opgeruimd is'. Een deel van hen koppelt allereerst deze stelling meteen aan vrouwen – 'typisch iets voor vrouwen' – en spreekt vervolgens onbegrip uit. Vooral door de vaders met oudere kinderen wordt de neiging om eerst op te ruimen als 'dwangneurose', 'smetvrees' en 'poetstic' aangeduid. Als toelichting geven ze aan: 'In een huis moet geleefd worden', 'de volgende dag is het toch weer een klerebende met die kinderen' en 'vrouwen hebben zo iets van gelijk schoonmaken, dan ben je ervan af.' Terwijl de vrouwen in dit onderzoek een moeizame afweging maken tussen de ideale situatie (eerst opruimen, dan ontspannen) en de realiteit (opruimen is nooit klaar), lijken de mannen zo'n dilemma veel minder te ervaren. In de keuze tussen ontspanning en opruimen krijgen deze mannen minder of niet met tegenstrijdige kaders te maken van waaruit ze een houding aannemen ten opzichte van hun vrijetijdsinvulling. De mate waarin mensen moeizame afwegingen moeten maken en dilemma's waarmee ze in relatie tot vrijetijdsbesteding te maken krijgen, kan van negatieve invloed op de kwaliteit van vrije tijd zijn.

4.4 De ideale moeder en de ideale vader

Zoals eerder in dit hoofdstuk aan bod kwam en zoals uit nationaal en internationaal onderzoek blijkt, spelen ideeën over en praktijken van goed ouderschap een belangrijke rol in verwachtingen die mensen aan zichzelf stellen en de verantwoordelijkheden die ze in de vrije tijd ervaren (Berk 1985; DeVault 1991; Hochschild 1989; Komter 1985). In deze paragraaf kijken we naar de opvallendste noties van ideaal moeder- en vaderschap die in de interviews en de focusgroepen door de deelnemers in verband worden gebracht met hun vrijetijdsbeleving.
Als de discussie al een tijd op gang is in de focusgroep met moeders van jonge kinderen, vertelt een deelnemer over het volgende incident:

> *Ik heb een keer met een wijntje op bij de eerste hulp gezeten. Nou, ik dacht dat iedereen het rook. Ik kreeg het er meteen warm van. Het was maar één wijntje. O, het was echt verschrikkelijk, maar dat doe je dus ook nooit meer in je vrije tijd. Dat is gewoon heel relatief als je kinderen hebt.*

In haar beleving staat de wijn in deze context voor het falen als moeder. Het verwijst naar persoonlijk genot in de vrije tijd, wat door de omstanders in verband zou kunnen worden

gebracht met het feit dat ze bij de eerste hulp terecht zijn gekomen. Hoewel niemand haar daarop had aangesproken, ervoer ze schuldgevoel en schaamte. Persoonlijk genot van de moeder zou ten koste kunnen gaan van goede zorg voor kinderen, een sociale conventie die des te explicieter wordt in het ziekenhuis als een publieke ruimte.
De druk en verantwoordelijkheid die met moederschap worden geassocieerd, komen terug in de afwegingen van een jonge vrouw met een voltijdbaan om al dan niet een kind te willen krijgen. Voor haar hangt dit nauw samen met de mate van vrijheid die daardoor verloren zou gaan. Als de interviewer vraagt of dat specifiek met vrije tijd te maken heeft, antwoordt ze: 'Ja, nou, eigenlijk met alles.' Ze legt uit dat ze samen met haar partner veel buitenshuis ondernemen zoals uit eten gaan, naar de film of langdurig op vakantie gaan en vrienden in andere steden bezoeken:

> *Als je kinderen hebt, heb je gewoon minder vrije tijd, minder geld, minder slaap... Het is eigenlijk niet goed voor je gezondheid [gelach].*

Kiezen voor kinderen betekent in haar beleving dat zij en haar partner veel moeten inleveren. Normatieve veranderingen in idealen van goede ouderschap in de laatste decennia, zo blijkt uit eerdere studies, legden een grote druk op de ouders om ongelimiteerd tijd en middelen beschikbaar te stellen voor hun kinderen (Mattingly en Sayer 2006; Milkie et al. 2004). Deze trend beïnvloedt de kwaliteit van hun leven, inclusief de vrije tijd. Zoals deze jonge vrouw aangeeft, betreft de druk van het ideale ouderschap alle facetten van het leven en is niet beperkt tot vrijetijdsbeleving. Volgens Roeters en Gracia (2015) is het gemiddelde stressniveau tijdens kindgebonden vrije tijd bij moeders beduidend hoger dan bij vaders; een uitkomst die deze onderzoekers in verband brengen met een hogere mate van emotionele investering in het welbevinden van het kind en het vaker combineren van zorg voor kinderen met huishoudelijke klusjes.
De mate waarop ouders hun leven op de kinderen richten, wordt levendig bediscussieerd in de focusgroep met vrouwen zonder kinderen, ondanks het feit dat ze het ouderschap zelf (nog) niet hebben ervaren. Een deelnemer noemt een vriendin als voorbeeld: 'Zij [de vriendin met kinderen] probeert tijd voor zichzelf te hebben. Ze spreekt ook niet zozeer over vrije tijd, maar over tijd voor zichzelf.' Iemand anders volgt: 'Ja, bij sommige ouders zie je dat alles in het teken van kinderen staat.' Er worden ook 'goede voorbeelden' genoemd: 'Als er bijvoorbeeld een verjaardag is, neemt zij [een andere vriendin] haar kind gewoon mee [...] en dan gaat ze gewoon feesten.' Ook hier wordt een spanning verondersteld tussen vrije tijd voor zichzelf en ouder-/moederschap. De oplossing is om beide zo veel mogelijk met elkaar te combineren. Uit deze discussie onder vrouwen zonder kinderen blijkt dat de norm van goed ouderschap (zichzelf ondergeschikt maken aan het kind) die in dit geval met moeders in verband wordt gebracht, breder leeft dan slechts onder de ouders. De kritiek die deze vrouwen zonder kinderen op deze norm uiten en de verwijzingen naar 'goede voorbeelden' laten zien dat men wel ruimte ziet voor onderhandeling binnen dit normatieve kader.
Het betrekken van kinderen bij de vrije tijd van de ouders kwam ook in de groep met vaders van oudere kinderen ter sprake:

Ik heb heel veel getoerd vroeger met mijn zoon. Van kleins af aan hoor. [...] Ik heb mijn eenpersoons bike *de deur uit gedaan en heb een grote motor met een zijspan gekocht waar dat kleine jochie helemaal binnenin kan zitten, helemaal veilig.*

Een andere vader gaf aan in zijn vrije tijd graag te gaan vissen samen met zijn autistische zoon, die daardoor tot rust komt. De ideale vader gaat graag vissen en motorrijden met zijn kinderen; hij is een leuke vader. Een derde vader zegt reflecterend op de eerdere opmerkingen: ‘Je moet het [tijd doorbrengen met kinderen in vrije tijd] ook niet als een verplichting zien. Anders moet je er niet aan beginnen.’ Daarnaast benadrukken vaders in deze groep dat kinderen zo veel mogelijk hun gang moeten kunnen gaan: ‘Leer het zelf maar, leer volwassen te worden’, ‘vrijheid, blijheid’, ‘je moet ze niet wereldvreemd maken’, ‘eigen verantwoording’, ‘ze moeten het leven ondervinden zoals het is’. Het doorbrengen van vrije tijd met kinderen als eigen keuze zien en het bepleiten van een vrije opvoeding suggereren dat voor deze vaders de kindgebonden vrije tijd als minder belastend en meer vrijblijvend wordt ervaren vergeleken met de vrouwen in dit onderzoek. Uit internationaal onderzoek blijkt dat interactieve tijd met kinderen, zoals samen spelen, als meer plezierig en minder veeleisend wordt ervaren dan routineactiviteiten zoals voeden en verzorgen (Musick et al. 2013; Offer 2014). Vaders brengen bovendien meer interactieve tijd door met kinderen dan moeders (Craig 2006). De kwaliteit van de tijd die ouders met hun kinderen doorbrengen, is met andere woorden afhankelijk van de soort activiteit die er plaatsvindt. Vaders met jonge kinderen presenteren een enigszins ander beeld. Voor hen voelt tijd doorbrengen met de kinderen soms wel als verplichting. Een vader zegt:

Vanmiddag ben ik met ze naar het park geweest. [...] Dan ga ik lekker in het zonnetje zitten. Dat is vrije tijd. Maar samen eten zie ik niet als vrije tijd.

Voor iemand anders is samen zijn met het kind ‘natuurlijk heel leuk, maar soms ook vermoeiend’. Een andere vader adviseert de groep als volgt:

Een tip die ik heb is om alles te combineren. Ik wil bijvoorbeeld tijd besteden aan hem [kind], maar ik wil ook boodschappen doen. En ik wil hem ook graag dingen leren. Dan neem ik hem mee naar de supermarkt en leer ik hem wat al die producten zijn. Hij heeft het ook leuk.

Deze uitspraken wijzen erop dat deze groep vaders de aanwezigheid van kinderen in de vrije tijd niet alleen als gevolg van vrije keuze ervaart, maar deze ook in verband brengt met gevoelde verplichtingen rondom zorg en huishouden. Vaders met jongere kinderen delen hierin vergelijkbare ervaringen met moeders. In hun beschrijvingen is de vader niet alleen iemand die kinderen en zichzelf een leuke tijd bezorgt, maar ook iemand die verplichtingen heeft die voor hem belastend kunnen zijn.

Door de intensieve zorg voor kleine kinderen kan de identiteit van de ouder op andere vlakken dan het ouderschap op de achtergrond komen te staan, zoals een moeder in de focusgroep met moeders van oudere kinderen terugkijkend aangeeft:

Thuis ben ik mama en daarbuiten, ben ik [eigen naam]. Ik vind het heerlijk om ook eens een keer als [eigen naam] aangesproken te worden. Ik heb in het verleden meegemaakt dat ik mezelf helemaal

weggestopt heb en ik was alleen mama. [...] En je eigen persoonlijkheid is zoek. En naarmate de kinderen ouder zijn, krijg je dat weer terug en dat is een heerlijk gevoel. [...] Ja, dat andere mensen je aanspreken met je eigen naam. Toen ze klein waren, hoorde ik zelfs in mijn slaap nog: mama, mama, mama. [...]

Het volledig opgaan in de rol van moeder kan (op den duur) onbevredigend zijn. Naar aanleiding van dit gesprek vertelt een andere deelnemer over opvallend verzorgde moeders die in nette kleding hun kinderen bij school afzetten:

Zij komen met zúlke hakken met make-up helemaal perfect en haren geföhnd. Dan denk ik: ik heb daar geen tijd voor. Hoe doen jullie dat?

Iemand anders zegt dat deze moeders hun kinderen waarschijnlijk vaker naar het kinderdagverblijf brengen:

Dan denk ik van: moet je ze [de kinderen] niet even bij je hebben? Maar ja, zo kan het waarschijnlijk ook. Die kinderen zijn het gewend en weten niet beter.

Uit deze interactie komt naar voren dat de ideale moeder iemand is die zo veel mogelijk zelf voor haar kinderen zorgt, maar daar tegelijkertijd ook niet volledig mee vereenzelvigd raakt en wel iets van een 'eigen persoonlijkheid' behoudt. Hier wordt het combineren van werk en zorg voor (jonge) kinderen deels geproblematiseerd. Buitenshuis werk kan ten koste gaan van ideaal moederschap. Tegelijkertijd zien de deelnemers een meerwaarde in persoonlijke ontplooiing via werk.

Meerdere moeders met jonge kinderen geven bovendien aan dat ze bij het tweede kind minder 'streng' zijn dan bij het eerste, als gevolg waarvan ze iets meer van hun vrije tijd kunnen genieten.

A: *Ik was wat strenger bij mijn eerste. Ik weet niet of iedereen het herkent...*
B: *Ja, ik wel.*

[...]
C: *Ja, die normen en waarden. Ja, je kind mag een halfuur per dag... En dan voel je je schuldig als die van mij* Dora *zat te kijken. 'Nee,* Sesamstraat *is het enige wat ze mogen kijken.' Dan denk ik: oh my god, een halfuur* Sesamstraat? *Die van mij zit gewoon af en toe een uur* Dora *te kijken, bijvoorbeeld.*
B: *Ja, ja.*
C: *En ze kan daardoor wel het alfabet in het Engels, dat je denkt van eh...*
A: *Ze leren wel tellen.*
B: *Ja, precies. [...] Als je meer kinderen hebt, laat je meer los. Niet alles is belangrijk.*

Als het aantal kinderen toeneemt, dan nemen deze moeders (al dan niet noodgedwongen) een flexibelere houding aan ten opzichte van wat ze als ideale opvoeding zien. Hiermee veranderen de percepties van goed moederschap in de loop van de tijd, wat illustratief is voor de contextafhankelijkheid van normatieve kaders. De rechtvaardigingen die daarbij

worden genoemd ('ze kan het alfabet in het Engels' en 'ze leren wel tellen') vormen een impliciete strategie om de norm van een 'verantwoorde' opvoeding te relativeren, zonder als slechte moeders uit de bus te komen. Tegelijkertijd spiegelen deze vrouwen zich aan de conventie dat een goede moeder tegemoetkomend is richting de kinderen en dat er grenzen zijn aan de mate van 'nee' zeggen. Op deze manier blijven zij zichzelf kritisch beoordelen op hoe goed ze als moeder presteren.

Wat het betekent om een goede vader of moeder te zijn en allerlei verwachtingen en verantwoordelijkheden die daarmee gepaard gaan, zijn van groot belang voor de deelnemers in dit onderzoek en daardoor bepalend voor de kwaliteit van hun vrije tijd. Beschikbaarheid, alertheid en ondergeschikt maken van het eigen belang in relatie tot het kind zijn waarden die in het geval van moeders sterk doorwerken in hoe ze hun kindgebonden vrije tijd ervaren. De mannen met oudere kinderen presenteren zichzelf als 'leuke ouder', benadrukken eerder het belang van een vrije opvoeding en kunnen zich beter dan andere deelnemers een ontspannen vrije tijd in aanwezigheid van kinderen voorstellen. De vaders met jongere kinderen schetsen een beeld dat eerder in de buurt komt van wat de moeders beschrijven: ontspannen vrije tijd met kinderen is mogelijk, maar gaat vaak samen met een gevoel van verplichting en kan daarom soms vermoeiend zijn. Toch spreken deze vaders vergeleken met de moeders minder in termen van het gevaar van tekortkoming als ouder. De vrouwen zonder kinderen associëren moederschap met het volledig organiseren van de vrije tijd rondom de kinderen en uiten daar kritiek op. De oplossing is het combineren van kindgebonden vrije tijd en het nastreven van eigen plezier. Als de kinderen ouder worden of als het aantal kinderen toeneemt, dan lijkt de striktheid van de moeders over goede opvoeding enigszins af te nemen en ontstaat er meer ruimte voor persoonlijke identiteit en ontwikkeling.

De 'altijd beschikbare moeder' en de 'leuke vader' als ideaalbeelden (hoewel niet volledig omarmd) spelen een dominante rol in de uitspraken van de deelnemers in dit onderzoek over de vrije tijd van de ouder. Deze op gender gebaseerde noties van ideaal ouderschap lijken een grotere druk te leggen op de kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen dan die van mannen.

4.5 Slotbeschouwing

De kwaliteit van de vrije tijd kan worden beïnvloed door de vaak impliciete inspanningen die mensen verrichten ten behoeve van het welbevinden van anderen en het reilen en zeilen thuis, ook wel *emotion work* genoemd. In dit hoofdstuk hebben we specifiek gekeken naar *emotion work* van mannen en vrouwen met betrekking tot het initiëren en voeren van gesprekken over het welbevinden van het gezin, het managen van het huishouden en de zorg voor kinderen, het organiseren van gezamenlijke vrijetijdsactiviteiten, afwegingen en verantwoordelijkheden rondom vrije tijdsinvulling in de context van thuis, en praktijken en noties van goede moeder- en vaderschap. Hierbij hebben we steeds onderzocht welke genderdynamieken een rol spelen: op wat voor manier verschillen mannen en vrouwen in

hun beschrijvingen van vrijetijdsbeleving en welke veronderstellingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid gaan daarmee gepaard?
Voor de meeste onderzochte vormen van *emotion work* in dit hoofdstuk geldt dat ze vaker door vrouwen worden beoefend dan door mannen, wat overeenkomt met de bevindingen uit internationaal onderzoek (Bianchi en Mattingly 2003; Bittman en Wajcman 2000; Hessing 1994; Seymour 1992). Uit de beschrijvingen van de vrije tijd van de deelnemers blijkt dat hieraan verschillende normen van gender ten grondslag liggen: vrouwen verwijzen vaker naar een plichtsgevoel in relatie tot het huishouden en de zorg voor de kinderen dan mannen, en zowel mannen als vrouwen schrijven *emotion work* vooral aan vrouwen toe als iets wat hun meer eigen zou zijn. De vrije tijd van vrouwen staat daarom meer in het teken van de ervaren verantwoordelijkheden gericht op zorg en huishouden. Met andere woorden: *emotion work* is zowel een reflectie van ongelijke genderverhoudingen als het middel waarmee die scheve verhoudingen in stand worden gehouden.
Tegelijkertijd zijn de gendernormen rondom *emotion work* niet statisch. Het ideaal van de 'altijd beschikbare moeder' wordt door een deel van de vrouwen (zowel met als zonder kinderen) in twijfel getrokken en daarnaast schetsen sommige mannen een genuanceerder beeld van vaderschap dan alleen maar 'plezierig'. Bovendien zijn normen niet heilig en is flexibiliteit mogelijk. Het moeten rechtvaardigen van een afwijking van genderbepaalde ideaalbeelden van ouderschap vergt echter de nodige inspanning. Die inspanning is juist een domein waar *emotion work* betrekking op heeft en kan zo de kwaliteit van vrije tijd, maar ook andere aspecten van het leven, negatief beïnvloeden.

Noten

1 Met veel dank aan Corine van Egten, die heeft meegeholpen bij de opzet van dit onderzoek en bij de dataverzameling.
2 Zie hoofdstuk 1 voor meer informatie over de respondenten.

5 De vrije tijd als onderdeel van keuzes over arbeidsdeelname

'Als alle vrouwen met een deeltijdbaan twee uur meer zouden gaan weken, dan is het tekort aan personeel in de zorg opgelost,' aldus Bussemaker, staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in 2007.[1] Maar ondanks de invoering van taskforce Deeltijdplus neemt de gemiddelde arbeidsduur van vrouwen niet toe. Driekwart van de werkende vrouwen heeft een baan van minder dan 35 uur in de week en gemiddeld komen alle werkende vrouwen, inclusief degenen met een voltijdbaan, in 2013 op een werkweek van zo'n 26 uur per week, net zo veel als tien jaar ervoor (Bierings et al. 2014). Vergelijking van verschillende geboortecohorten vrouwen laat zien dat in elk cohort de arbeidsduur van vrouwen tussen hun 25e en 35e levensjaar daalt naar ongeveer 23 uur per week, om vervolgens niet of nauwelijks meer toe te nemen (Vlasblom et al. 2013). Deze stabiliteit wat betreft arbeidsduur is opmerkelijk in een tijd waarin opvattingen over de combinatie van arbeid en zorg zijn verschoven en de mogelijkheden om dit te doen groter zijn (dankzij voorzieningen zoals kinderopvang, ouderschapsverlof, zorgverlof, flexibel werken).
Terwijl de zorg voor kinderen een belangrijke reden is om in deeltijd te gaan werken, lijkt het minder worden van deze zorg (omdat de kinderen groter worden) geen reden om weer meer te gaan werken. Ook veel jonge vrouwen die geen kinderen hebben, werken niet voltijds. De meeste in deeltijd werkende vrouwen willen ook niet meer uur werken (Cloïn et al. 2010; Keuzenkamp et al. 2009; Portegijs et al. 2008). Als reden geven ze op dat ze, naast de tijd die ze kwijt zijn aan huishouden en zorgtaken, tijd voor zichzelf, sociale contacten, hobby's en sport willen overhouden (Portegijs et al. 2008; Vlasblom et al. 2013).
Dit roept de vraag op waarom vrouwen vanuit een behoefte aan vrije tijd in deeltijd blijven werken, terwijl dit voor de vaak voltijds werkende mannen blijkbaar niet geldt. Daarmee zijn we terug bij de centrale kwestie in dit onderzoek: heeft dit te maken met de kwalitatief wat minder 'goede' vrije tijd van vrouwen en de hogere tijdsdruk die ze ervaren (zie hoofdstuk 3)? In paragraaf 5.4 toetsen we voor de respondenten van het tijdsbestedingsonderzoek deze relatie tussen kwantiteit en kwaliteit van de vrije tijd, gevoelens van tijdsdruk en wensen om de arbeidsduur uit te breiden dan wel in te krimpen (zie figuur 1.1). *Emotion work*, dat zoals in hoofdstuk 4 duidelijk werd ook doorloopt in de vrije tijd van vrouwen, kan daarbij niet worden meegenomen als een kwaliteitskenmerk, aangezien dat in tijdsbestedingsonderzoek niet goed kan worden gemeten. Allereerst beschrijven we de huidige arbeidsduur en de bereidheid en/of wens van vrouwen om (meer uren) betaald te werken.

5.1 Arbeidsparticipatie en arbeidsduur

De overgrote meerderheid van de respondenten in het tijdsbestedingsonderzoek heeft werk, mannen iets vaker dan vrouwen (resp. 85% en 74%). Het grootste verschil is de arbeidsduur. Driekwart van de werkende vrouwen geeft een arbeidsduur op van 34 uur of minder en heeft daarmee volgens de doorgaans in SCP-onderzoek gehanteerde definitie

een deeltijdbaan. Van de werkende mannen zegt de overgrote meerderheid (86%) meer dan 35 uur te werken, een kwart zelfs (ruim) meer dan 40 uur in de week. Mannen komen daarmee uit op een gemiddelde arbeidsduur van 40,6 uur per week, vrouwen op 26,4 uur (excl. de niet-werkenden). We hebben het dan niet over de uren die in de dagboekweek aan betaald werk zijn besteed, maar het door de respondenten opgegeven aantal uren betaald werk zoals overeengekomen in het arbeidscontract (overuren en onbetaalde uren niet meegerekend). De meeste mensen die meer dan 40 werkuren per week opgeven, hebben een eigen bedrijf of meerdere werkkringen, en een gemiddeld meer dan voltijdse werkweek is dan uiteraard goed mogelijk. De overigen hebben mogelijk ten onrechte hun overuren wel meegerekend.[2] Ook van de mensen die minder dan 40 uur per week hebben opgegeven, is uiteraard niet zeker of dit het aantal uren volgens contract is (zoals bedoeld) of het gemiddeld aantal feitelijke uren.

Tabel 5.1
Arbeidsparticipatie en arbeidsduur, bevolking van 20-64 jaar[a], naar geslacht, 2011 (in uren en procenten)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
werkt niet (%)	26	15	**
betaald werk (≥ 1 uur)	74	85	
1-11 uur per week (% van de werkenden)	11	1	**
12-19 uur per week	14	1	
20-27 uur per week	26	3	
28-34 uur per week	23	8	
> 35 uur per week	26	86	
gemiddelde arbeidsduur werkenden (uren per week)	26,1	37,3	**
gemiddelde arbeidsduur totaal (incl. niet-werkenden) (uren per week)	19,3	31,9	**

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

* = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: scp/cbs (tbo'11)

Omdat het in dit onderzoek gaat om de officiële arbeidsduur en veranderwensen daarin, hebben we alle respondenten die meer dan 40 werkuren per week opgeven, gehercodeerd tot 40 uur. Voor vrouwen heeft dit nauwelijks consequenties; de gemiddelde arbeidsduur van de werkenden neemt met 0,3 uur af tot gemiddeld 26,1 uur.[3] Voor de mannen maakt het veel meer uit: zij komen ruim drie uur lager uit op een gemiddelde van 37,3 uur. Vergeleken met landelijk cijfers over 2011 (Bierings et al. 2014) zijn vrouwen en mannen met betaald werk iets oververtegenwoordigd in onze onderzoeksgroep. Dit is begrijpelijk, aangezien we de voltijdstudenten niet hebben meegenomen, een groep die uiteraard weinig

werkt. De gemiddelde arbeidsduur van de werkenden is wel vrijwel gelijk, en ook de verdeling over de deeltijdcategorieën.

Niet-werkende vrouwen vinden we relatief vaak onder de laagopgeleide vrouwen (51% geen werk) en de vrouwen tussen de 50 en 64 jaar (40% geen werk). Ook samenwonende vrouwen zonder jonge kinderen hebben minder vaak een baan dan zowel moeders met jonge kinderen als alleenwonende vrouwen (resp. 69%, 77% en 80%). Deze groep bestaat voor twee derde uit vrouwen die ouder zijn dan 40 jaar. Sommigen in deze groep hebben minderjarige kinderen van 12-17 jaar, de meesten niet meer. Ook vrouwen die met een partner samenwonen, al dan niet met jonge kinderen, hebben minder vaak een baan dan alleenwonende vrouwen in dezelfde leeftijdscategorie. De arbeidsduur van werkende vrouwen volgt hetzelfde patroon. Lageropgeleide vrouwen, oudere (50+) vrouwen en samenwonende vrouwen die werken, doen dat gemiddeld minder uur per week dan werkende hogeropgeleide vrouwen, jonge vrouwen en alleenwonende vrouwen (tabel 5.2). Ook in onze onderzoeksgroep zien we dus dat oudere vrouwen die geen jonge kinderen meer hebben niet meer uren werken dan moeders van jonge kinderen.
Ook bij de mannen hebben de lageropgeleiden en de oudere (50+) mannen minder vaak een baan. Als we naar leefsituatie kijken, dan zien we bij de mannen een omgekeerd patroon dan bij de vrouwen. Alleenwonende vrouwen werken vaker dan samenwonende vrouwen. Bij mannen is dit precies andersom: daar is de arbeidsdeelname onder de samenwonenden hoger. En terwijl bij de vrouwen ook de gemiddelde arbeidsduur verschilt, is dat bij mannen niet het geval. Deze schommelt in alle groepen rond de 37 uur per week.

In de meeste in tabel 5.2 onderscheiden groepen is de arbeidsparticipatie van vrouwen lager dan die van mannen, en in alle groepen hebben vrouwen een significant kortere werkweek. Ook jonge vrouwen hebben minder vaak betaald werk dan mannen en ze werken een dag minder per week. Alleen hoogopgeleide vrouwen hebben even vaak een baan als hoogopgeleide mannen, en dat geldt ook voor alleenwonende vrouwen. Bij deze alleenwonende vrouwen en mannen is ook het verschil in wekelijkse arbeidsduur geringer dan in de andere groepen.

Tabel 5.2

Arbeidsparticipatie en arbeidsduur, bevolking van 20-64 jaar,[a] naar geslacht en opleidingsniveau, leeftijd en leefsituatie,[b] 2011 (in uren en procenten)

	arbeidsparticipatie (%)			arbeidsduur werkenden (gemiddeld aantal uren per week)			arbeidsduur totaal, inclusief niet-werkenden (gemiddeld aantal uren per week)		
	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?[a]	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
opleidingsniveau									
laag	49	71	**	21,9	37,3	**	10,6	26,3	**
middel	76	85	*	25,1	37,2	**	19,1	31,8	**
hoog	88	91	n.s.	28,2	37,4	**	24,8	34,0	**
leeftijd									
20-34 jaar	86	98	*	29,1	37,0	**	25,0	36,2	**
35-49 jaar	80	92	**	24,8	38,4	**	19,7	35,5	**
50-64 jaar	60	71	*	25,0	36,0	**	14,8	25,5	**
leefsituatie									
alleenwonend	80	75	n.s.	31,4	36,9	**	25,1	27,7	n.s.
samenwonend	69	85	**	25,8	36,8	**	17,8	31,3	**
met kind 0-11 jaar	77	93	**	22,6	38,2	**	17,5	35,4	**

a Met uitzondering van voltijdstudenten.

b Zowel bij vrouwen als mannen zijn de verschillen in arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau, leeftijd en leefsituatie significant., en bij vrouwen ook de verschillen in arbeidsduur.

n.s. = niet-significant; * = $p < 0{,}05$; ** = $p < 0{,}01$.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

5.2 Meer of minder werken?

De meeste vrouwen en mannen zijn tevreden over het aantal uren dat ze werken. Ze willen niet meer of minder uur werken dan ze nu doen (mogelijk (ook) vanwege de financiële consequenties).[4] Een kwart van de vrouwen zou wel wat meer willen werken, en dat is iets meer dan bij de mannen. Dat is logisch: de meeste mannen werken al voltijds en kunnen dus niet meer werken dan ze al doen. Maar tegenover het kwart van de vrouwen die wel wat meer zouden willen werken, staat ook 19% die juist minder wil werken. Al met al zou de gemiddelde arbeidsduur van de vrouwen met 2,3 uur stijgen als zij allen het aantal uren (kunnen) gaan werken dat ze gezien hun situatie en de financiële consequenties het liefst zouden willen. Ook de gemiddelde arbeidsduur van de mannen zou nog wat toenemen, ondanks het feit dat meer mannen de arbeidsduur willen inkrimpen dan uitbreiden.
Deze bescheiden veranderwensen, en de gevolgen voor de arbeidsduur, sluiten aan bij de resultaten van ander onderzoek hierover (Cloïn et al. 2010; Keuzenkamp et al. 2009; Portegijs et al. 2008; Vlasblom et al. 2013).

Tabel 5.3
Veranderwensen[a] ten aanzien van de arbeidsduur (incl. niet-werkenden), bevolking van 20-64 jaar,[b] naar geslacht, 2011 (in uren en procenten)

	vrouwen	mannen	verschil tussen mannen en vrouwen significant?
minder werken of stoppen (in %)	19	26	**
tevreden met arbeidsduur (in %)	54	60	
weer of meer uurwerken (in %)	27	13	
gewenste verandering gemiddeld (in uren per week)	2,3	0,7	*

a Verandering van een uur of meer.
b Met uitzondering van voltijdstudenten

* = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Dat de gewenste arbeidsduur iets hoger dan de huidige ligt, komt uitsluitend door niet-werkende vrouwen en mannen die graag weer aan de slag willen (zoals werklozen en herintreders).[5] Zowel bij vrouwen als mannen bestaat de groep die méér uren wil werken voor de helft uit mensen die nu geen werk hebben. Als we alleen naar de werkenden kijken, dan blijkt bij de vrouwen de gewenste arbeidsduur gelijk aan de huidige. Werkende mannen zouden twee uur minder willen werken.
Uitsplitsing naar leefsituatie laat zien dat bij de vrouwen zowel degenen die alleen wonen als de samenwonenden (met of zonder jonge kinderen) gemiddeld twee à drie uur meer willen werken. Ook hier komt dat (ongeacht leefsituatie) vrijwel uitsluitend door niet-werkende vrouwen die zouden willen herintreden. Bij de werkende vrouwen wijkt de

gewenste arbeidsduur niet af van de huidige. Vooral bij de samenwonende vrouwen zonder jonge kinderen is dat opmerkelijk. Zij werken evenveel uren buitenshuis als de moeders, hebben niet (meer) de zorg voor jonge kinderen, maar de bereidheid om weer of meer uren te gaan werken, is niet hoger dan bij de moeders.
Bij de mannen zien we alleen een positief verschil tussen huidige en gewenste arbeidsduur bij de alleenwonenden. Samenwonende mannen willen niet meer werken, en de samenwonende mannen met een baan willen juist twee uur minder werken. Van een behoefte bij vaders om minder te gaan werken om meer bij hun kind te zijn, lijkt dus maar beperkt sprake. Althans niet als ze daarbij, zoals hier het geval is, rekening moeten houden met de financiële consequenties van minder werken.

Tabel 5.4
Veranderwensen[a] ten aanzien van de arbeidsduur (incl. niet-werkenden), bevolking van 20-64 jaar,[b] naar leefsituatie en geslacht, 2011 (in uren en procenten)

	alleenwonend		samenwonend, geen kind 0-11 jaar		samenwonend, met kind 0-11 jaar	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
minder werken of stoppen (%)	16	17	18	32	21	22
tevreden met arbeidsduur (%)	63	64	56	55	46	68
weer of meer uur werken (%)	21	19	26	13	34	10
verschil tussen mannen en vrouwen significant?	n.s.		n.s.		n.s.	
gewenste verandering gemiddeld (in uren per week)	1,9	2,6	1,8	0,1	3,4	0,4

a Verandering van een uur of meer.
b Met uitzondering van voltijdstudenten.

n.s. = niet-significant; * = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

5.3 Wie willen er meer of minder werken?

De wens om meer of minder te werken, hangt dus op de eerste plaats samen met de huidige arbeidsduur. Maar niet iedere man of vrouw zonder werk of met een kleine deeltijdbaan wil (meer of überhaupt) werken, en ook lang niet iedere man of vrouw met een voltijdbaan zou minder willen werken. Om na te gaan waar de wens om de arbeidsduur te wijzigen nog meer mee samenhangt, is daarom een multivariate lineaire regressieanalyse gedaan met enkele achtergrondvariabelen (tabel 5.5). Allereerst voor vrouwen en mannen samen. De negatieve waarde bij de variabele 'arbeidsduur' geeft aan dat, zoals al eerder geconstateerd, naarmate mensen meer uren werken, ze vaker de arbeidsduur zouden willen inkrimpen. Verrassender is dat ook bij vrouwen een negatieve waarde in de tabel staat: bij hen leeft de wens om minder te werken dus sterker dan bij de mannen. Dit lijkt in

tegenspraak met eerdere constateringen (tabel 5.2) dat vrouwen vaker hun arbeidsduur zouden willen uitbreiden dan mannen. Daarbij was echter geen rekening gehouden met het feit dat vrouwen doorgaans minder werken dan mannen. Als we dit wel doen, dan draait dit om:[6] bij een gelijke arbeidsduur leeft de wens om minder te gaan werken juist vaker bij vrouwen dan bij mannen. Verder blijkt dat ook ouderen (vooral de 60-plussers) vaak alvast vooruitlopend op hun pensionering wat minder uur zouden willen gaan werken. Het opleidingsniveau blijkt niet relevant en dat geldt ook voor de aanwezigheid van een partner en/of kinderen.

Tabel 5.5
Lineaire regressie: waar hangt de wens om meer/minder te gaan werken (in uren meer of minder) mee samen? bevolking van 20-64 jaar,[a] 2011 (in regressiecoefficienten (B's))[a, b]

	totaal	vrouwen	mannen
huidige arbeidsduur	−0,46**	−0,42**	−0,34**
vrouw (man = ref.)	−4,17**	−	−
opleiding (laag = ref.)	,	,	,
middel	−0,63	1,04	−3,00*
hoog	0,01	1,96	−2,81*
leefsituatie (alleenwonend = ref.)	,	,	,
samenwonend met partner	−1,35	−2,57*	1,06
ouder(s) met kind	−1,53	−3,50*	1,33
leeftijd (18-29 jaar = ref.)	,	,	,
30-39 jaar	−1,46	−0,33	−2,08
40-49 jaar	−0,44	0,56	−1,44
50-59 jaar	−3,16**	−2,65**	−4,27**
60-64 jaar	−9,19**	−7,53**	−12,15**
R2	0,40	0,35	0,46

a Met uitzondering van voltijdstudenten.
b Leesvoorbeeld: de negatieve waarde in de kolom 'vrouwen' duidt erop dat, als de andere variabelen constant worden gehouden, vrouwen hun arbeidsduur met 4,17 uur meer zouden willen inkrimpen dan mannen.

* = p < 0,05; ** = p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Omdat het vermoeden bestaat dat dit laatste voor vrouwen wel eens anders zou kunnen liggen, is de regressieanalyse nogmaals gedaan, maar nu voor vrouwen en mannen apart. Dan blijkt dat moeders, maar ook samenwonende vrouwen zonder jonge kinderen, vaker hun arbeidsduur willen inkrimpen dan alleenwonende vrouwen. Bij mannen maakt het wel of niet samenwonen en/of hebben van een jong kind niet uit. Verder zien we dat de wens om minder te gaan werken zowel bij oudere vrouwen als oudere mannen sterker leeft. Wel zouden de oudere vrouwen hun arbeidsduur met wat minder uur willen inkrimpen dan

de mannen. Van een behoefte bij vrouwen om als ze 'uit de kinderen' zijn hun loopbaan een doorstart te geven door meer te (willen) gaan werken, lijkt dus geen sprake.

De wens om meer of juist minder te werken, hangt dus allereerst samen met de arbeidsduur (hoe meer uur, hoe vaker de wens om minder te werken), sekse (ook bij gelijke arbeidsduur willen vrouwen vaker minder werken), leeftijd (oudere mannen én vrouwen zouden graag alvast wat afbouwen) en bij vrouwen bovendien de leefsituatie. De wens om minder te werken, is ook groter onder vrouwen die samenwonen met een partner, ook als ze (nog) geen jonge kinderen (meer) hebben. Daarmee komen we opnieuw op de centrale vraag van dit hoofdstuk: Heeft de hoeveelheid of de kwaliteit van de vrije tijd hier iets mee te maken?

5.4 De kwaliteit van vrije tijd, tijdsdruk en arbeidsduur

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat vrouwen over vrijwel evenveel uren vrije tijd beschikken als mannen. In hoofdstuk 3 werd duidelijk dat de omstandigheden waaronder vrouwen vrij hebben minder gunstig zijn dan die van mannen. De vrije tijd van vrouwen is meer versnipperd en ze brengen die vaker door in aanwezigheid van kinderen. Daarnaast bleken vrouwen vaker dan mannen in hun vrije tijd huishoudelijke klusjes te doen of deze met zorgtaken te combineren. Ook uit hoofdstuk 4 komt naar voren dat de vrije tijd van vrouwen minder eenduidig leuk, ontspannend en bevredigend is dan die van mannen. Verklaren deze verschillen in de kwaliteit van de vrije tijd waarom vrouwen, ondanks evenveel uren verplichte tijd (betaald en onbetaald werk opgeteld) zich toch drukker/gejaagder voelen dan mannen? En speelt deze wat matiger kwaliteit van de vrije tijd misschien door in de arbeidsduur, omdat vrouwen daardoor (ook als de zorgtaken afnemen) vasthouden aan hun deeltijdbaan vanwege onder andere een behoefte aan (meer) vrije tijd?
In de hiernavolgende analyse verkennen we deze relatie tussen de kwaliteit van de vrije tijd, de ervaren tijdsdruk en de urenwens. In bijlage B5 zijn de achterliggende cijfers te vinden (zie www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).
De gewenste verandering in de arbeidsduur meten we als het aantal uren dat een respondent zou willen werken, minus het aantal uren dat hij/zij momenteel daadwerkelijk werkt, dat wil zeggen de feitelijke arbeidsduur. In de interpretatie van de resultaten is het belangrijk om te beseffen dat een lagere score op deze variabele zowel een wens tot meer inkrimpen kan betekenen, als een wens tot minder uitbreiden: een verschil van –3 op de urenwens variabele tussen persoon A en B kan betekenen dat A de arbeidsduur zeven uur wil uitbreiden en B met tien uur, maar ook dat A zes uur wil inkrimpen en B drie.[7]
De ervaren tijdsdruk meten we aan de hand van de schaal die we in hoofdstuk 2 uiteen hebben gezet. Ten behoeve van de interpretatie zetten we deze schaal om zodat hij van 0 tot 100 loopt. Hierbij staat 0 voor de laagst mogelijke tijdsdruk en 100 voor de hoogst mogelijke tijdsdruk.
In het tijdsbestedingsonderzoek meten we een aantal kenmerken van de vrije tijd die een relatie hebben tot de kwaliteit van de vrije tijd. Zoals we aangaven in hoofdstuk 1 zijn de

mate van fragmentatie van de vrije tijd en de mate waarin gemultitasked wordt weinig omstreden als indicatoren voor de kwaliteit van de vrije tijd. Deze variabelen zullen we in de hiernavolgende analyse als indicatoren voor de kwaliteit van de vrije tijd gebruiken, waarbij vrije tijd waarin men tegelijkertijd huishoudelijk werk doet of voor de kinderen zorgt (als percentage van de totale vrije tijd) en die meer gefragmenteerd is (geteld als het aantal episodes waarin de vrije tijd is opgedeeld) een kwalitatief minder goede vrije tijd betekenen.

Het gezelschap waarin de vrije tijd wordt doorgebracht, is een meer ambigue indicator voor de kwaliteit van de vrije tijd. Als we op basis van hoofdstuk 1 een rangorde opstellen, lijkt vrije tijd die wordt doorgebracht met uitsluitend een kind de laagste kwaliteit te worden toegedicht, gevolgd door vrije tijd met het gezin. Deze lage kwaliteit volgt uit het feit dat dit doorgaans tijd is die niet volledig naar eigen inzicht in te vullen is, iets wat 97% van onze respondenten aangeeft wel (heel) belangrijk te vinden. Vrije tijd die alleen wordt doorgebracht, lijkt doorgaans redelijk neutraal te worden ervaren, terwijl vrije tijd met de partner of met anderen kwalitatief goed is. Dit laatste lijkt steun te vinden in het tijdsbestedingsonderzoek, waar we zien dat activiteiten in de vrije tijd die mensen vaak als prettig ervaren (bioscoop, theater, restaurant, musea, wellness, hobby/vereniging, disco, café) vaak met anderen dan alleen de partner worden ondernomen, terwijl restaurantbezoek (ook) vaak met de partner alleen gebeurt. Met kinderen of met het gezin gaat men voornamelijk naar sportwedstrijden, pretparken, waterrecreatie of de snackbar, wat doet vermoeden dat zulke vrije tijd inderdaad vaak op zijn minst deels op de behoeften van het kind wordt toegesneden. Nog een indicator voor de aanname dat vrije tijd met alleen een kind of met het hele gezin voor de volwassene minder ontspannend is, is het feit dat mensen die meer vrije tijd op die wijze doorbrengen meer tijdsdruk ervaren (gemeten volgens de schaal uit hoofdstuk 2). Een eenvoudige bivariate regressie wijst bijvoorbeeld uit dat wanneer mensen 1% van hun vrije tijd meer met het gezin of kind doorbrengen (een optelling van ‘tijd met kind’ en ‘tijd met gezin’), ze gemiddeld 0,22 punt hoger op de schaal voor tijdsdruk scoren. Dit lijkt niet veel, maar betekent wel dat tussen 0% van de vrije tijd met kind of gezin en 100% van de vrije tijd met kind of gezin dus 22 punten tijdsdruk zit, wat 22% van de totale schaal is. Dit verschil is nog groter bij mensen die vooral van rust houden (29% verschil op de tijdsdrukschaal, tegen 12% bij de mensen die het liever wat drukker hebben). Dit verschil is significant, zij het slechts met $p < 0,1$ (zie bijlage B5.1)

Om die reden beschouwen we tijd doorgebracht met kinderen of gezin (samen kindgebonden vrije tijd genoemd) als kwalitatief minder goede vrije tijd, in die zin dat het minder ruimte biedt om te ontspannen en te doen waar je zelf zin in hebt.[8] Hiermee is uiteraard niet gezegd dat deze met kinderen doorgebrachte vrije tijd niet bevredigend en waardevol kan zijn.

Relaties tussen vrije tijd, tijdsdruk en de urenwens

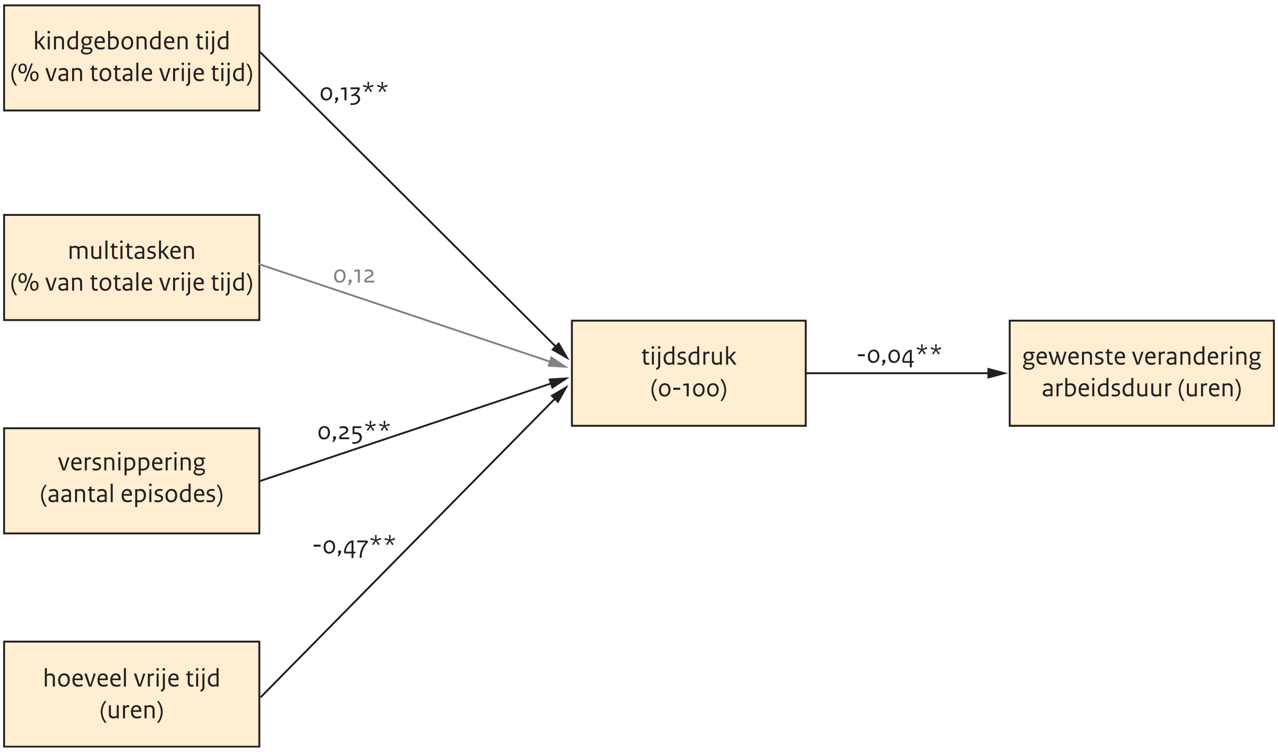
We onderzoeken de relatie tussen de kwaliteit van de vrije tijd, de ervaren tijdsdruk en de gewenste verandering in de arbeidsduur met behulp van Structural Equation Modelling (SEM), waarmee we de veronderstelde relaties als ‘paden’ in een theoretisch schema kun-

nen modelleren (zie bijlage A.2 voor een verantwoording van deze analysemethode, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). In figuur 1.1 in hoofdstuk 1 is de wijze waarop we veronderstellen dat de hoeveelheid en kwaliteit van vrije tijd gerelateerd zijn aan de ervaren tijdsdruk en vervolgens de wens om meer of minder te gaan werken schematisch weergegeven.[9] We veronderstellen dat meer kindgebonden vrije tijd positief gerelateerd is aan de ervaren tijdsdruk, wat betekent dat we verwachten dat méér tijd met kind of gezin samengaat met méér ervaren tijdsdruk. Gezien de verwachting dat vrije tijd die multitaskend wordt doorgebracht van lage kwaliteit is, veronderstellen we dat multitasken (vrije tijd gecombineerd met huishoudelijke of zorgtaken) een positieve relatie tot de ervaren tijdsdruk laat zien. Tot slot veronderstellen we dat de mate van fragmentatie van de vrije tijd positief is gerelateerd aan de ervaren tijdsdruk. Hierbij houden we rekening met het feit dat respondenten met meer vrije tijd naar verwachting ook meer *episodes* vrije tijd hebben. Dit omdat een hypothetische respondent met vier uur vrije tijd in vier episodes anders een meer gefragmenteerde vrije tijd lijkt te hebben dan een respondent met drie uur in drie episodes, wat wij als kwalitatief even goed/slecht beoordelen. Verder bekijken we de mate waarin de hoeveelheid vrije tijd (in uren) samengaat met de ervaren tijdsdruk, waarbij we een negatieve relatie verwachten.
Tot slot verkennen we de notie dat mensen die als gevolg van de kwaliteit en hoeveelheid van hun vrije tijd veel tijdsdruk ervaren, minder uren willen werken dan mensen die minder tijdsdruk ervaren.[10] Hierbij houden we uiteraard rekening met de feitelijke arbeidsduur, omdat deze sterk gerelateerd is aan de wens en de mogelijkheid om de arbeidsduur uit te breiden of in te krimpen.

Relaties tussen de kwaliteit van vrije tijd, tijdsdruk en de gewenste verandering arbeidsduur[11]

In eerste instantie presenteren we de onderzoeksresultaten zonder rekening te houden met het geslacht van de respondent en of de respondent al dan niet een kind heeft.
Deze factoren voegen we later toe aan de analyse. Wel houden we direct rekening met het huishoudensinkomen, opleidingsniveau en de leeftijd van de respondent, het aantal gewerkte uren per week en of de respondent al dan niet een partner heeft (zie bijlage B5.2 voor het volledige model en de resultaten). In figuur 5.1 zijn de resultaten schematische weergegeven.

Figuur 5.1
Relaties tussen de kwaliteit en hoeveelheid vrije tijd, de ervaren tijdsdruk en de gewenste arbeidsduur,[a] bevolking van 20-64 jaar,[b] 2011

a Leeswijzer: De weergegeven coëfficiënten beschrijven wat er met de afhankelijke variabele gebeurt bij een verandering van één eenheid in de onafhankelijke variabele, bijvoorbeeld: wanneer een respondent 1% van zijn/haar vrije tijd meer kindgebonden besteedt, ervaart hij/zij 0,13 punt meer tijdsdruk.
b Met uitzondering van voltijdstudenten.

* = significant op 0,05; ** = significant op 0,01. Niet-significante verbanden zijn in grijs weergegeven.
Bron: SCP/CBS (TBO'11)

De analyse wijst uit dat mensen met meer kindgebonden vrije tijd inderdaad meer tijdsdruk ervaren. Concreet vinden we dat voor elke 1% van de vrije tijd die meer kindgebonden is, de respondent 0,13 punt hoger op onze schaal voor tijdsdruk scoort. (Merk nogmaals op dat deze schaal van 0 tot 100 loopt, waarbij 0 staat voor 'minimale' tijdsdruk en 100 voor 'maximale' tijdsdruk.) Dit lijkt in eerste instantie geen sterk effect, maar het betekent wel dat de 25% meest 'kindgebonden respondenten' (zij brengen minimaal 22,5% van hun tijd met het kind door) minimaal 3,0 punten hoger scoren op de schaal van tijdsdruk dan de minst kindgebonden respondenten (zij brengen geen kindgebonden tijd door).[12] Ook vinden we dat mensen die een meer gefragmenteerde vrije tijd hebben meer tijdsdruk ervaren. Voor elke extra episode waarin mensen hun vrije tijd opgedeeld zien, scoren ze 0,25 punt hoger op tijdsdruk, wat betekent dat de 25% respondenten met de meest gefragmenteerde vrije tijd (minimaal 34 episodes) minimaal 3,2 punten hoger scoren op tijdsdruk dan de 25% respondenten met de minst gefragmenteerde vrije tijd (maximaal 21 episodes). Daarnaast vinden we een sterke negatieve relatie tussen de hoeveelheid vrije tijd en tijdsdruk: voor elk uur dat men extra vrije tijd heeft, scoort men 0,47 punt lager op

de schaal van tijdsdruk. Dit betekent dat het minst vrije kwart (maximaal 32,8 uur vrije tijd) minimaal 8,3 punten hoger scoort op tijdsdruk dan het meest vrije kwart (minimaal 50,5 uur). We vinden geen relatie tussen het deel van de vrije tijd dat mensen multitaskend doorbrengen en de ervaren tijdsdruk, misschien omdat veel respondenten in het tijdsbestedingsonderzoek hebben aangegeven dit nooit te doen en er dus weinig variatie op deze indicator bestaat.
Naast de hiervoor genoemde relatie vinden we dat de ervaren tijdsdruk gerelateerd is aan de wens van respondenten om het aantal werkuren aan te passen. Mensen die meer tijdsdruk ervaren, geven aan hun uren (verder) te willen inkrimpen of minder ver te willen uitbreiden dan mensen die minder tijdsdruk ervaren. Voor elk punt dat mensen hoger op de schaal van tijdsdruk scoren, geven ze aan hun werkweek 0,04 uur minder te willen uitbreiden of meer te willen inkrimpen. Dit betekent dat het drukste kwart (minimaal 54,4 op de schaal van tijdsdruk) de werkweek op zijn minst 1,3 uur minder willen uitbreiden of meer willen inkrimpen dan het minst drukke kwart (maximaal 19,0 op de tijdsdrukschaal). Tijdsdruk blijkt dus inderdaad een van de redenen om minder te willen werken, of in ieder geval de arbeidsduur minder te willen uitbreiden. Hoewel tijdsdruk (gezien de 1,3 uur verschil tussen drukste en minst drukke respondenten) niet de enige of belangrijkste factor is, speelt het dus wel een rol.

De invloed van jonge kinderen

Zoals al in de voorgaande hoofdstukken duidelijk is geworden, hebben ouders van jonge kinderen minder uren vrije tijd, is de kwaliteit van deze vrije tijd minder en voelen ze meer tijdsdruk. Het hebben van kinderen lijkt dus een belangrijke factor om mee te nemen in de analyse. Om dit effect in kaart te brengen, voeren we de analyse apart uit voor respondenten met en zonder jonge kinderen (0-11 jaar). Hierbij houden we er rekening mee dat ‘zonder jonge kinderen’ zowel ‘zonder kinderen’ als ‘met oudere kinderen’ kan betekenen, wat de resultaten zou kunnen beïnvloeden.
Wanneer we de analyse voor mensen met en zonder jonge kinderen apart uitvoeren, zien we dat de hoeveelheid vrije tijd en de ervaren tijdsdruk voor beide groepen ongeveer even sterk samengaan, waarbij het minst vrije kwart 7,8 punten meer tijdsdruk ervaart dan het meest vrije kwart (zie vorige paragraaf voor de uren vrije tijd van het drukste en minst drukke kwart). Minder vrije tijd betekent meer tijdsdruk, jonge kinderen of niet. De mate van fragmentatie van de vrije tijd speelt wel voor beide groepen een andere rol. Bij mensen met kinderen is de mate van fragmentatie van de vrije tijd niet gerelateerd aan de ervaren tijdsdruk, terwijl dit bij mensen zonder jonge kinderen wel zo is. Met 0,32 punten hoger op de tijdsdrukschaal voor elke extra episode waarin de vrije tijd opgedeeld is, scoort het kwart met de meest gefragmenteerde vrije tijd minimaal 4,2 punten hoger op tijdsdruk dan het kwart met de minst gefragmenteerde vrije tijd. Dit impliceert dat een jong kind een zodanig zelfstandige en sterke invloed op de ervaren tijdsdruk heeft, dat de mate van fragmentatie van de vrije tijd er niet toe doet, terwijl bij mensen zonder jonge kinderen de ervaren tijdsdruk toeneemt bij meer fragmentatie in de vrije tijd. Bij beide groepen vinden we geen relatie meer tussen het percentage kindgebonden vrije tijd en de ervaren tijds-

druk. Mensen met jonge kinderen hebben dus een meer versnipperde en kindgebonden vrije tijd én ervaren meer tijdsdruk dan mensen zonder jonge kinderen (zie de intercepten van tijdsdruk bijlage B5.3), maar deze tijdsdruk wordt blijkbaar veroorzaakt door andere factoren die gepaard gaan met het hebben van een kind (zoals de zorg voor het kind, het transport van en naar school, enz.). In het zogenoemde 'spitsuur van het leven' legt de kwaliteit van de vrije tijd blijkbaar geen zichtbaar gewicht meer in de schaal.
De ervaren tijdsdruk gaat bij beide groepen samen met de gewenste verandering in de arbeidsduur, met een 0,026 uur lagere urenwens per punt hoger op de tijdsdrukschaal voor mensen zonder jonge kinderen ($p < 0,1$) en een 0,057 uur lagere urenwens voor mensen met jonge kinderen. Dit betekent dat het kwart dat de meeste tijdsdruk ervaart met jonge kinderen een 1,6 uur lagere urenwens heeft dan het drukste kwart zonder jonge kinderen.

Verschillen tussen mannen en vrouwen

De verschillen tussen mannen en vrouwen blijken wel degelijk relevant voor de relatie tussen vrije tijd, tijdsdruk en de urenwens. Wanneer we de analyse voor mannen en vrouwen apart uitvoeren (en geen rekening houden met het wel of niet hebben van een jong kind), zien we voor beide groepen dat meer kindgebonden vrije tijd gepaard gaat met meer tijdsdruk. Deze relatie lijkt voor mannen minder sterk (0,12 punten tijdsdruk per procent kindgebonden tijd en slechts significant met $p < 0,1$), dan voor vrouwen (0,16 punten tijdsdruk per procent kindgebonden tijd en significant met $p < 0,05$), maar dit verschil kent een grote onzekerheid door de relatief kleine deelsteekproeven en de grote hoeveelheden variabelen.[13] Verder zien we dat bij zowel mannen als vrouwen een toename in het aantal uren vrije tijd een afname in de tijdsdruk teweegbrengt, waarbij deze relatie bij mannen sterker lijkt dan bij vrouwen (0,44 minder tijdsdruk per uur vrije tijd voor mannen tegenover 0,33 voor vrouwen; zie bijlage B5.4). De relatie tussen de mate van fragmentatie in de vrije tijd en de ervaren tijdsdruk verdwijnt in beide groepen.
De relatie tussen de ervaren tijdsdruk en de gewenste verandering in de arbeidsduur verschilt duidelijk: een verandering in de tijdsdruk lijkt bij mannen geen invloed te hebben op de urenwens, terwijl deze relatie bij vrouwen duidelijk aanwezig is met een 0,031 uur lagere urenwens per punt meer tijdsdruk. De 25% vrouwen die het hoogst op de schaal van tijdsdruk scoren, hebben dus minimaal een 1,1 uur lagere urenwens dan de 25% vrouwen die het laagst scoren op die schaal. Kortom: vrouwen die meer tijdsdruk ervaren, willen vaker minder uren werken. Het meer uitgesproken karakter van deze relatie bij vrouwen zou een gevolg kunnen zijn van het feit dat mannen doorgaans voltijds (willen) werken (of dat dat van hen wordt verwacht), terwijl de optie om te variëren in uren bij vrouwen meer geaccepteerd is.

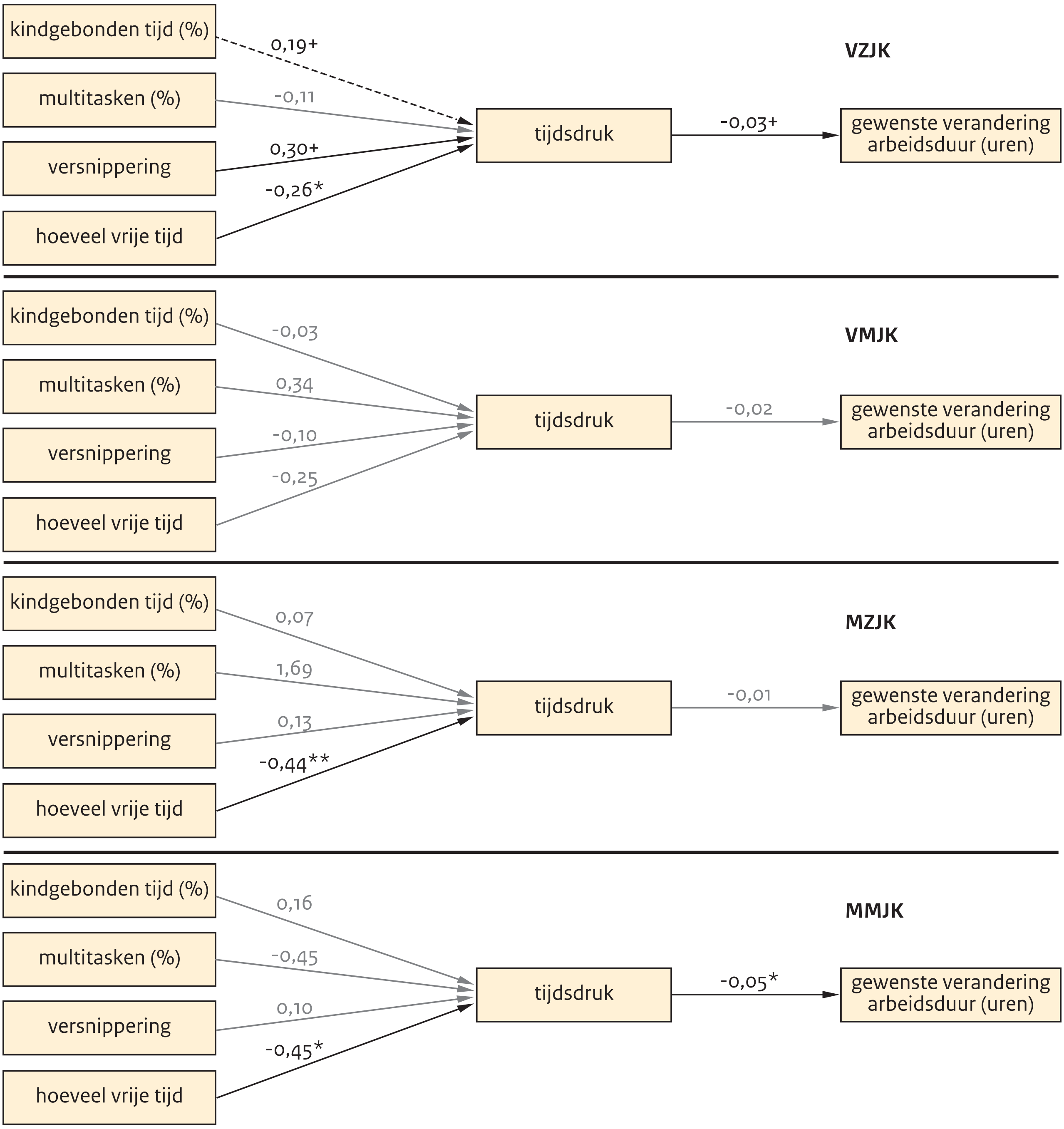
Het volledige model: mannen en vrouwen met en zonder jonge kinderen

Zowel mannen als vrouwen ervaren meer tijdsdruk wanneer ze meer kindgebonden vrije tijd hebben, maar dit lijkt verklaard door andere factoren die te maken hebben met het hebben van een jong kind. Mensen zonder jonge kinderen hebben meer last van fragmentatie dan mensen met jonge kinderen, maar dit kan ook worden verklaard door verschillen

tussen mannen en vrouwen. Daarnaast hebben mensen met jonge kinderen een lagere urenwens wanneer ze meer tijdsdruk ervaren, wat misschien meer voor vrouwen geldt en minder voor mannen. Om meer duidelijkheid te krijgen over deze zaken, voeren we de analyse een laatste maal uit en splitsen we de respondenten in vier groepen, te weten vrouwen zonder jonge kinderen (VZJK), vrouwen met jonge kinderen (VMJK), mannen zonder jonge kinderen (MZJK), en mannen met jonge kinderen (MMJK) (zie bijlage B5.5).
Met deze splitsing worden de deelsteekproeven in sommige gevallen klein. Dit benadrukken we wanneer relevant.

Mannen met jonge kinderen lijken in de relaties tussen vrije tijd en de ervaren tijdsdruk niet veel te verschillen van mannen zonder jonge kinderen: beide groepen ervaren meer tijdsdruk naarmate ze minder vrije tijd hebben (0,44 en 0,45 punten meer tijdsdruk per uur minder vrije tijd), terwijl de kwaliteit van de vrije tijd niet is gerelateerd aan de tijdsdruk. Wel zien we dat mannen met jonge kinderen een lagere urenwens hebben naarmate ze meer tijdsdruk ervaren (0,05 uur minder per punt meer tijdsdruk, d.w.z. de urenwens voor de 25% mannen met de hoogste tijdsdruk is 1,7 uur lager dan voor de 25% mannen met de laagste tijdsdruk), terwijl dit niet geldt voor mannen zonder jonge kinderen. Dit zou kunnen betekenen dat het voor mannen met jonge kinderen minder vanzelfsprekend is dat ze voltijds werken, waardoor ze ook eerder geneigd zijn een gewenste afwijking hiervan te rapporteren wanneer de tijdsdruk toeneemt. Aan de andere kant is het mogelijk dat mannen zonder jonge kinderen bij toenemende tijdsdruk hun huishoudelijk taken (willen) inkorten in plaats van hun arbeidsduur, terwijl het inkorten van huishoudelijke taken voor mannen met jonge kinderen een minder toereikende optie is. Een alternatieve verklaring is dat mannen zonder jonge kinderen vaak al wat ouder zijn (tabel 1.1), hun carrière is gemaakt (of vastgelopen), de kinderen zijn de deur uit en kosten minder geld. Daardoor kunnen ze langzamerhand hun werkzame leven afbouwen, ongeacht of ze veel of weinig tijdsdruk ervaren.

Figuur 5.2
Relaties tussen de kwaliteit en hoeveelheid vrije tijd, de ervaren tijdsdruk en de gewenste arbeidsduur voor mannen en vrouwen met en zonder jonge kinderen,[a] bevolking van 20-64 jaar,[b] 2011

a Leeswijzer: De weergegeven coëfficiënten beschrijven wat er met de afhankelijke variabele gebeurt bij een verandering van één eenheid in de onafhankelijke variabele, bijvoorbeeld: wanneer een vrouw zonder jonge kinderen een uur extra vrije tijd heeft, ervaart ze 0,26 punten minder tijdsdruk.
b Met uitzondering van voltijdstudenten.

+ = significant op 0,1; * = significant op 0,05; ** = significant op 0,01. Niet-significante verbanden zijn in grijs weergegeven.
Bron: SCP/CBS (TBO'11)

Voor vrouwen met jonge kinderen vinden we geen relaties tussen de kwaliteit van de vrije tijd en de ervaren tijdsdruk en zelfs niet tussen het aantal uren vrije tijd en tijdsdruk (zoals ook al in tabel 2.8 bleek). Ook is er geen relatie tussen de tijdsdruk en de urenwens.
Gezien de relatief kleine steekproef (n = 158) moeten we voorzichtig zijn met de interpretatie (mogelijk vinden we geen significante verbanden omdat de aantallen te klein zijn), maar het is mogelijk dat voor vrouwen met jonge kinderen de vrije tijd en de ervaren tijdsdruk grotendeels worden vormgegeven door de zorg voor het kind (in lijn met resultaten uit de eerdere splitsing tussen mensen met en zonder jonge kinderen), terwijl ook de urenwens door deze zorgen wordt gedicteerd. Vrouwen zonder jonge kinderen laten daarentegen vrijwel het tegenovergestelde zien: zij lijken meer tijdsdruk te ervaren wanneer ze meer vrije tijd met kinderen doorbrengen[14] ($p < 0,1$), een meer gefragmenteerde vrije tijd hebben ($p < 0,1$: 0,30 punt meer tijdsdruk per extra episode), en minder vrije tijd hebben (0,26 punt meer tijdsdruk per uur minder vrije tijd), terwijl ze een lagere urenwens hebben als ze meer tijdsdruk ervaren (0,032 uur lagere urenwens per punt meer tijdsdruk). Hierbij moet echter worden opgemerkt dat de relatie tussen de kindgebonden vrije tijd en de tijdsdruk een gevolg lijkt van het feit dat vrouwen met oudere kinderen meer tijdsdruk ervaren dan vrouwen zonder kinderen (de twee groepen die samen de groep 'vrouwen zonder jonge kinderen' vormen). Binnen de groep 'vrouwen met oudere kinderen' vinden we geen relatie tussen kindgebonden vrije tijd en tijdsdruk. Mogelijk gaat het dus ook hier om een schijnbaar verband, omdat moeders van tieners logischerwijs meer van hun vrije tijd doorbrengen in aanwezigheid van kinderen dan vrouwen die geen kinderen hebben, én meer tijdsdruk ervaren (wederom door halen en brengen, enz.) In dit geval is de kindgebonden tijd dus niet de veroorzaker van de tijdsdruk, maar een gevolg van een gedeelde oorzaak, namelijk het hebben van een kind van 12-17 jaar. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat het rekening houden met het al dan niet hebben van een ouder kind (wederom splitsen we dan de steekproef in twee deelsteekproeven) de steekproef zodanig belast dat het eerder gevonden verband niet langer significant is.
Al met al lijkt de relatie tussen de kwaliteit van de vrije tijd, ervaren tijdsdruk en de gewenste verandering in de arbeidsduur vooral bij vrouwen zonder jonge kinderen aanwezig te zijn. Een interpretatie zou kunnen zijn dat dit een gevolg is van het feit dat bij deze vrouwen het niet-werkende leven minder wordt gedomineerd door het hebben van een kind dan bij vrouwen met jonge kinderen, waardoor meer subtiele verstoringen van de vrije tijd, zoals de mate van fragmentatie, sterker worden gevoeld. Daarnaast is het bij vrouwen doorgaans meer gebruikelijk om flexibel te zijn in de arbeidsduur en zijn vrouwen vaker tweede kostwinner, waardoor ze vrijer zijn om de resulterende tijdsdruk aan een gewenste verandering in de arbeidsduur te koppelen. Deze redenering doet vermoeden dat er vooral bij vrouwen met oudere of zonder kinderen op het gebied van arbeidsparticipatie wat te winnen is door een verbetering van de kwaliteit van de vrije tijd. Deze interpretatie biedt ook een verklaring voor het feit dat we zulke relaties niet bij mensen met jonge kinderen en/of bij mannen vinden, omdat deze groepen respectievelijk een te verstoorde vrije tijd hebben om subtiele kwaliteitsverschillen op te merken en/of minder vrij zijn om de arbeidsduur aan te passen.

5.5 Slotbeschouwing

In dit hoofdstuk hebben we gezien dat een kwart van de vrouwen meer zou willen werken dan ze nu doen. Dat de gewenste arbeidsduur twee uur boven de feitelijke ligt, komt door de niet-werkende vrouwen. De helft van hen zou graag willen herintreden. Bij de werkende vrouwen houden degenen die meer willen werken en degenen die minder willen werken elkaar in evenwicht, waardoor de gewenste arbeidsduur gelijk is aan de feitelijke. De vraag die in dit hoofdstuk centraal stond, is of veranderwensen ten aanzien van werk te maken hebben met het aantal uren vrije tijd en vooral de kwaliteit ervan. Voor moeders van jonge kinderen blijkt dat niet het geval. Sommigen willen meer werken, anderen minder, maar dat heeft geen verband met tijdsdruk, het aantal uren vrije tijd of de kwaliteit ervan.
Ook de door hen gerapporteerde tijdsdruk hangt niet samen met de kwaliteit van vrije tijd, en zelfs niet met het aantal uren vrije tijd. Moeders die meer en 'betere' vrije tijd hebben, voelen zich dus niet minder gejaagd dan moeders die minder of slechtere vrije tijd hebben. Bij mannen hangt tijdsdruk wel samen met een tekort aan vrije tijd, maar niet met de kwaliteit ervan. Alleen bij de vrouwen zonder jonge kinderen, die veel meer uren vrije tijd hebben dan de moeders, blijkt er wel een relatie tussen versnippering van hun vrije tijd, tijdsdruk en de wens om minder te gaan werken. In het volgende hoofdstuk staat de vraag centraal hoe we deze uitkomsten kunnen begrijpen.

Noten

1 Deze oproep deed ze in het dagblad *Trouw* op 10 oktober 2007. Door de economische crisis die kort daarop uitbrak en de recente bezuinigingen in de zorg zijn de voorspelde tekorten in de zorg er overigens niet gekomen.
2 Ze geven aan een werkkring te hebben, waar ze voor maximaal 40 uur in de week in dienst zijn, maar geven toch een hoger aantal arbeidsuren op.
3 Een deel van deze vrouwen zal waarschijnlijk, net als de werkenden die meer dan 40 uur (zeggen te) werken, ten onrechte overuren hebben meegeteld, maar voor hoeveel en wie dit geldt, is niet na te gaan. De formele arbeidsduur van vrouwen kan dus in werkelijkheid lager zijn dan hier vermeld.
4 De vraag was hoeveel ze, als ze het helemaal zelf voor het zeggen zouden hebben, zouden willen werken als hun uurloon gelijk zou blijven.
5 De helft van de mannen zonder werk en bijna de helft (45%) van de vrouwen zonder werk zou graag een baan hebben. De mannen die weer aan het werk willen, ambiëren een baan van gemiddeld 30 uur per week, de vrouwen gemiddeld 21 uur.
6 Dit effect doet zich ook al voor als uitsluitend arbeidsduur en geslacht in de regressieanalyse worden meegenomen en komt dus niet door toevoeging van de andere factoren.
7 We nemen de gewenste arbeidsduur als mutatie ten opzichte van de feitelijke arbeidsduur mee, omdat we op die manier corrigeren voor de mogelijkheid dat bijvoorbeeld al onze respondenten de arbeidsduur willen uitbreiden omdat – wederom bijvoorbeeld – de arbeidsmarkt aantrekt. De veronderstelling is dan dat respondenten die meer tijdsdruk ervaren minder willen uitbreiden.
8 Omdat 'vrije tijd met gezin' ook als goede en redelijk stressvrije vrije tijd ervaren kan worden, hebben we de analyses ook gedaan met alleen 'vrije tijd met kind' als indicator voor kwalitatief minder goede vrije tijd. Deze laatstgenoemde aanpassing veranderde de resultaten niet noemenswaardig.
9 In figuur 1.1 staan alleen de voor ons theoretisch interessante paden weergegeven. Zoals te zien in bijlage B5.2 hebben we een uitgebreider model geschat, inclusief relaties tussen controlevariabelen en de

theoretisch relevante variabelen, en de directe relaties tussen de vrijetijdsvariabelen en de gewenste arbeidsduur (dus niet alleen via ervaren tijdsdruk). De voor ons niet-centrale relaties leverden geen dusdanig opvallende resultaten, vandaar dat we ze hier niet vermelden.

10 Als alternatief is het mogelijk dat een hoge tijdsdruk in relatie met de vrije tijd werken juist aantrekkelijker maakt. Hoewel dit niet ondenkbaar is, gaan wij ervan uit dat het omgekeerde (zoals aangegeven in de tekst) een meer dominant effect zal hebben.

11 De hierna gepresenteerde resultaten zijn uitvoerig op robuustheid getest. De analyses zijn gedaan met uitsplitsingen van de tijdsdrukschaal, enkel op de deelsteekproef die de arbeidsduur wil uitbreiden of de arbeidsduur wil inkrimpen, de deelsteekproeven met en zonder kleine deeltijdbanen en niet-werkenden, en andere constructies van de kwaliteitsvariabelen. Dit had telkens geen sterke veranderingen in de resultaten tot gevolg, wat de betrouwbaarheid van de resultaten ondersteunt.

12 We hanteren hier kwartielgrenzen, omdat dit ervoor zorgt dat uitbijters geen bovengemiddeld sterke invloed kunnen hebben en we de verschillen niet overschatten. Merk verder op dat deze doorrekeningen in alle gevallen met onzekerheden zijn omgeven, die een gevolg zijn van willekeurige afwijkingen in de steekproef ten opzichte van de populatie.

13 Uiteraard is de omvang van de totale steekproef niet gewijzigd. In de gepresenteerde analyses splitsen we echter telkens de totale steekproef in deelsteekproeven, die daardoor kleiner zijn dan de totale steekproef.

14 Dit kunnen eigen kinderen zijn van 12 jaar of ouder, of andermans kinderen, bijvoorbeeld kleinkinderen, buurkinderen, of jonge kinderen van een van beide partners die bij de ex wonen en regelmatig langskomen.

6 Vrije tijd, tijdsdruk en werk

Vrouwen in Nederland voelen zich vaker dan mannen gejaagd en te druk (Cloïn et.al. 2013). Dit blijkt geen typisch Nederlands verschijnsel te zijn (Bittman en Wajcman 2000; Gershuny 2005; Mattingly en Sayer 2006). In dit onderzoek hebben we gekeken of de gevoelens van tijdsdruk te maken hebben met te weinig of een geringere kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen. Ook hebben we gekeken of dat, als dat inderdaad zo is, doorwerkt in de bereidheid van vrouwen om meer uren te gaan werken (of juist niet). Nederlandse vrouwen werken grotendeels in deeltijd, ook als ze geen jonge kinderen (meer) hebben. Moeders wijzen de zorg voor hun kinderen aan als reden waarom ze niet meer uren willen werken en vrouwen zonder kinderen benadrukken de behoefte aan meer vrije tijd (Portegijs et al. 2008). De vraag is uiteraard waarom dit voor hen wel en voor mannen geen reden is om in deeltijd te gaan of blijven werken. Heeft dat met de kwaliteit van de vrije tijd te maken? Om deze vragen te beantwoorden, hebben we zowel kwantitatieve als kwalitatieve data gebruikt. In het tijdsbestedingonderzoek (TBO 2011 en voorgaande edities) hebben respondenten een week lang in een dagboek bijgehouden wat hoe ze hun tijd besteden, en dat biedt een schat aan informatie over de feitelijke tijdsbesteding van Nederlanders. Daaruit is af te leiden hoeveel uren vrije tijd mensen hebben en in welke omstandigheden. We hebben gekeken naar de mate van versnippering van de vrije tijd, hoe vaak mensen tegelijkertijd onbetaald werk verrichten en hoeveel van hun vrije tijd ze met kinderen doorbrengen. In aanvulling op deze kwantitatieve data zijn interviews afgenomen en focusgroepen bevraagd om een beter beeld te krijgen van de kwaliteit van vrije tijd van vrouwen en mannen. Deze gesprekken zijn vooral gebruikt om het zogenoemde *emotion work* in beeld te brengen, met de vraag of zich hierin mogelijk genderspecifieke patronen aftekenen. Met *emotion work* wordt gedoeld op de zorg voor het emotioneel welzijn van anderen (kinderen, partner, andere familie en vrienden) in de vorm van meeleven, luisteren, waardering geven, zorgen voor een goede sfeer, en bespreekbaar maken van behoeften en wensen. Ook het overzicht houden over wat er in het huishouden moet worden gedaan, valt onder *emotion work*. Vrouwen blijken deze taak veel meer dan mannen te vervullen (DeVault 1991; Duncombe en Marsden 1995; Hochschild 1979; Komter 1985), ook in hun vrije tijd, waardoor deze minder 'vrij' voelt.

6.1 Gelijk aantal uren vrije tijd

Een opvallende uitkomst van ons onderzoek is dat de uren vrije tijd bijna gelijk verdeeld zijn tussen mannen en vrouwen, wat aansluit bij internationaal onderzoek en ook met de in hoofdstuk 1 genoemde *time availability*-benadering. Die gaat ervan uit dat degene die minder uren buitenshuis werkt meer beschikbaar is voor onbetaald werk en dus thuis meer doet, zodat beide partners uiteindelijk even zwaar belast zijn. Dit principe van een gelijke kwantitatieve inzet (ook wel 'proceseerlijkheid' genoemd, zie bv. Van der Vinne 1998) wordt door de meerderheid van de Nederlandse vrouwen en mannen onderschreven

(Portegijs en Cloïn 2012). Wat de omvang van de vrije tijd betreft, vinden we alleen een verschil tussen de alleenwonende vrouwen en mannen, waarbij de vrouwen minder uren vrije tijd hebben. Een kanttekening hierbij is dat informele hulp (aan mensen buiten het eigen gezin) en vrijwilligerswerk in tijdsbestedingsonderzoek (en ook in dit onderzoek) als een vrijetijdsactiviteit worden opgevat. Dit vanuit de aanname dat mensen hier vrijwillig voor kiezen en het dus blijkbaar doen omdat ze dat leuk vinden. Zeker nu de overheid op dit vlak steeds meer verantwoordelijkheden bij de burgers legt, is het de vraag of die veronderstelling nog wel terecht is. Voor de verdeling van vrije tijd tussen vrouwen en mannen maakt het wel of niet meetellen van maatschappelijke participatie overigens niet uit. Vooral oudere mannen en vrouwen besteden tijd aan vormen van maatschappelijke participatie en zijn hier uiteindelijk evenveel tijd aan kwijt (de mannen doen wat meer vrijwilligerswerk, de vrouwen verlenen informele zorg).
Het weekend blijkt voor vrouwen minder ontspannend, waarschijnlijk vanwege het onbetaalde werk dat ook dan doorgaat. Door in deeltijd te werken, halen de vrouwen dat verlies doordeweeks weer in, waarmee ze grosso modo toch op evenveel uur vrije tijd uitkomen als de mannen. Dat zou anders zijn als partners van vrouwen die voltijds of bijna voltijds werken in het weekend meer de handen uit de mouwen zouden steken. Maar voor zover ze dat doen, is het kennelijk onvoldoende. Vrouwen die veel uren buitenshuis werken, zoals veel alleenwonende vrouwen en ook een deel van de vrouwen met een partner, houden minder vrije tijd over dan mannen (vgl. Bittman en Wajcman 2000; Gimenez-Nadal en Sevilla-Sanz 2010). Het anderhalfverdienersmodel zou dus een strategie van partners kunnen zijn om het totaal aantal uren verplichtingen (betaald en onbetaald) en vrije tijd gelijk te verdelen.

6.2 Kwaliteit vrije tijd en tijdsdruk

De vrije tijd van Nederlandse vrouwen blijkt meer versnipperd dan die van mannen. Vrouwen verrichten ook iets vaker in hun vrije tijd tegelijkertijd huishoudelijke klusjes of zorgtaken (multitasken). En ze brengen een groter deel van hun vrije tijd door in aanwezigheid van kinderen (kindgebonden vrije tijd). Nederlandse vrouwen blijken daarin geen uitzondering (Bittman en Wajcman 2000; Mattingly en Bianchi 2003). In deze internationale tijdsbestedingsonderzoeken wordt aangenomen dat deze drie kenmerken indicatoren zijn voor een meer belaste vrije tijd, in de zin dat het de mogelijkheden beperkt om echt tot rust te komen en te doen waar men zelf behoefte aan heeft. Dit zou verklaren waarom vrouwen meer tijdsdruk voelen, terwijl ze niet of nauwelijks minder uren vrije tijd hebben. De relatie tussen deze kenmerken van de kwaliteit van vrije tijd en tijdsdruk is echter zelden empirisch onderzocht en nooit overtuigend aangetoond. Wel blijkt dat meer uren vrije tijd bij mannen samengaat met minder tijdsdruk, maar dat dit effect bij vrouwen veel geringer of zelfs niet meer aantoonbaar was (Mattingly en Bianchi 2003; Mattingly en Sayer 2006). Volgens deze onderzoekers duidt dit op een slechtere kwaliteit van de vrije tijd van vrouwen.

Dit verband tussen deze indicaties van kwaliteit van de vrije tijd en tijdsdruk hebben we in ons onderzoek op basis van kwantitatieve data niet kunnen aantonen. De relatie die we in eerste instantie vonden, verdween zodra we rekening hielden met het wel of niet hebben van jonge kinderen (0-11 jaar). De vrije tijd van moeders met een jong gezin is meer versnipperd, en zowel vaders en moeders brengen hun vrije tijd voor een groter deel door in aanwezigheid van kinderen als mannen en vrouwen zonder jonge kinderen. Ook voelen deze ouders zich meer belast. Maar zowel deze tijdsdruk als de minder 'vrije' vrije tijd hebben te maken met de zorg voor hun jonge kinderen. Het gaat dus om een schijnbaar verband. Ouders met een 'betere' vrije tijd voelen zich dus niet minder druk dan ouders met een 'slechtere' vrije tijd. Ook bij vrouwen zonder jonge kinderen is het al dan niet hebben van oudere kinderen waarschijnlijk de verklaring voor het bij hen wel gevonden verband tussen tijdsdruk en de mate waarin ze hun vrije tijd met kinderen doorbrengen. De enige directe relatie tussen de kwaliteit van vrije tijd en tijdsdruk hebben we gevonden bij de vrouwen zonder jonge kinderen: naarmate hun vrije tijd meer versnipperd is, voelen ze zich vaker druk en gejaagd.

De grotere tijdsdruk die vrouwen voelen, heeft dus maar in heel beperkte mate te maken met de kwaliteit van de vrije tijd. Althans, niet met kwaliteit zoals we die met de ons beschikbare tijdsbestedingsdata hebben kunnen meten. Blijft staan dat ook in ons onderzoek meer uren vrije tijd bij mannen samengaat met een aanzienlijk lager gevoelde tijdsdruk, terwijl dit bij vrouwen veel minder het geval is en bij moeders zelfs niet significant. Dit kan twee dingen betekenen. Ofwel de vrije tijd van vrouwen biedt wel degelijk minder ruimte om te ontspannen, maar dan gaat het om andere dingen dan versnippering, multitasken en kindgebonden vrije tijd. Ofwel de drukte die vrouwen voelen, heeft minder dan bij mannen te maken met een gebrek aan vrije tijd.

De resultaten uit de focusgroepen en interviews wijzen in de eerste richting. In de interviews en focusgroepen zijn we nader ingegaan op de kwaliteit van vrije tijd door afwegingen en processen rondom versnippering, multitasking en kindgebonden vrije tijd zichtbaar te maken. Niet alleen blijkt de vrije tijd van vrouwen vaker te worden onderbroken, ze ervaren bovendien een grotere mate van gejaagdheid, omdat ze zich voortdurend verantwoordelijk voelen voor het huishouden en welzijn van hun gezinsleden. Dit verantwoordelijkheidsgevoel – een reflectie van op gender gebaseerde normatieve kaders – uit zich bij vrouwen in het vaker initiëren van gesprekken over het welbevinden van de partner en kinderen, en een grotere betrokkenheid bij het beheren van huishouden en zorg. 'Thuis' is daardoor voor vrouwen minder een plek die in het teken van ontspanning staat dan voor mannen. Thuisblijven bij de kinderen wordt zowel door vrouwen als mannen meer belastend ervaren dan betaald werk buitenshuis. Vooral voor vrouwen met jonge kinderen spelen normen rondom het ideale moederschap een belangrijke rol in verwachtingen die ze aan zichzelf stellen. Het *emotion work* dat zij verrichten, is dan ook voornamelijk gericht op de beschikbaarheid thuis. De kwaliteit van vrije tijd van vrouwen blijkt daarom negatief te worden beïnvloed door verantwoordelijkheden en de druk die ze door genderspecifieke normen over zorg en huishouden ervaren.

De tweede optie, namelijk de mogelijkheid dat de tijdsdruk die vrouwen voelen minder dan bij mannen te maken heeft met een gebrek aan vrije tijd, wordt eveneens bevestigd in dit onderzoek, in ieder geval voor jonge vrouwen. Ouders van jonge kinderen hebben weinig vrije tijd en voelen zich vaak erg druk; moeders echter niet in sterkere mate dan vaders. Het zijn juist de vrouwen zonder jonge kinderen die zich meer onder druk voelen staan dan mannen in vergelijkbare situatie. Sterker nog: uitsplitsing naar leeftijd laat zien dat vooral jonge vrouwen die (nog) geen kinderen hebben hoog scoren op de tijdsdrukschaal – veel hoger dan de jonge mannen, zelfs even hoog als moeders van jonge kinderen. Deze jonge vrouwen hebben evenveel vrije tijd als de mannen, vinden net zo vaak dat ze voldoende vrije tijd hebben, en vinden de combinatie werk/privé net als de mannen heel goed te doen. Toch voelen ze zich vaker te druk en gejaagd. En ze hebben vaker het gevoel dat ze op hun werk tekortschieten. De tijdsdruk die deze jonge vrouwen voelen, heeft dus waarschijnlijk deels te maken met hun werksituatie. Dit strookt met ander onderzoek naar burn-outklachten en ziekteverzuim. Het risico daarop blijkt groter voor jonge vrouwen (Bierings en Mol 2012), vrouwen die veel uren buitenshuis werken, alleenwonende vrouwen en vrouwen zonder jonge kinderen (Janssen en Kok 2004; Lautenbach 2006). Ook de jonge vrouwen in ons onderzoek werken relatief veel uren en wonen vaker alleen dan de moeders en vrouwen van over de 40 zonder jonge kinderen. Zij voelen zich even vaak als de moeders van jonge kinderen te druk en gejaagd, maar dat heeft bij hen niet zozeer te maken met het combineren van werk en privéleven (vrijwel alle jonge vrouwen vinden dat dat prima gaat; zie ook Bierings en Mol 2012; Lautenbach 2006), maar met het gevoel tekort te schieten op hun werk.
Dat vrouwen meer tijdsdruk voelen dan mannen komt dus niet door de dubbele of zelfs driedubbele belasting van jonge moeders, en ook oudere vrouwen die 'uit' de kinderen zijn, voelen zich niet meer belast dan mannen in vergelijkbare omstandigheden. Het zijn de jonge vrouwen die zich, meer dan de jonge mannen, onder druk voelen staan. Het beeld van het jonge gezin als 'spitsuur in het leven' moet dus voor vrouwen worden bijgesteld. Ook daarvóór voelden zij zich al even sterk onder druk staan.

6.3 Tijdsdruk en de arbeidsduur

De vrouwen in dit onderzoek zouden gemiddeld ruim twee uur meer willen werken dan ze nu doen, mannen krap een uur meer. Dat de gewenste arbeidsduur iets hoger ligt dan de feitelijke, komt uitsluitend door vrouwen en mannen zonder werk die graag weer aan de slag willen. Van de werkende vrouwen houden degenen die meer willen werken en degenen die minder willen werken elkaar in evenwicht. Ze werken gemiddeld 26 uur per week, en als iedereen haar wensen om meer of minder te gaan werken zou realiseren, dan zou de gemiddelde arbeidsduur nog steeds 26 uur per week zijn. Werkende mannen willen vaak minder uur gaan werken en komen uit op een ideale arbeidsduur van 36 uur, anderhalf uur minder dan ze nu werken. En zowel bij de vrouwen als bij de mannen is er wat dit betreft nauwelijks of geen verschil tussen degene met en zonder jonge kinderen. Het is dus niet zo dat vooral vrouwen die geen jonge kinderen hebben graag meer zouden willen werken,

en ook niet dat vooral vaders van jonge kinderen minder zouden willen werken. Verder is de gewenste arbeidsduur zowel voor vrouwen met als zonder jonge kinderen ruim twintig uur in de week. Bij de mannen blijken de vaders van jonge gezinnen zelfs meer te willen werken dan de mannen die geen jonge kinderen hebben (resp. 36 en 31 uur per week). Voor vrouwen en mannen samen vonden we, zoals verwacht, een verband tussen gevoelde tijdsdruk en de gewenste verandering van de arbeidsduur. Mensen die veel tijdsdruk ervaren, willen vaker de arbeidsduur inkrimpen of met minder uren uitbreiden dan mensen die weinig tijdsdruk ervaren. Als we de resultaten vervolgens uitsplitsen naar mannen en vrouwen met en zonder jonge kinderen, dan blijkt deze relatie tussen tijdsdruk en arbeidsduurwensen alleen significant bij moeders zonder jonge kinderen en bij vaders met jonge kinderen. Naarmate zij zich drukker voelen, zijn ze minder genegen om meer uren te gaan werken, of zouden minder willen gaan werken. Misschien verrassender is dat dit voor vrouwen met en mannen zonder jonge kinderen niet uitmaakt. Zij willen soms meer, soms minder werken, maar of ze het wel of niet erg druk hebben, maakt daarbij geen verschil. Hoe moeten we dat begrijpen? We beginnen met de mannen.

Drukke vaders willen graag minder gaan werken

Vaders van jonge gezinnen hebben vaker betaald werk dan mannen zonder jonge kinderen en met gemiddeld 38 uur per week is ook hun arbeidsduur wat hoger (vgl. Bierings et al. 2014). Dat is opmerkelijk, omdat ze juist dan ook thuis meer de handen uit de mouwen steken. Geen wonder dat een op de vijf vaders dan minder zou willen werken. Vooral vaders die hun leven erg druk vinden en zich vaak gejaagd voelen, hebben die wens. Die wens is echter niet eenvoudig te verwezenlijken. Ze werken vaak in sectoren waar deeltijds werken niet ingeburgerd is en zijn bang dat dit ten koste gaat van hun carrière (Keuzenkamp et.al. 2009)). Bovendien is het gezin financieel vooral van hun inkomen afhankelijk (Van den Brakel et al. 2014). Ook dit beperkt hun mogelijkheden om bij hoge tijdsdruk minder te gaan werken. Dat tijdsdruk bij vaders van jonge kinderen samenhangt met de wens om wat minder te gaan werken (en bij mannen zonder jonge kinderen niet), heeft mogelijk te maken met verschoven opvattingen over de vadersrol. Ruim de helft van de Nederlandse mannen en twee derde van de vrouwen vindt dat een vader een dag in de week thuis zou moeten zijn om zelf voor zijn kind te zorgen, in verband met de vader/kindband (Portegijs en Merens 2010). Ook bleek in dit onderzoek dat mannen die thuis minder doen dan hun partner vaker het gevoel hebben tekort te schieten. Mannen die in deze fase van hun leven minder willen werken, kunnen dus op meer begrip en medewerking rekenen dan mannen die geen jonge kinderen hebben. Gezien het feit dat de meesten van hen in dit onderzoek nog steeds 38 uur in de week werken, lijkt het hier overigens eerder om een gelegitimeerde – zelfs sociaal wenselijke – behoefte te gaan dan om iets waar deze mannen echt werk van gaan maken. Of kúnnen maken, gezien het feit dat zij doorgaans veel meer verdienen dan hun partner en het gezin dus sterk afhankelijk is van hun inkomen (Van den Brakel et al. 2014).

Oudere vrouwen willen eindelijk weer eens tijd voor zichzelf

Dat vrouwen in deeltijd werken, wordt breed gezien als vanzelfsprekend, of zelfs wenselijk (Ruitenberg 2014; Van der Sman et al. 2014). Ook werkgevers en partners zien het als een legitieme individuele keuze van de vrouw zelf, waar ze geen bemoeienis mee hebben (Keuzenkamp et.al. 2009). Of ze wel of geen kinderen hebben, lijkt weinig uit te maken. Dit biedt vrouwen veel ruimte om hun arbeidsduur aan te passen aan hun eigen voorkeuren, en de eventuele tijdsdruk te verlagen door minder te gaan werken. Het zou logisch zijn geweest als vooral vrouwen met jonge gezinnen dat vaak zouden inzetten om de tijdsklem waarin ze terecht zijn gekomen wat te verlichten. Opgeteld zijn ze veel meer tijd kwijt aan betaalde en onbetaalde arbeid samen dan vrouwen zonder jonge kinderen, en ze voelen zich vaak te druk en gejaagd. Maar juist bij deze moeders vertaalt tijdsdruk zich niet in een wens om minder te gaan werken. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat ze denken dat minder werken geen oplossing is. Bijvoorbeeld omdat – met zo’n druk thuisfront – hun werk juist een plek is om even tot rust te komen en hun werk te kunnen doen zonder steeds te worden gestoord. In het kwalitatieve deel van dit onderzoek kwam naar voren dat sommige moeders betaald werk buitenshuis als een manier zien om hun individualiteit (weer) te claimen, zeker als de kinderen wat ouder zijn. Ook gaven zowel zij als de werkende vaders aan dat er in hun ogen onterecht van uit wordt gegaan dat thuisblijven met kinderen minder belastend is dan werken buitenshuis. Voor vrouwen zonder jonge kinderen ligt dat anders. Als zij doordeweeks een dag thuis zijn, is het huis van henzelf. De 40+-vrouwen in dit onderzoek (driekwart van de groep vrouwen zonder jonge kinderen) vinden het nog belangrijker dan jongere vrouwen, moeders en mannen dat ze in hun vrije tijd kunnen uitrusten. Uit eerder onderzoek waarin deze vrouwen werden geïnterviewd over de vraag waarom ze in deeltijd werken, blijkt dat voor de moeders onder hen meespeelt dat ze nu tijd willen hebben voor de dingen waar ze niet aan toekwamen toen hun kinderen kleiner waren. Ook een afnemende gezondheid blijkt bij deze 40+-vrouwen wat vaker een rol te spelen (Portegijs et al. 2008). Mogelijk zijn dit allebei redenen waarom ze slechter tegen tijdsdruk kunnen. De 40+-vrouwen die zich nog steeds vaak te druk en gejaagd voelen, zijn minder tevreden met hun leven en voelen zich minder gelukkig. Bij jonge vrouwen en bij mannen is dit verband tussen tijdsdruk en welbevinden veel minder duidelijk of zelfs afwezig. Misschien speelt mee dat veel van deze 40+-vrouwen, in tegenstelling tot de 40+-mannen, al twee ‘spitsuren’ achter de rug hebben. We vermoeden dat deze vrouwen vinden dat zij, na zo’n lange periode woekeren met hun tijd, nu zelf aan de beurt zijn.
Ook besteden ze meer tijd dan de mannen aan sociale contacten. Toen ze jonge kinderen hadden, hebben ze die sociale contacten tijdelijk op een lager pitje gezet, en nu lijken ze dat niet langer van plan. De vrouwen zonder jonge kinderen die bij tijdsdruk sneller aan vermindering van hun werkweek denken, zijn dus vooral deze 40+-vrouwen. Ze lijken toe aan een wat rustiger bestaan. Overigens blijken ook de 40+-mannen al wat aan het afbouwen. Ze willen minder tijd in betaald werk steken, komen al met al op net zoveel uren vrije tijd als de 40+-vrouwen, en zouden graag nog wat minder willen werken.

6.4 Terug naar de onderzoeksvraag

We concluderen dat de vrije tijd van vrouwen waarschijnlijk meer belast is, minder vrij voelt, en wat minder ruimte biedt voor ontspanning en doen waar ze zelf zin in hebben. Multitasken lijkt nauwelijks voor te komen en kan ook juist tijd besparen. Vrije tijd in aanwezigheid van kinderen kan, zeker voor ouders die veel buitenshuis werken, naast mogelijk vermoeiend ook heel bevredigend zijn. En een versnipperde vrije tijd blijkt alleen bij vrouwen zonder jonge kinderen samen te hangen met meer tijdsdruk. Kortom, de in tijdsbestedingsonderzoek veel gehanteerde indicaties van de kwaliteit van de vrije tijd blijken in ons onderzoek niet of nauwelijks samen te hangen met de ervaren tijdsdruk. Dat geldt echter wel voor *emotion work*, dat de vrije tijd behoorlijk blijkt te kunnen belasten. Vrouwen voelen de zorg voor het welzijn van anderen zwaarder dan mannen, en kunnen die zorg ook in hun vrije tijd niet loslaten. Het maakt dat zij zich thuis minder ongestoord kunnen ontspannen. Vooral bij vrouwen zonder jonge kinderen kan dit (vanwege die tijdsdruk) doorwerken in de wens om in deeltijd te blijven werken. Zeker als de drukke kinderfase achter de rug is en het huis overdag ineens zo heerlijk leeg.

Aan het einde van dit onderzoek kunnen we twee conclusies trekken. Ten eerste dat het belangrijk is om in nieuwe edities van het tijdsbestedingsonderzoek het *emotion work* beter in beeld te brengen. Ten tweede dat de arbeidsdeelname en daarmee de economische zelfstandigheid van vrouwen zonder jonge kinderen zou kunnen worden verhoogd als ze in hun vrije tijd meer zouden kunnen ontspannen. Het merendeel van de vrouwelijke potentiële beroepsbevolking behoort tot deze groep. Zij hebben geen jonge kinderen, maar werken nauwelijks meer uren dan moeders van jonge kinderen. Als ze meer zouden willen werken, zelfs als het maar om een paar uur gaat, zou dat veel effect hebben. Wel is het de vraag of een betere kwaliteit van de vrije tijd via beleid kan worden gerealiseerd.

Summary and conclusions

Free and easy?
Women's free time, time pressure and working hours

Do women have as much free time as men? And is that free time equally 'free'? Does their free time give women as much chance to relax and do what they want to do? If not, this might explain why women experience more time pressure. It could also explain why many women, even those without young children at home, do not want to increase their working hours.

The central focus in this report is on the relationship between free time, time pressure and labour market participation. Raising the labour participation rate and, related to this, making it easier to combine paid work with care tasks, has been the central plank of Dutch emancipation policy for many years (TK2012/2013a). Existing research on choices in relation to work and care often pays scant attention to the possibility of a link with free time. Yet it is plausible that the way this time is used also plays a role: if women have less opportunity than men to really recover during their free time (for example because their free time is interrupted more or is dominated by carrying out activities with and for others), this could have an impact on their perceived time pressure and on whether or not they would like to increase their working hours. That relationship is explored in this report. In carrying out this study, we sought answers to the following research questions:

1. Is there a difference in the amount, use and quality of free time between women and men?
2. Is there a relationship among women and men between the amount and quality of free time and subjective feelings of being under time pressure?
3. What is the relationship between the amount and quality of free time and the number of hours women spend in paid work, including their (lack of) willingness to increase their working hours?

Given the assumed link between free time and paid work, the survey sample was restricted to women and men of working age, i.e. between the ages of 20 and 64 years; full-time students were excluded. In seeking answers to the research questions, we first drew on the 2011 edition of the Time Use Survey (TBO'11)[1]. The TBO contains detailed information on how people spent their time during an arbitrary week in 2011, and with whom they spent that time. We derived three indicators from this which are regarded in international research as indicative for the quality of free time: the degree of *fragmentation*, the degree to which household or care tasks are carried out in free time (*multitasking*), and the extent to which free time is spent in the presence of children (*child-focused free time*). It is assumed that shorter 'segments' of free time, multitasking and child-focused free time suggest less 'good' free time – not necessarily because this free time is by definition less satisfying,

but because it offers less scope for the person concerned to relax and do what they themselves would like.
This quantitative time use data was supplemented by focus group discussions and interviews. These provide an impression of the underlying processes that help determine why women's free time is less 'free' than that of men. To obtain a more in-depth picture of the quality of free time, we used *emotion work* as our analytical framework: which (implicit) efforts are made for the well-being of others and running the household?
This summary presents the main findings from the report, arranged under each research question.

1 Is there a difference in the amount, use and quality of free time between women and men?

Women spend less time in paid work than men, and more time on household and care tasks. When everything is added together, women have a total weekly workload of 45 hours, four hours less than men. In addition, women spend slightly more time on personal care. The time that remains once everything that has to be done (paid and unpaid work) or needs to be done (eating, sleeping, showering) has been done, is interpreted as free time. The women in this study have just as much free time as men (both 43-44 hours per week). Parents of young children have the least free time, single men the most. It is only among people living alone that there is a significant difference in the number of hours' free time, to the disadvantage of women.
While women have the same amount of free time as men, the times that they are free differ. Weekends are less relaxing for women than for men; during the daytime at weekends, in particular, men engage in leisure activities more often than women. On weekdays, this situation is reversed, with women more often having free time during the day.
One strategy that partners can use to ensure that they have the same amount of free time together is for the woman to work part-time. Where both partners work the same number of hours, women have less free time than men.
Women and men expect a good deal from their free time. Virtually everyone sees it as an opportunity to rest and do what they feel like doing. Three-quarters – women as often as men – also consider it important to be able to work on their self-development in their free time. The same proportion of men – three-quarters – want to be able to arrange to see friends or family during their free time. A slightly higher proportion of women attach importance to this. Whether the way free time is actually used in practice matches these wishes and expectations is difficult to say. Women and men spend more than a third of their free time watching TV or using a computer. It is unclear whether this is through their own choice, because they are watching together with someone else in the household, or because they have no energy to do anything else. The Time Use Survey also does not record whether they find these activities restful. Women devote more of their free time to social contacts, both face-to-face and by telephone or using social media. This is in line with the slightly higher importance they attach to this activity.

Women's free time is slightly more fragmented, i.e. divided up into more and shorter segments of free time. This applies for parents of young children (0-11 years) as well as for people living with a partner with no young children in the household. Single women have the same amount of free time as men, but broken up into shorter 'segments'. Rather than fragmentation per se, therefore, these women have a smaller 'free time budget'.
Multitasking during free time is not common, or else respondents did not fill in these secondary activities thoroughly enough in the TBO time use diaries. Women reported slightly more often than men that they did something in the household or performed care tasks during their free time. This difference is only statistically significant for cohabiting women and men without young children.
Women spend a greater proportion of their free time in the presence of children (child-focused free time). This refers to children in the same room; the Time Use Survey does not collect information on children who may be upstairs sleeping or (purportedly) doing homework. In particular, women spend more of their free time alone with children. This again is related to the fact that they frequently work part-time. Young children, especially, have to go to bed early in the evening, as soon as their father's home. The difference in this child-focused free time is particularly wide between women and men with children aged up to 3 years.
It emerged from the focus groups and interviews that women feel more responsible than men for looking after the household and caring for their children, and that this often intrudes into their free time. Women more often reported that they find it difficult to relax if there are things that have to be done. These need not be specific household or care tasks, but can also involve keeping an eye on whether everything is in order and ensuring that everyone feels content. For example, one woman stated that, as long as the children were not yet in bed, she always had the feeling of being 'on duty'. Many women feel that they are much more pressured than their partners and feel more tired at the end of the day, a picture that appeared to be confirmed by the interviews with men (who were not the women's partners). Men, for example, appear to have no problem with doing something for themselves even though the house has not been cleaned or tidied. They also feel that children should be given space to experiment, and do not feel it is necessary to watch over them the whole time.

2 Is there a relationship among women and men between the amount and quality of free time and subjective feelings of being under time pressure?

The majority of women and men prefer a quiet life, but often feel that their lives are fairly busy. Women feel this more often than men, in particular more often feeling under pressure of time. They do not feel that they fall short at work or at home any more often than men, and just as often think they have enough free time. We amalgamated all the questions to the respondents that focused on time pressure and falling short to create a scale measuring the degree of time pressure. Fathers and mothers of young children scored equally high on this scale. Men without young children score much lower, while women without young children score somewhere between the two. After controlling for their age,

education level, life situation and labour market participation, however, women score significantly higher on this time pressure scale. Working hours are particularly relevant.
If women were to work full-time or almost full-time, as men do, they would therefore experience much more time pressure. By not doing so, they end up in roughly the same position as men in this regard.
The time pressure experienced by men and women is related to the number of hours' free time they have. Those with little free time more often feel under time pressure, with this applying more for men than for women. For men, time pressure is associated more than for women with a genuine shortage of free time. Other research has also found that time pressure is related to a shortage of free time for men but not for women. It is assumed that this is due to the poorer quality of women's free time. In our study, however, we did not find a stronger relationship between these free time quality indicators (fragmentation, multitasking and child-focused free time) and time pressure – at least, not after controlling for whether or not there are children in the household. Men with and without young children and mothers with young children do not feel under more time pressure as their free time becomes more fragmented and/or they spend more time multitasking or in the company of children. Only women without young children attach importance to this quality of free time: the more fragmented their free time is, the more they feel too busy or pressured.
The interviews and focus groups show that if this question is framed within the more hidden efforts involved in emotion work, there are indications of a relationship between the quality of free time and generally perceived time pressure.

3 What is the relationship between the amount and quality of free time and the number of hours women spend in paid work, including their (lack of) willingness to increase their working hours?

A quarter of women (and 15% of men) do not work, and three-quarters of women who do work are in part-time jobs, compared with 15% of men. Among working women, those who would like to work more hours and those who would not are in balance, which means that the desired working hours are the same as the actual working hours. Almost half of non-working women would like to work an average of two and a half days per week.
The main wish of working men is to reduce their working hours (increasing their working hours is in fact often not an option, since most of them already work full-time). On average, they would like to work two hours per week less.
Women would like to increase their working hours more often than men, but this is a distorted picture because men often already work full-time and do not have the option of working more hours. Where men and women's working hours are the same, it is actually women who would more often like to work less. In particular, women living with a partner (including those without young children at home) would relatively often like to reduce their working hours.
For men without young children, there is no relationship between subjective feelings of being under time pressure and a wish to work more or fewer hours. This relationship is also not found for mothers of young children. The fact that they do not want to increase

their working hours is therefore not linked to time pressure, whether or not that time pressure is related to having too little or poor quality free time. By contrast, this relationship does exist for women without young children. Those who say they feel under great time pressure are less inclined to want to increase their working hours and would in fact more often like to cut their hours. Two-thirds of women in the potential labour force are in this group. They work part-time almost as often as mothers of young children, and work hardly any more hours than those mothers. This study shows that for these women without young children, this is due among other things to time pressure, which in turn is related to having too little (and too fragmented) free time.

Note

1 For more information on this study (in Dutch), see www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Tijdsbestedingsonderzoek_TBO.

Literatuur

Aguiar, M. en E. Hurst (2007). Measuring Trends in Leisure: The Allocation of Time over Five Decades. In: *The Quarterly Journal of Economics*, jg. 122, nr. 3, p. 969-1006.

Aguiar, M. en E. Hurst (2009). A Summary of Trends in American Time Allocation: 1965-2005. In: *Social Indicators Research*, jg. 93, nr. 1, p. 57-64.

Becker, G.S. (1981). *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Benjamin, J. (1989). *The bonds of love. Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of Domination.* New York: Pantheon Books.

Berk, S.F. (1985). *The Gender Factory: The Appointment of Work in American Households*. New York: Plenum Press.

Bianchi, S.M. en M.J. Mattingly (2003). Time, work, and family in the United States. In: *Advances in Life Course Research*, jg. 8, p. 95-118.

Bianchi, S.M. en M.A. Milkie (2010). Work and family research in the first decade of the 21st century. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 72, nr. 3, p. 705-725.

Bianchi, S.M., J.P. Robinson en M.A. Milkie (2006). *Changing rhythms of American family life*. New York: Russell Sage Foundation.

Bearings, H. en M. Mol (2012). Burn-out: de rol van werk en zorg. In: *Sociaaleconomische trends*, 4e kwartaal 2012.

Bierings, H., B. Hermans en W. Portegijs (2014). Arbeid. In: A. Merens en M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2014* (p. 60-85). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.

Bittman, Michael en Judy Wajcman (2000). The Rush Hour: The Character of Leisure Time and Gender Equity. In: *Social Forces*, jg. 79, nr. 1, p. 165-189.

Boer, A. de, M. Broese van Groenou en J. Timmermans (red.) (2009). *Mantelzorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Booth, Alison L. en Jan C. van Ours (2013). Part-time jobs: what women want? In: *Journal of Population Economics*, jg. 26, nr. 1, p. 263-283.

Brakel, M. van den, W. Portegijs, A. Merens en F. van der Sman (2014). Inkomen. In: A. Merens en M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2014* (p. 127-150). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.

Breedveld, K. en A. van den Broek (2003). 'Vrij, vrij, vrij!' In: J. de Haan, A. van den Broek, F. Huysmans en K. Breedveld, *Tijdsverschijnselen; impressies van de vrije tijd.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Breedveld, Koen, Andries van den Broek, Jos de Haan, Lucas Harms, Frank Huysmans en Erik van Ingen (2006). *De tijd als spiegel*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broek, A. van den, K. Breedveld, J. de Haan en F. Huysmans (2004). Vrijetijdsbesteding. In: P. Schnabel (red.), *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Burda, M., D.S. Hamermash en P. Weil (2007). *Total work, gender and social norms*. Cambridge: NBER (Working paper, nr. 13000).

Burgard, Sarah A. en Jennifer A. Ailshire (2012). Gender and Time for Sleep among U.S. Adults. In: *American Sociological Review*, jg. 78, nr. 1, p. 51-69.

Burgard, S.A. en J.A. Ailshire (2014). Gender and Time for Sleep among U.S. Adults. In: *American Sociological Review*, jg. 78, nr. 1, p. 51-69.

Butler, J. (2002). *Gender trouble. Feminism and the Subversion of Identity.* New York: Routledge.

Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering.* New Haven: Yale University Press.

Cloïn, M. en M. Souren (2010). Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg. In: A. Merens, M. van den Brakel, M. Hartgers en B. Hermans, *Emancipatiemonitor 2010* (p. 108-147). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/ Centraal Bureau voor de Statistiek.

Cloïn, Mariëlle en Marjon Schols (2011). De gezinsagenda. In: Freek Bucx (red.), *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland* (p. 101-126). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cloïn, M. en H. Bierings (2012). De combinatie van betaalde arbeid en zorgtaken. In: A. Merens, M. Hartgers en M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2012* (p. 87-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/ Centraal Bureau voor de Statistiek.

Cloïn, M., M. Schols en A. van den Broek (2010). *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cloïn, M., C. Kamphuis, M. Schols, A. Tiessen-Raaphorst en D. Verbeek (2011). *Nederland in een dag. Tijdsbesteding in Nederland vergeleken met die in vijftien andere Europese landen.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cloïn, M. (red.), A. van den Broek, R. van den Dool, J. de Haan, J. de Hart, P. van Houwelingen, A. Tiessen-Raaphorst, N. Sonck en J. Spit (2013). *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Craig, L. (2006). Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children. In: *Gender and Society*, jg. 20, nr. 2, p. 259-281.

Craig, L. en K. Mullan (2013). Parental Leisure Time: A Gender Comparison in Five Countries. In: *Social Politics*, jg. 20, nr. 3, p. 329-357.

Craig, L., A. Powell en C. Smyth (2014). Towards intensive parenting? Changes in the composition and determinants of mothers' and fathers' time with children 1992-2006. In: *The British Journal of Sociology*, jg. 65, nr. 3, p. 555-579.

Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper and Row.

Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding Flow. The Psychology of Engagement with Everyday Life*. New York: Basic Books.

Csikszentmihalyi, M. en J. Hunter (2003). Happiness in everyday life: the uses of experience sampling. In: *Journal of Happiness Studies*, nr. 4, p. 185-199.

Daniels, A.K. (1987). Invisible Work. In: *Social Problems*, jg. 34, nr. 5, p. 403-415.

Deem, R. (1982). Women, leisure and inequality. In: *Leisure Studies*, jg. 1, nr.1, p. 29-46.

Deem, R. (1989). Feminism and leisure studies - opening up new directions. In: M. Talbot en E. Wimbush, *Relative Freedoms* (p. 5-17). Buckingham: Open University Press.

DeVault, M. (1991). *Feeding the Family: the Social Organization of Caring as Gendered Work*. Chigaco: University of Chicago Press.

DeVault, M. (2000). Producing family time: Practices of leisure activity beyond the home. In: *Qualitative Sociology*, jg. 23, nr. 4, p. 485-503.

Doorten, Ingrid (2008). *The division of unpaid work in the household. A stubborn pattern?* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.

Duncombe, J. en D. Marsden (1995). 'Workaholics' and 'Whingeing Women': Theorising Intimacy and Emotion Work – the Last Frontier of Gender Inequality? In: *Sociological Review*, jg. 43, nr. 1, p. 150-169.

EC (2004). *How Europeans spend their time. Everyday life of men and women. Data 1998-2002.* Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.

Erickson, R.J. (1993). Reconceptualizing Family Work: The Effect of Emotion Work on Perceptions of Marital Quality. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 55, nr. 4, p. 888-900.

Erickson, R.J. (2005). Why Emotion Work matters: Sex, Gender, and the Division of Household Labor. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 67, nr. 2, p. 337-351.

Folbre, N., J. Yoon, K. Finnoff en A.S. Fuligni (2005). By what measure? Family time devoted to children in the United States. In: *Demography*, jg. 42, nr. 2, p. 373-390.

Geerts, A.M.E. (2015). *Explorerend onderzoek naar de vrijetijdsbesteding van Nederlandse koppels met behulp van tijdsbestedingsdata van beide partners* (TBO 2011). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (verslag van een stageonderzoek).

Gershuny, J. (2003). *Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford: Oxford University Press.

Gershuny J. (2005). *Busyness as the badge of honour for the new superordinate working class*. Essex: Institute for Social and Economic Research (ISER Working Papers, No 2005-9).
Gershuny, Jonathan (2012). National Utility: Measuring the Enjoyment of Activities. In: *European Sociological Review*, jg. 10, nr. 1093, p. 1-17.
Gerstel, N. (2000). The Third Shift: Gender and Care Work Outside the Home. In: *Qualitative Sociology*, jg. 23, nr. 4, p. 467-483.
Gilligan, C. (1982). *In a different voice.* Plaats: Cambridge: Harvard University Press.
Gimenez-Nadal, J. I. en A. Sevilla-Sanz (2010). The time-crunch paradox. In: *Social Indicators Research,* jg. 102, nr. 2, p 181-196.
Gimenez-Nadal, J.I. en A. Sevilla (2012). Trends in time allocation: A cross-country analysis. In: *European Economic Review*, jg. 56, p. 1338-1359
Glorieux, I., S. Koelet, I. Mestdag, M. Moens, J. Minnen en J. Vandeweyer (2006). *De 24 uur van Vlaanderen. Het dagelijkse leven van minuut tot minuut.* Tielt: LannooCampus.
Gough, M. en A. Killewald (2010). *Gender, job loss, and housework: The time availability hypothesis revisited*. Michigan: Institute for Social Research (Research Report 10-710).
Greenhaus, J.H. en N.J. Beutell (1985). Sources of conflict between work and family roles. In: *Academy of Management Review*, jg. 10, nr. 1, p. 76-88.
Griffiths, V. (1988). From ‘Playing Out’ to ‘Dossing Out’: Young Women and Leisure. In: E. Wimbush en M. Talbot (red.), *Relative Freedoms: Women and Leisure* (p. 48-59). Milton Keynes: Open University Press.
Haegens, K. (2012). *Neem De Tijd. Overleven in de to-go-maatschappij*. Amsterdam: Ambo.
Hays, S. (1998). *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
Henderson, Karla A. (1996). One Size Doesn’t Fit All: The Meanings of Women’s Leisure. In: *Journal of Leisure Research*, jg. 28, nr. 3, p. 139-154.
Henderson, K.A. en B. Hickerson (2007). Women and Leisure: Premises and Performances Uncovered in an Integrative Review. In: *Journal of Leisure Research* 2007, jg. 39, nr. 4, p. 591-610.
Hermsen, Joke (2010). *Stil de tijd. Pleidooi voor een langzame toekomst*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
Hessing, M. (1994). More than Clockwork: Women’s Time Management in Their Combined Workloads. In: *Sociological Perspectives*, jg. 37, nr. 4, p. 611-633.
Hillebrink, C. en B. Pauwels (2009), Mannen met een voltijdbaan*. In:* S. Keuzenkamp (red.), C. Hillebrink, W. Portegijs en B. Pouwels, *Deeltijd (g)een probleem; Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met kleine deeltijdbaan te vergroten.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Hochschild, A.R. (1979). Emotion Work, Feelings, Rules, and Social Structure. In: *American Journal of Sociology*, jg. 85, nr. 3, p. 551-575.
Hochschild, A. (1983). *The managed heart: commercialization of human feeling. Berkeley: University of California Press.*
Hochschild, A.R. (1989). *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home.* New York: Viking.
Janssen, L. en L. Kok (2004). *Lijden vrouwen onder de hypotheekziekte? Man-vrouwverschillen in arbeidsongeschikt-heidsrisico*. Amsterdam: Stichting voor Economisch Onderzoek SEO.
Jenkins, S.P. en L. Osberg (2003). *Nobody to play with? The implications of leisure coordination.* Essex: Institute for Social and Economic Research (ISER working papers series 2003-19).
Juster, F.T en F.P. Stafford (1985). *Time, goods and well-being*. Ann Harbor: The institute for Social Research, University of Michigan.
Juster, F. en F. Stafford (1991). The allocation of time: empirical findings, behavior models and problems of measurement. In: *Journal of Economic Literature*, jg. 29, nr. 2, p. 471-522.
Kahneman, D., A. Krueger, D. Schkade, N. Schwarz, A. Stone (2006). *Would you be happier if you were richer? A focusing illusion*. Princeton: Princeton University (CEPS working paper No. 125).
Kalmijn, M. (2003). Shared friendship networks and the life course: an analysis of survey data on married and cohabiting couples. In: *Social Networks*, jg. 25, nr. 3, p. 231-249.

Kamphuis, C., R. van den Dool, A. van den Broek, I. Stoop, P. Adelaar en J. de Haan (2009). *TBO/eu en TBO/nl; Een vergelijking van twee methoden van tijdsbestedingsonderzoek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Katz-Gerro, Tally en Oriel Sullivan (2010). Voracious Cultural Consumption. The intertwining of gender and social status. In: *Time & Society*, jg. 19, nr. 2, p. 193-219.

Keuzenkamp S. (red.), C. Hillebrink, W. Portegijs en B. Pouwels (2009). *Deeltijd (g)een probleem. Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met kleine deeltijdbaan te vergroten.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Knulst, W.P. (1977). *Een week tijd. Rapport van een onderzoek naar de tijdsbesteding van de Nederlandse bevolking in oktober 1975.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Knulst, W.P. (1989). *Van vaudeville tot video: Een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en het gebruik van media sinds de jaren vijftig.* Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau (Sociaal en Culturele Studies 12).

Knulst, W.P. en P. van Beek (1990). *Tijd komt met de jaren*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Komter, A.E. (1985). *De macht van de vanzelfsprekendheid in relaties tussen vrouwen en mannen*. Den Haag: Vuga Uitgeverij.

Kraaykamp, G., T. van der Lippe en R. Verhoeff (1996). Vrije tijd van vrouwen en mannen. In: H. Ganzeboom en S. Lindenberg (red.), *Verklarende sociologie: opstellen voor Reinhard Wippler* (p. 295-309). Amsterdam: Thesis Publishers.

Krueger, A., D. Kahneman, C. Fischler, D. Schkade, N. Schwartz en A.A. Stone. (2009). Time Use and Subjective Well-Being in France and the U.S. In: *Social Indicators Research*, jg. 93, p. 7-18.

Larson, R.W., S.A. Gillman en M.H. Richards (1997). Divergent experiences of family leisure: Fathers, mothers, and young adolescents. In: *Journal of Leisure Research*, jg. 29, nr. 1, p. 78-97.

Lautenbach, H. (2006). Relatie meervoudige werkbelasting en burn-out bij vrouwen. In: *Sociaal-economische trends*, 2/2006, p. 11-14.

Linder, S. B. (1970). *The harried leisure class.* Colombia: Columbia University Press.

Mattingly, M.J. en S.M. Bianchi (2003). Gender Differences in the Quantity and Quality of Free Time: The U.S. Experience. In: *Social Forces*, jg. 81, nr. 3, p. 999-1030.

Mattingly, M.J. en L.C. Sayer (2006). Under Pressure: Gender Differences in the Relationship between Free Time and Feeling Rushed. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 68, nr. 1, p. 205-221.

Merens, A. en H. Bierings, m.m.v. F. van der Sman en M. Cuijpers (2014). Topfuncties. In: A. Merens en M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2014* (p. 110-126). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.

Milkie, M.A., M.J. Mattingly, K.M. Nomaguchi, S.M. Bianchi en J.P. Robinson (2004). The Time Squeeze: Parental Statuses and Feelings about Time with Children. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 66, nr. 3, p. 739-761.

Musick, K., A. Meier en S. Flood (2013). *Mother's time with children and subjective well-being*. Paper gepresenteerd tijdens de Population Association of America, (11-13 april 2013). New Orleans, Louisiana.

Niemi, I. (1983). *Time use study in Finland 1983*. Helsinki: Central Statistical Office of Finland.

Nomaguchi, Kei M. en Suzanne M. Bianchi (2004). Exercise Time: Gender Differences in the Effects of Marriage, Parenthood, and Employment. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 66, nr. 2, p. 413-430.

OECD (2009). Special Focus: Measuring Leisure in OECD Countries. In: *Society at a Glance 2009*, OECD Social indicators, p. 19-49.

Offer, S. (2014). Time with children and employed parents' emotional well-being. In: *Social Science Research*, jg. 47, p. 192-203.

Offer, S. en B. Schneider (2011). Revisiting the Gender Gap in Time-Use Patterns: Multitasking and Well-Being among Mothers and Fathers in Dual-Earner Families. In: *American Sociological Review*, jg. 76, nr. 6, p. 809-833.

Portegijs, W. en M. Cloïn (2012). Verdeling van onbetaalde arbeid tussen partners. In: A. Merens, M. Hartgers en M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2012.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.

Portegijs, W. en A. Merens (2010). De nieuwe man. In: A. van den Broek, R. Bronneman en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Portegijs, W., M. Cloïn, S. Keuzenkamp, A. Merens en E. Steenvoorden (2008). *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ramey, Valerie A. en Neville Francis (2009). A Century of Work and Leisure. In: *American Economic Journal: Macroeconomics*, jg. 1, nr. 2, p. 189-224.

Reinecke, Leonard, Tilo Hartmann en Allison Eden (2014). The Guilty Couch Potato: The Role of Ego Depletion in Reducing Recovery Through Media Use. In: *Journal of Communication*, jg. 64, nr. 4, p. 569-589.

Robinson, J.P. (2014). *Positively experiencing daily life (In which us women report their daily lives as more stressed, tiring, sad and painful – but still feel happier at the same time).* University of Maryland (workingpaper).

Robinson, J.P. en W. Michelson (2010). Sleep as a victim of the 'time crunch'. A multinational analysis. In: *Electronic International Journal of Time Use Research*, jg. 7, nr. 1, p. 61-72.

Robinson, John P. en Geoffrey Godbey (1999). *Time for Life: The Surprising Ways Americans Use Their Time* (second edition). University Park, Penn: The Pennsylvania State University Press.

Roeters, A. en P. Gracia (2015). *The gendered experience of parent's childcare time. Evidence from American time use data* (working paper, gepresenteerd op dag van de Sociologie, 28 mei 2014, Antwerpen).

Roeters, Anne en Judith K. Treas (2008). Parental Work Demands and Parent-Child, Family, and Couple Leisure in Dutch Families: What Gives? In: *Journal of Family Issues*, jg. 32, nr. 3, p. 269-291.

Ruitenberg, J. (2014). *Socialized choices. Labour Market Behaviour of Dutch Mothers* (proefschrift). Amsterdam: Vossiuspers UVA.

Rydenstam, K. en A. Wadeskog (1998). *Evaluation of European Time Use Pilot Surveys*. Luxembourg: Eurostat (DOC E2/TUS/5/98).

Sayer, L. C. (2001). *Time use, gender and inequality: Differences in men's and women's market, nonmarket, and leisure time*. College Park: Department of Sociology, University of Maryland (Unpublished doctoral dissertation).

Sayer, L.C. (2005). Gender, Time and Inequality: Trends in Women's and Men's Paid Work, Unpaid Work and Free Time. In: *Social Forces*, jg. 84, nr. 1, p. 285-303.

Sayer, L.C., P. England, M. Bittman en S.M. Bianchi (2009). How Long Is the Second (Plus First) Shift? Gender Differences in Paid, Unpaid, and Total Work Time in Australia and the United States. In: *Journal of Comparative Family Studies*, jg. 40, nr. 4, p. 524-545.

Schneider, B., A. Ainbinder en K. Csikszentmihalyi (2004). Stress and working parents. In: J.T. Haworth en J. Veal (red.), *Work and leisure* (p. 145-167). New York, NY: Routledge.

Schulte, Brigid (2014). *Overwhelmed: Work, Love, And Play When No One Has The Time*. New York: Sarah Crichton Books / Farrar, Straus & Giroux.

Scott, J. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. In: *American Historical Review*, jg. 91 nr. 5, p. 1053-1075.

Scott, J. (2013). The uses and abuses of gender. In: *Tijdschrift voor Genderstudies*, jg. 16, nr. 1, p. 63-77.

Sevilla, A., J. I. Gimenez-Nadal en J. Gershuny (2012). Leisure Inequality in the United States: 1965-2003. In: *Demography*, nr. 49, p. 939-964.

Seymour, J. (1992). No time to call my own: women's time as a household resource. In: *Women's Studies International Forum*, jg. 15, nr. 2, p. 187-192.

Shaw, S. M. en D. Dawson (2001). Purposive leisure: Examining parental discourses on family activites. In: *Leisure Sciences*, jg. *23, nr.* 4, p. 217, 231.

Shaw, Susan M. (1994). Gender, Leisure, and Constraint: Towards a Framework for the Analysis of Women's Leisure. In: *Journal of Leisure Research*, jg. 26, nr. 1, p. 8-22.

Shelton, B.A. (1992). *Women, Men and Time: Gender Differences in Paid Work, Housework and Leisure.* New York: Greenwood Press.

Sman, F. van der, M. Korvorst, M. Cloïn en A. Merens (2014). Combinatie van betaalde arbeid en zorgtaken. In: A. Merens en M. van den Brakel (red), *Emancipatiemonitor 2014* (p. 86-109). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.

Sonck, N. en J. de Haan (2015). *Media: Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Sullivan, O. (2007). Cultural voraciousness. In: *International Journal of Time Use Research*, jg. 4, nr. 1, p. 30-46.

Swanborn, P.G. (1987). *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Meppel: Boom.

TK (2012/2013a). *Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016.* Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer van 10 mei 2013. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 30420, nr. 177.

TK (2012/2013b). *Toekomst AWBZ: naar een waardevolle toekomst.* Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport van 25 april 2013. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 30597, nr. 296.

TK (2014/2015). *Beleidsconclusies midterm review en beleidsdoorlichting Emancipatie.* Kamerbrief 19 december 2014. Tweede Kamer, vergaderjaar 2014/2015

Torres, A., R. Brites, B. Haas en N. Steiber (2007). *First European Quality of Life Survey. Time use and work-life options over the life course.* Luxemburg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

United Nations (2005). *Guide to producing statistics on time use. Measuring paid and unpaid work.* New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs.

Verbeek, D. en J. de Haan (2011). *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vinne, H. van der (1998). *Eerlijk is eerlijk; over de rechtvaardigheid van de taakverdeling binnen huishoudens* (proefschrift). Tilburg: Tilburg University Press.

Vlasblom, J.D., E. Josten en M. de Voogd-Hamelink (2013). *Aanbod van arbeid 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Voorpostel, M., T. van der Lippe en J. Gershuny (2009). Trends in Free Time with a Partner: A Transformation of Intimacy? In: *Social Indicators Research*, jg. 93, nr. 1, p. 165-169.

Voorpostel, M., T. van der Lippe en J. Gershuny (2010). Spending Time Together. Changes Over Four Decades in Leisure Time Spent with a Spouse. In: *Journal of Leisure Research*, jg. 42, nr. 2, p. 243-265.

West, C. en D.H. Zimmerman (1987). Doing gender. In: *Gender and Society*, jg. 1, nr. 2, p. 125-151.

Young, Michael en Peter Willmott (1973). *The Symmetrical Family*. London: Routledge and Kegan-Paul.

Zuzanek, J. (2006). Leisure and time. In: C. Rojek, S.M. Shaw en A.J. Veal (red.), *A handbook of leisure studies* (p. 185-202). New York: Palgrave.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2015

2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1

2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8

2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9

2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3

2015-5 *Surveying ethnic minorities. The impact of survey design on data quality* (2015). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0545 4

2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0

2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8

2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3

2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9

2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk, Ans Merens. ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)

2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)

2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0742 7

2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR), Erik Snel (EUR). ISBN 978 90 377 0744 1 (elektronische publicatie)

2015-14 *Ouderenmishandeling in Nederland. Inzicht in kennis over omvang en achtergrond van ouderen die slachtoffer zijn van ouderenmishandeling* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk (red.) ISBN 978 90 377 0748 9

2015-15 *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025* (2015). Marloes de Graaf-Zijl, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden, Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0742 7 (elektronische publicatie)

2015-16 *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (2015). Iris Andriessen, Barbara van der Ent, Manu van der Linden, Guido Dekker. ISBN 978 90 377 0746 5

2015-17 *Co-wonen in context. Samenwonende generaties, mantelzorg en de kostendelersnorm in de AOW* (2015). Cok Vrooman, Alice de Boer, Jean Marie Wildeboer Schut, Isolde Woittiez, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0750 2 (elektronische publicatie)

2015-18 *Niet van de straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden* (2015). Lotte Vermeij, Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0753 3 (elektronische publicatie)

2015-19 *Wmo- en AWBZ-voorzieningen 2009-2012; Een nulmeting* (2015). Ab van der Torre, Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0539 3

2015-20 *Vraag naar arbeid 2015* (2015). Patricia van Echtelt, Roelof Schellingerhout, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0754 0

2015-21 *Nederland in Europees perspectief. Tevredenheid, vertrouwen en opinies* (2015). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp, Ineke Stoop.(red.). ISBN 978 90 377 0756 4

2015-22 *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning* (2015). Freek Bucx, Simone de Roos (red.). ISBN 978 90 377 0673 4

2015-23 *Vijf jaar Caribisch Nederland. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer, Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0755 7

2015-24 *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0757 1

2015-25 *Pensioenen: solidariteit en keuzevrijheid. Opvattingen van werkenden over aanvullende pensioenen* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0758 8 (elektronische publicatie)

2015-26 *Vijf jaar Caribisch Nederland | Journalistieke samenvatting. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer, Rob Bijl (ed.); samengevat door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 760 1 (elektronische publicatie)

2015-27 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2011. Een vergelijking van de langdurige zorg van 50-plussers in zestien Europese landen* (2015). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0761 8 (elektronische publicatie)

2015-28 *Roemeense migranten. De leefsituatie in Nederland kort na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU) ISBN 978 90 377 0763 2

2015-29 *Keuzeruimte in de langdurige zorg. Veranderingen in het samenspel van zorgpartijen en cliënten* (2015). Mariëlle Non (CPB), Ab van der Torre (SCP), Esther Mot (CPB), Evelien Eggink (SCP), Pieter Bakx (EUR), Rudy Douven (CPB). ISBN 978 90 377 0762 5 (elektronische publicatie)

2015-30 *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers* (2015). Jantine van Lisdonk, Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0766 3

2015-31 *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland.* (2015). Redactie: Willem Huijnk, Jaco Dagevos, Mérove Gijsberts, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0767 0

2015-32 *Pensions: solidarity and choice. Opinions of working people on supplementary pensions.* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0771 7 (elektronische publicatie)

2015-33 *Public sector achievement in 36 countries. A comparative assessment of inputs, outputs and outcomes* (2015). Benedikt Goderis (red.) ISBN 978 90 377 0741 0

2015-34 *De sociale staat van Nederland 2015* (2015). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0768 7

2015-35 *Informele hulp: wie doet er wat ? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014*(2015). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Inger Plaisier, Peggy Schyns, Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0769 4

2015-36 *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken* (2015). Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije, Esther van den Berg, Wouter Mensink, Malika Igalla, m.m.v. Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0764 9

2015-37 *Zorg vragen of zorg dragen? Een verkenning van de invloed van netwerken en inkomen op het gebruik van langdurige zorg door Nederlandse 55-plussers* (2015). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0765 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2016

2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp, Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5

2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (SCP), Mariëlle Cloïn (SCP), Rahil Roodsaz (Atria), Martin Olsthoorn (SCP). ISBN 978 90 377 0776 2

2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0

2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3

2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen, Kim Putters. ISBN 978 90 377 0774 8

Overige publicaties

Burgerperspectieven 2014 | 1 (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4
Burgerperspectieven 2014 | 2 (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4
Burgerperspectieven 2014 | 3 (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6
Burgerperspectieven 2014 | 4 (2014). Josje den Ridder, Maaike den Draak, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0735 9
Burgerperspectieven 2015 | 1 (2015). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3
Burgerperspectieven 2015 | 2 (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0751 9
Burgerperspectieven 2015 | 3 (2015). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen, Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0759 5
Burgerperspectieven 2015 | 4 (2015). Paul Dekker, Rozemarijn van Dijk, Pepijn van Houwelingen, Wouter Mensink en Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0772 4

Gescheiden werelden? (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.